

25-20

Коскабыр

ЫВЛАВЫВ ТОДМАЛӨМ

АРГА УЖЈАС

С. С. С. Р-са јөзјаслөн шөрсә һига леған ин
Мөскуа 1925 во.

И. Е. ХУДЯЕВ
ЕСТЕСТВОЗНАНИЕ В СЕЛЬСКО-
ХОЗЯЙСТВЕННЫХ РАБОТАХ.
ОСЕННИЕ РАБОТЫ.

НА КОМИ ЯЗЫКЕ

ЦЕНТРАЛЬНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО НАРОДОВ С.С.С.Р.

Москва, Никольская, 10.

МУВЫВ

Т Ö д М А Л Ö М.

Мед-ВОЗРА ИГА.

Тижис Кос Кабыр (И. Јеп. Кудажев).

С. С. С. Р-СА ЖÖЗЈАСЛÖН ШÖРСА ИГА ЛЕЗАНИН
Мöскүа—1925 во.

Книга набрана и отпечатана
в 1-й типографии Централь-
ного Издательства Народов
С. С. С. Р. Москва, Николь-
ская, 10,
в количестве 6000 экзemp.
Главлит № 28315.

ҢОЛ КАД ВО-ПЫН.

Јөзыд ез друг пондыны төдны ылавыв. Најө дырөн ыжжөникөн төдмалыны ылавывлыс олөм-вылөм, пондыны асныс ылавыв олөм-серти ужавны. Најө кажалыны—ылавывлын быдтор вежө, вежласө аслыс ногөн—во кадјас-серти. Гөжө петкөдчөмјас оз овлыны төлын, арын бара абу тулыс-код. Сіјө вежласөм-пондаыс јөзыд пондыны вежлавны асныс ужјасө: гөрны-көзны тулысын, вундыны, чукөртны гөжөм помасігөн. Арын заптыны көзид, щыг төв-кежө коланторјас. Төлын бара аслыс пөлөс уж.

Мыјла сещөм кадјасыс овлөны во-пын, мыјла ылавыв вежласө сіјө кадјас-серти?

Быдөн төдөны—му-вылө шоныд воө пондыыс. Шонди сулалө вылын јенежын, сулалө дыр—мувылын лунјас кузөс, шоныдөс. Сіјө овывлө гөжөмын. Мукөд-дырји шонди јенежын улын, һөдыр олө; секи лунјас жеһыдөс, көзидөс. Сіјө овывлө төлын.

Мед-көзид, жеһыд лунјас мјан овлөны төлын: 22-өд лунө декаб төлысын во-пын мед-жеһыд лун, мед-куз вөј. Декаб төлысын 23-өд лунө вөј пондас чинны, лун содны. Март төлысын 23-өд лунө вөј да лун, лөбны өткузаөс: 12 час лун, 12 час вөј. Сы-өбрын лун лөб кузжык вөј-дөрыс. Јун төлысын 22-өд лунө вөј мед-жеһыд, лун мед-куз. 24-өд лунсаһ вөј пондас ыжжөникөн содны, лун—чинны. Во жын: декаб помсаһ јун помөз лун содө. Сеһтаб төлысын лун да вөј бара лөбны өткузаөс—сеһтабын 22-өд лунө. Сы-өбрын лун век өтарө чинө декаб помөз.

Сіңкө во-кежө һолыс лун да /вој куҗтанас вежласёны: ёкаб помсаң март помёз лун содö—март помын лобны ёткүза; секи мијан жеңыд лунјас, шонди каялө улёз, омёла југдөдө—сijö төв.

Март помсаң шонди пондас вылөжык каялывлыны, лөб шондыжык; сijö—тулыс. Јуң помын лун лөб мед-куҗ, шонди вылын, зев пёс, јөзлы быдёнлы пёс, сijö—гожөм. Гожөм-бөрын төв, кёзыд, лунјас жеңыдөс, војјас куҗөс.

Ар, төв, тулыс, гожөм—воса кадјас. Быд кад овлө кујим төлыс. Во кадјас ёчи воё һолыс удытасы вежсыны.

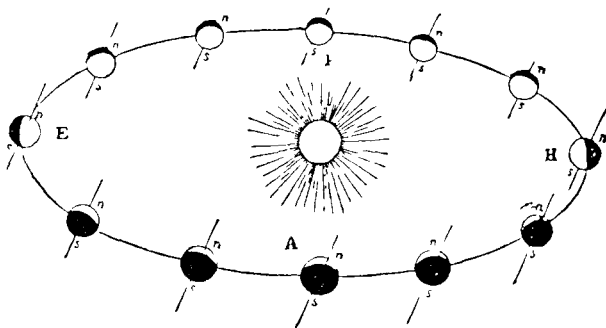
Мијан комі муын абу зик сецөм: шонид кадыс жеңыд, кёзыдыс куҗ. Ми олам јона војвыв муын—сы-понда мијан кадјас оз лөсавны тајө арталөм-серти.

Мыј-понда сецөм кадјас? Мыјла најө вежласёны?

Важөн-һин төдмалисны—му гөгралө шонди-гөгөр. Мијанлы кажитчө—шонди ветлөдлө му-гөгөр—сijö абу сиз.

Ветлөдлө му зев ыжыд кыщ-куҗа. Сijö кыщсө шаум—му кыщөн (орбита).

Кыщлалигөн му'век зев ылын шондисан—140 милён килөметр-гөгөр; сы-понда мулөн тујыс, кыщыс сыыкта. Муыд кыщ-куҗаыс быд секундө мунө 30 килөметр-гөгөр. Сы өдјө мунигөн му вермө ётчыд кыщовтны шонди-гөгөр сөмын 365 лунө (һеуна унжык).

Мед-воҗа сарпас-куҗа позө гөгорвоны му бергалөм. Шонди сулалө шорас, сы-гөгөр бергалө му. Сijö сарпасыс казалам: јуң помаегөн му сар-јылыс (n) ставнас веекалө шонди југорјас-улө (А). Сы-понда мијан секи овлывлю гожөм, шонди вылын, лунјас куҗөс, пөсөс. Сем шонди веекалө сар вылыс дорас дај саяс-

на. Сеңтаб пөмасегдөн шонди вескалө му жын вылас (н). Сы-понда сеңтаб 22-өд лунө луныс өткуза војкөд. Декаб пома-егдөн (f) шонди оз-нын вескав (п)-вылө, сiјө чатөрчөма шонди-саң мөдарө. Сы-понда секи сiјө јукөныс мулөн оз шонав, лунјас көздыөе, жеңыдыөе. Секи төв. Сы-бөрын лун пондас һужавны, март помын (Е) сувтас паныд сеңтабса ин вестө, бара му жын-вылас вескавны пондас шонди. Секи кыптысө тулыс. Лун бара өткуза војкөд. Сы-бөрын (п) пасөн индөм ин пондас матыштчыны шондилаң, копыртчыны. Шонди пондас секи өтарө јонжыка шонтыны. Јуңын бара сувтас (п) пасөн индөм иннас-шондилаң паныд.

Сiңкө, нөл пөлөс кадыд мијан вө-чөжын со мыјла вөлөма: му гөгралө шонди-гөгөр, өтчыд копыртчылас шонди-лаң, мөдыс чатөртчылас, кыкыс вескыда сулалө. (п)-паснас индөм инас олам ми, сiјө иныс өтарө-мөдарө копраө-чатраө—мијан мувылын нөл пөлөс кад вө-пийн. Серпас-вылын мутө сарјөс-моз гiктөма. Збылыс муыд зев ыжыд сар вөлөма. Вылыс-дорсаңыс-кө сујан чөрс му-пыр улыс дорөзис (sn); ковмас 12 сурс километр-куза чөрс. Мутө велөдигдөн јукөны кык пелө чөрс вомөныс—кык сар жың: војвывса, лунвывса. Јукөны му велөдөм кокнөдөм-вөсна. Војвывса сар жың кабала-вылын гiжтысөө век вылынжык, лунвывса—улынжык. Војвыв сар жыңлөн јылыс шусө војвыв полусөн (п), лунвыв сар-жыңлөн—лунвыв полусөн (s). Ми олам војвыв сар жыңјас. Мијан гожөм, ар, төв, тулыс ас ног. Лунвыв сар жыңјас ставыс бөрөн мијан-серти: Мијан ар—лунвылын тулыс, мијан төв—лунвылын гожөм, мијан тулыс—сени ар, мијан гожөм—сени төв (Видлалөј серпас).

Комилөн, рочјаслөн, став му ужалыс јөзлөн олөмныс һаң-тсертi, быдсама пуктас-серти. Бур во лөб—лөб һаң, пуктасјас, урун мөс-вөвлы (пемөсјаслы), лөб јај, выј, јөв, [колк, лөб өм. Сөм-вылө позө һөбны карјасын вөчөм торјас, позө велө-дчыны, бурдөдчыны, шылыджыка лөсөдны ассыд олөмтө... Во лөб омөл, һаң оз артмы, оз лоны пуктасјас, турун—быдөн шыгјалөны. Секи ужтөмөс колөны карса олысјас, пабрікын ужалысјас. Секи быдөнлы омөл овны, некөд оз сүзчы. Омөл-воө олөмныс ставныслөн омөлтчө. Сiңкө, му ужалыс јөз-пийн омөл воө быдөн гөлмөны, бур воө озырмөны. Сiңкө јөз олөмыс-сещөм мујасас мунө быдмөгјас-серти; бурөс быдмөјас—

олөм бур. Быдмөгјас-серті сецөм јөзыд ужалөны, јуклөны ујјаснысө.

Быдмөгјас бура быдмөны, мјанлы бур вајөны шоныд дырји, југыд-дырји.

Тупкам гырнычыс быдмөг чуманөн. Југыд оз понды вескавны быдмөг-бердө. Візам чуман-улын вит-квајт лун. Мјан быдмөгным келдас, веж лун вошө, пондас віены, сесга зікөз кулө. Југыдтөг быдмөг овны оз вермы. Петкөдам шоныд иныс веж міча быдмөг көзыд інө. Быдмөг мјан кынмас дај кулө.

Сізкө быд быдмөглы колө шоныд дај југыд. Шоныд инын, дај југыд инын быдмөг вермө сөмын бура быдмыны. Ывла-вылын лоө шоныд, југыд—секи бура быдмөны быдсама быдмөг.

Мјан тулысын да гожөмын быдмөгјас јона быдмөны. Арын быдмөгјас пондасны кувны, төв-кежө зікөз кулөны. Ещанік быдмөгјас кувтөг вермөны сөмын колөны төв.

Мјан 100 морт-піыс 80 мортыс лөсөдөны ассыс олөмсө, ујјаснысө быдмөгјас-серті.

Төлын кыскалөны пес, кер, ужалөны вөрын, лөсөдөны көјдыс, гөр, піңа.

Тулысын—гөрөны, көзөны, кокасөны, пуктысөны.

Гожөмын відчысөны һаң быдмөм, весасөны, помлаңыс турын пуктөны. Арја-вылыс вундөны, кодјөны, чукөртөны төв-кежө быдсама колан торјасө.

Тазікөн во-чөж кышлалөны быдмөгјас-гөгөр, радејтөны најөс мед буржыка быдмасны, унжык бур вајасны.

Оз дерт тазікөн овны став јөзыс. Карын олысјаслы, заводјасын ужалысјаслы оз ков во кадјас-серті овны, оз ков быдмөгјас-серті ујјастө лөсөдны.

Налөн во-чөж өті пөлөс уј. Сы-понда налы во кадјас озжык төдчыны му ужалысөлы-кода. Оз өті кадө бөстчыны өті пөлөс ујө став му ужалысөс.

Лунвылын војжык лоө шоныд.

Сы-понда лунвысөсә јөз војжык петөны ужавны му-вылө.

Лунвылын һаңныс куға-һін быдмас, мјан секи лым-на кујлө. Украјианын гөгөр-һін веж—секи мјан лым-на усывлө.

Абу быдлаын өткөдөсө төв, гожөм. тулыс, ар, абу быдлаын өткөд шоныд.

1 j y n ö n v a r t ö m.

1 adac. Мыјла вартöны еу? Вартан ногјас. 2 adac. Шеп.

1 adac. Еу вартöм.

Колта костöм-бöрын—сijöс вартöны (еу, id, зöр).

Мыјла һаң вартöны?

Му ужалые серöктас: «Мед һаң перјыны тусөн. Сы-понда сijöс колö нöјтны, пычкыны шептые».

Вартöм-öд абу кокны уж.

Һаң воöм-бöрын кос лунјасö тусјасыс асныс гылалöны шепјасые. Секи шуöны: «Һаң, пö, киссö».

Мукöд-дырји һаң зев јона киссö. Кос војасö вундигөн вермас dасöд јукöныс һаңлөн киссыны муö, һинöм буртöг вошны. Сijö омöль вajö сöмын.

Ужалыејас кос воö ödjöжык термасöны вундыны, вартны, мед һаң јона оз удит киссыны. Тöv шепјассö летö, отсалö һаңлы киссыны. Сы-понда ужалыејаслы јона ковмывлö термасны. Лун-лун асивсаң рытöз му ужалые став семјанас тилсö му-вылын.

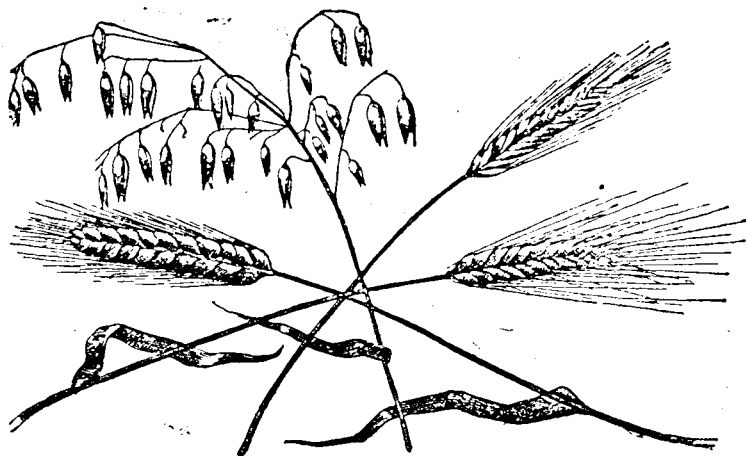
Быдөн тöдöны—һаң колö ödjöнжык вартны, сöмын зев еща му ужалые висталас—мыјла колö вартны. Некод оз верд пемöсјасöс шептөн. Јöз оз-жö еojны шепнас—пöчö-пö виңдыны—оз-кö удитны отсавны, кулан.

Мукöд-пöлöс һаң шепјаслөн (еу, id, шобди). Емöс куз чорыд јикijас (серп.); јикijас јем-моз чуткасöны: id јикijас абу шылыдöс, зев поснидик пин-кодјас кузалаыс; сещöм јики

пырас јаяд, сјѳс њекеы он перы, мыкѳ мынта век колѳ, лѳ дој, сеса ordac.

Сецѳм јікіа шеп рѳмізтігѳн—јікіјас чуткаласны став вомтѳ, вомад лѳ зев уна посѳідік дој. Њылыштігѳн јікіјас жергала-сны—шеп сібдае горшад. Шыг пемѳејас мукѳд-дырјі сісі уе-ласѳны, њылалѳны шепјас. Јікі тор сек вермас вескавны лов-горшад, сесањ тыад, дојдалас тытѳ—пондан вірѳн сѳвзыны. Мукѳд-дырјі верман њылыштны шеп. Секі јікіјас вермасны дојдавны кынѳм пыщкѳстѳ—рушкутѳ, роѳѳдлыны вѳсѳідік су-вјастѳ. Секі шеп њылыштые кулѳ.

Рѳмізтыны, њылавны шепјас оз поѳ: верман кувны. Гор-шыд да вомыд ѳерт-њын дојмаласны.

Пуѳм шеп оз-жѳ поѳ ејны. Пуігѳн тус њеѳѳѳ, јікі оз Пуѳм шеп пуѳѳм шеп-моз-жѳ вермас дојдавны мортѳс.

Ловја торјаслѳн њінѳм абу прѳста еіѳ ковтѳг быдмѳма. Сулы, ідлы јікіјас зев колан торјас. Ем аслыс-пѳлѳс шѳбді (гірка); сылѳн њѳті абу јікіыс. Сецѳм шѳбді му-шѳрѳ вескалѳ мѳс—ејас шепјас. Сыкѳд ортча јікіа шѳбді му-вылѳ мѳс оз віѳѳдлы, муііг-мозыс сѳмын ісыштае.

Јікіјас віѳѳны су, ід, шѳбді пемѳејас ејѳѳмые. Јікітѳм њањјаслы њінѳмѳн відчыены, паныд пемѳејаслы сывтны. Сы-понда јікітѳм њањјас јонжыка пемѳејас ејѳѳны. Сіѳкѳ јікі отсаеѳ быдмѳглы аесе дорјыны, пемѳслы паныд сывтны.

Быдмѳгјаслѳн уна-пѳлѳс овлывлѳны віѳыејасые. Ід шеп-лѳн куѳ чуткасые јікі, желнѳглѳн јем-код чуткасые јѳејас,

өміздөн бара аслыс-пөлдөс. Нурса жеңдi жура турунлөн коржасыс тупкысөмөсө небыдiк жүрөй-кодөн. Сijö жүрөйясыс оз небыны пемөсјас кынөмјасын, пемөсыд сојөм-бөрын вiсмө. Отчыд мөс сојас—мөдыс оз iсышт выјөз. Сы-понда вiзјас-вылын сулалө жеңдi турун өтнас—некод сijөс оз јiр.

Купальнiча турун пемөсјас оз сојны—купальнiча-пыщкын ем пөж (јад), сijөс сојөм-бөрын пемөсјас вiсмөны.

Емөс уна курыд быдмөгјас. Нәјөс оз сојны нәјө курыд-лун-кузъаыс.

Мукөд быдмөгјаслы колө—мед нәјөс сојасын. Сецөм быдмөгјаслы колө кыгкө разавны. Көјдысныс нәлөн рушкүјасын нiнөм оз лө—шыбiтчас кынөмыс, бөр вермас чужны дае күјөдә инын.

Сijö отсалө быдмөгјаслы разавны, паскавны, ыждөдны асыс олан iнсө. Нәлөн унжыкыс овлымө көјдыс јөртөдныс чөскыд. Сы-понда нәјөс јона сојоны. Сецөм көјдыс јөртөдјас унжык вотөсјаслөн: оз, өмiч дај мукөд.

Јiкiјас, јөсјас, жүрөй-кодјас отсалөны быдмөгјаслы мөздыены пемөсјасыс; јумөв, чөскыд вотөсјас отсалөны быдмөглы разөдчыны му-паста. Быдмөгјас уна-ногөн кужөны дорјыны, вiзны асыныс олөм, вiзөны вошөмыс көјдысјасө. Нәјө ләдмөдчөны пемөсјаскөд на-пiын өвны.

Вотөсјаслөн чөскыд кор-нәјө кокныджыка разөдчөны, ош-јөндлөн јөс чуткасысјас—пемөсјас оз жүгөдлыны.

Шујаслөн кыре—оз дојмыны, космыны, кынмыны. Сецөм отсөгјас быдмөгјаслөн овлөны уна-пөлдөс; сецөм отсөгјас емөс пемөсјаслөн, мортлөн. Став олөмныс ловја торјаслөн сiзiкөн мунө: нәјө лөсөдөны выл отсөгјас, вiзөны, јонмөдөны асыныс вәж отсөгјассө. Ставныс нәјө тiлөны буржыка олөм-вөсна.

Өнi пөчө нөшта өтiтор вiставны—мыјла вартам нән: мед торјөдны тусјас-бердыс быдмөг отсөгјассө. Сijö быдмөг отсөгјасыс—јiкiјас. Нәјө оз лөзны весавтөг, варттөг нән тусјас сојны.

Нөшта со мыј:

Id кужө дорјыены мөскыс, вөлыс, став пемөсыс. Пемөсјас ез велавны мөздыены јiкiыс. Морт адзiс, весалө, сојө дај пемөсјасөс вердө.

Аслас јур вежорнас мортыд гогорвоис—војдөр весав јикиы—сесеа көч пөттөзид сој.

Вежөр мортлөн мед-бур отсөг, сижө отсөг вайө уна бур мортлы.

Су, пемөсјас, морт, дугдывтөг венёны пемөсјас оз вермыны суёс венны; морт венис пемөсјасёе дај быдмөгјасёе. Олөм-вөсна венёгөн век сизі: венё мед-вежора.

Став ловја торјыс венё ас олөм-вөсна. Најө венёны уна-пөлөс отсөгөн. Јикјас—һаңјаслөн венсан отсөг.

Вартөм—мортлөн отсөг венёны быдмөгјаскөд аслас олөм-вөснаыс.

Вартөмөн—морт венё быдмөгјаскөд, цыглункөд, аслас челафјас олөм-вөсна, аслас пемөсјас-вөсна.

Вартөмөн морт венё ывлавыкөд (һаң воөм-бөрын).

Уналаын емөс бөрө колөм јөз—најөс шуёны «јөјјасөн» Налаы уна-на колө велөдчыны. Америкаын сешөм «јөјјасыс»—индејетсјас—һиртёны шепсё кык кі-костас. Мукөд «јөјјасыс» һөјтёны колтасё му-бердө, сетыс сесеа өктёны тусјас.

Мукөд јөзыс швачөдёны шепјас чукөрас бедөдөн.

Сешөм вартөмөн бура тусјастө он торјөд. Унаыс унжык тусыс шептас колө.

Еща көзөмөн да тази вартөмөн мортыд овны оз вермы. Сизі вартөмнад колө зев уна му көзны.

Сы-понда мукөд му ужалысјасыс шыг-һисё пөт олёны. Һаңыс һалён быдмас уна—најө оз кужны перјыны.

Буржыка најөјас-дорыс мијан вартёны, швачөдёны.

Вартап быдөнылы төдса.

Сешөм вартапнас дыр швачөдасны, став тусёс перјасыны шепјас-пыщкыс.

Сешөм вартөм абу вывти бур.

Зев-һин јона вартап—тусјасыд ізас-пыщкад век-на колёны. Сесеа зев уна тусјас жугавлөны, чегјасёны. Сы-понда му ужалыелөн уна һаң вартигөн вошө. Сижө му ужалыелы абу бур, сылы колө көзны унжык. Мукөд вартёны маһинајасөн—һалён вартигөн еща вошө сы-понда најө вермёны перјыны уна һаң ещажык көзасыс.

Со кушом мед-важ, мед-омол машинаыс : гогростома керпом-моз ыжыд из. Кузалаыс дорышбе.

Кузалаыс сы-пыр сүјөнү чөрс, долдалоны вөлс, вөтлөны шепјас-вывті. Из пондас дорышыс дорышө турбыласны. нөјтны шепјасөс, торјөдны, кітны шепјас-пыщкыс наң тус. Тајө машина өмбөлика буржыка вартан-дорыс вартө.

Из вартан-дорыс щөкыджыка дорышјаснас усө шепјас-вылө. Тази вартігөн бара уна тус вацалө, жугавлө, уна тус ламөдө му-пыщкө. Сы-понда мед-бур вартөм лөө машинаөн. Машина бергөдлөны вөвјас лөбө ру.

Сіјө машинаөн вартігөн зев еца тусјас жугавлөны; машина вартө, төлөдө, течө щепјасө, көрталө щепјасөс, іцасыс сещөм машинаөн вартігөн јона летчө. Сы-понда унаөн сещөм машинаөн оз вартны.

Сіјө машинаыд зев ічөт інө төрө.

Вартанөн вартігөн колө лөсөдны ыжыд гумла. Гумла вөчөны куш му-вылө.

Мусө јона топөдасын, нөјтасын аслыс-пөлөс нөшкөн чорыдөз—топыдөз.

Машина төрас гумла дасөд јукөн ыжта інө. Машинаыс еу петө јогтөм. Наң-пыщкө оз вескавын—му, кујөд, шеп јог.

Тусјас оз вацавны, мичаөс.

Машинајас овлөны кіөн бергөдлан, вөлөн, руөн. Кіөн бергөдлан, машина-бердө колө нөл морт. Најө өтө часө вартөны со колта. Вөла машинајас овлөны кык вөлаөс (најө кык мынта унжык вартөны морта машина-дорыс); сесеа овлөны нөл вөла машинајас (најө нөл мынта вермөны вартны кіа машина-дорыс).

Руа машинајас 10 мынта лөбө 25 мынта вермөны вартны кіа машина-бердын. Сіјө машинаыс зев дөна (өтө машина дон-вылө позө со кіа машина нөбны); сулалө 5.000 шажт.

Быд машиналөн ем нөшасан барабан. Сіјө барабаныс вөчөсө унжыкыс чугуныс.

Мукөд-дырјө барабан вөчөны көртөн дорөмөн пуыс.

Барабан лөсөдөма кујөм кыщыс. Кыщјас-костын на-бердө лөсөдөма уклад нөшјас (пөв-кодөс). Мукөд-дырјө нөшјас овлөны пичаөс. Најө пичјаснас вартіг-чөж пыркөдөны шепјас. Сещөм машинајасөн позө вартны ід, еу, шөбді, зөр. Аңкыщ вартан машинаын нөшјас пөмас пичјас-пыдді поснөдік тышјас, вартан кляп-кодөс.

Кукуруза вартан машинаын нощјас помас жеңидік крук торјас.

Они ембе зев гырыс бур машинајас-нын. Нәјә вундбны, сен-жә вартбны, төлдббны, җепјасә сөвтбны; сецбм машинајас сулалбны 20 сурс шәјт. Луннас сјә машинаыс ідралә 40 сә-сәтәна һаң.

Бжыд бур омыслы зев лөсыд нббны сецбм машинајассә. Мјјан му ужалыс крестанн төдбмыс оз нбб өткөн сецбм дона машина. Сылдн сјә машинанас ннбм ләб кернысә. Отувтчөмөн мјјан позә дөсбдны сецбм машинајас. Сіктөн чукөртчөмөн сәрт вермасны лөсбдны машинајас. Немецјас, америкасајас важбн-нын машинајасбн ужалбны. Налбн һаңыс буржык артмә (јогтбм) дај донтбмжык. Машина уж вөд век донтбмжык овывлө.

2 адас. Шеп.

Шеп-куза су тусјас пукалбны нөл-визбн. Быд тус туп-кысөма кык кышбн: өткыс ортсә кыш, мөдыс пыцкөс кыш. Пыцкөс кышыс ыжыджык ортсә кыш-дорсыс, нужалбма куза—сјә јікі. Нещыштам шеп-помыс туссә. Су тус пукалә кок-код-вылын—сјә зоріз кок. Зоріз кок-помын кыкнан дор-саныс ембе поснідік шупөдјас. Быд шупөд-бердө бщјөма кык тус. Сы-понда шеплбн тусјасыс ләбмаө нөл визын. Мукөдлаын су көзбны тулысын, сецбм сулбн зев поснідік тусјас. Сјә су му-нө пемөсјас сојан-пыдді. Арса кзабн сулбн тусјас гырысө. Сецбм суыс артмә зев бур пыз. Нһаң пөжалбны арса көзан суыс.

Су көзбны мед-уна рочын. Сібырын, лунвылын (Каспј-бердын) су көзтөг, ачыс быдмә—турун-моз. Сетыс нәјәс пет-көдснны рытыс вывса јөз.

Рүзөг ізас оз прамөја туж пемөсјасөсө вердны. Ізасбн волсаөбны. Рочын вөрыс еща, оз тырмы,—сы-понда сені керка-јассә тупкбны ізас вевтбн.

Шобді зев уна ногбн су-код, сөмын тусјасыс шеп-помас оз сецбм лөмыда пукавны. Тусјасыс тупкысөмаө сизікбн-жә кышјасбн. Мукөд-пөлөс шобділбн јікіс абу, мукөд пөлөслбн ем жеңыдк јікі. Шобді овлө тувсов көза, овлө арса көза. Мед-бур шобді лыд-кысө роч арын көзан шобді. Мед-уна һаң вәјә јөгипетса шобді.

Сылдн шентыс вежавлө. Мукөдлаын шобді ізасыс кыбны шлапәјас.

Шобдi зев-нын важсаң кӧзсӧ.

Ӧнi ем зев уна-пӧлӧс шобдi. Ставыс во-чӧж чукӧртлӧмыс кайлӧ 4 миллиард пудӧз.

Кӧмi муын зев еща кӧзӧны шобдi. Шобдiлы колӧ куз шонид гожӧм. Сы-понда мiянын оз ешты шобдi вотӧз быдмыны, арса кӧздӧдiгӧн кымӧ.

Мiжан комi муын кӧзан шобдид омӧль-пӧлӧс, артмӧ сӧд наң.

Шобдi-код важса щӧщ id. Id тусјас пукалӧны шеп-помын лӧбӧ кык виз-кузта, лӧбӧ нӧль виз-кузта, зев унаыс овлӧны квайт виза шепјас. Id мукӧдлаын кӧзӧны арын, мукӧдлаын—тулысын. Кык виза id кӧзӧны лунвылынжык. Сijӧ idjыс мунӧ унжыкыс сур-вылӧ. Вӧйдӧр idjыс вӧчасны чуж, чужыс пудны сур.

Сур мед-јона јуӧны Германјаын да Англјаын. Нӧль виза id кӧзӧны војвылынжык. Сыыс пӧжалӧны наң, вӧчӧны шыдӧс-јас. Квайт виза id лунвылын кӧзлывлӧны зӧр-пыдди.

Мiжан, комi муын, id уна кӧзӧны—сijӧ су-бӧрын мӧд наң. Кӧзӧны мiжан унжыкыс квайт виза id. Мiжан „дернӧтӧны“, сijӧ пычыс пӧжалӧны зев мiча чӧскыд наң.

Idлӧн зев куз, чорыд пинӧе јикi.

Зӧрлӧн шептыс зев паскыд, лыс-код. Тусјасыс рӧз пукалӧны куз кок-јылын, ылын мӧда-мӧдесыс. Кышјас зӧрлӧн не-быдӧе, јикыс абу. Кышыс зӧрлӧн зев кыз. Зӧрлы колӧ уна ва. Сijӧс кӧзӧны воз тулысын му кӧеытӧз-на. Зӧрлы оз ков јона бур му. Сы-понда зӧр унжыкыс кӧзлывлӧны омӧлик, ендӧм, кужӧдтӧм мујас-вылӧ. Зӧр кӧзӧны век тулысын. Унжыкыс зӧр-лӧн вердӧны вӧвјасӧс. Вӧчӧны сесса зӧрјыс шыдӧс, тес. Тес вӧчигӧн војдӧр зӧрсӧ чужтӧны шӧныд инын, костӧны-тескалӧны пӧе инын сесса изӧны.

Зӧр iзас мед-бур пемӧсјаслы сојан-пыдди. Мiжан комi муын зӧр еща кӧзӧны.

Зик зӧр-кӧд рiс, сӧмын быдмӧ сijӧ лун-вылын: Китајын, Јапонјаын. Рiслы колӧ зев уна ва, дај зев уна шонид. Кӧ-зӧны сijӧс веесыда најтӧ, дај гожӧмбыд кiскалӧны ваӧн. Војвыв мујасын рiс оз вермы кӧзыдла быдмыны.

Лыс-код шеп бросалӧн. Броса быдмӧ неуна лунвылынжык мiяные. Броса лыскын зев уна југјалыс гӧгрӧс виж тусјас.

Тусјас пастасомаѳо зев чорыд југјалан кучик-кодѳн. Шыдѳс вѳчтѳр лоѳ сјѳ кышыс весавны; кышыс кынѳм-пыщкын оз ѳѳбѳы. Броса шыдѳсые пуѳны рок.

Неуна мѳд нога кукурузалѳн шеп—кыз шеп. Сылѳн тусјасыс топыда ласкыѳмаѳо іѳас-бердас, топѳдѳмаѳо мѳдамѳд-бердас. Сіѳкѳн артмѳма кукурузалѳн кыз шеп. Кыз шеп тупкыѳма ортсѳаѳ вѳснѳдѳк кучик-кодѳ кышѳн.

Кѳрѳны кукуруза јонжыка лунвылын; мјѳан, вѳјвылын оз во, кынмас. Сојѳны сјѳс рок-кодѳн, пѳжалѳны ѳаѳ. Вѳчѳны кукуруза кѳјдысые шыдѳс, сакар, выј. Корјасыс, іѳасыс кукурузалѳн пемѳсјаслы сојѳан-вылѳ мѳнѳ.

Амерікаын кукуруза кѳрѳны турун-пыѳдѳ. ѳесатѳна-вылѳ налѳн быдмывлѳ 150 доѳ-дѳр.

Арын ѳаѳјас-кынѳі чукѳртѳны быдсама пуктасјас, кѳзасјас.

Танѳ ѳнѳ вѳдлалам аѳкыщ, сылые пуртѳсѳѳ. Аѳкыщлѳн зѳрѳыс бѳбыв-кодѳ. бытѳ леѳѳыны бордјас лѳѳѳма. Сешѳмжѳ зѳрѳѳаѳѳ: бѳб. чечевѳтса, бѳбѳѳаѳѳ, вѳка. Аѳкыщ пуртѳс тешкодѳа вѳчѳма: бытѳѳ ѳѳѳ кор шѳр сѳн-куѳаыс кусѳнтѳма, дорјасыс ѳтлаѳ быдмѳмаѳѳ. Сешѳм пуртѳс-пыщкас пукалѳны аѳкыщ кѳјдысјас. Аѳкыщ воѳм-ѳѳрын пуртѳс потѳ кык-пелѳ. кыклатѳ. жынјасыс ѳѳјѳ зев пѳѳовтчасны, ылѳ вермѳны шыѳытны ассыныс кѳјдысјасѳѳ.

Аѳкыщ. бѳб. чечевѳтса сојѳны јѳз.

Бѳбѳѳаѳѳѳн. вѳкаѳн вердѳны пемѳсјас. Тажѳ став быдмѳгјасыс оз ѳещышѳны мулыс вын. Нажѳс кѳрѳлѳм-ѳѳрын ѳаѳ поѳѳ кѳрѳны зѳк кујѳдѳтѳг—ѳаѳ воас кујѳда му-дорыс буржыка. Сјѳѳ быдмѳгјаслѳн му-пыщкас колѳ зев уна вужјас; вужјас-пыщкын, ем уна азот. Азот ем кујѳд-пыщкын ем аѳкыщ вуж-пыщкын. Бѳбѳѳаѳѳ вужјас ѳѳѳ ѳесатѳна-вылын воѳсасѳны 10 доѳ-кујѳдѳкодѳ. Сы-понда мукѳдлаын уна кѳрѳны тажѳ быдмѳгјасѳѳ—бѳбыв-кодѳ зѳрѳѳа быдмѳгјас. Зев ещѳѳѳк кујѳдалѳмѳн му оз щык, вајѳ зев уна бур. Аѳкыщ-ѳвса мѳѳн мукѳд-дырјѳ

көзöны мукöд вынтöм мујас. Сіјö му көзöмыс кујöдалöм-кодзк. Аңкыщ-увса муöн көзöм-бöрын лок муыс бурмö. Аңкыщ, сізкö, вердö мортöс, пемöсјасöс дај мукöд быдмöгјасöс.

Аңкыщ көзöны воэ тулысын, гөжөм-шöрас мукöдлаын көзас-пыщкас бара којалöны. Көзöны аңкыщ унжыкыс візјасöн, сүвтöдалöны бед-торјас. Сіјö бед-торјас-кузаныс аңкыщ кышасö вывлаң, кышасігөн аслыспöлöс отсöгјасöн крукасалö бед-бердас. Аңкыщлыс сојöны көјдыс; пуöмөн аңкыщ пычыс кісел вöчöны.

Міјан комі муын зев еща көзöны аңкыщ, дај міјан комі аңкыщным зев посныд. Аңкыщлы міјан көзды, сіјөн бур сікас міјан-ордын оз быдмы. Мөдарö: көзан — гусалöны, му талалöны. Сы-понда јонжыка оз лыстны көзны. Аңкыщтö көзныд ескö зев јона колö му ужалыслы, сіјö, міса, мулы вынсö содтö. Борјасын мукöд-дырјі зев міча лöз, віж, јежыд рöма зöріза „јöј“ аңкыщјас быдмöны.

Бобіјас гырысöе аңкыщјасыс дај кузмöсöе. Нәјöс сојöны вежвыссыс путöг, воöм-бöрын пуöмөн. Міјан нöтi' оз көзны бобіјас. Бобіјас зев уна сојöны Америкаын. Мукöдлаын бобіјас ізöны, пöжалöны сöчөн-код һаңјас.

Чечевітса міјан оз-жö көзны. Сылöн көјдысыс öеіногыс гогрöс, мөдногыс ламалöма. Сојöны пуöмөн, пемöсјас зев јона сојöны чечевітса көјдысö дај ізасöс.

Віка көзöны турун-пыддi, вердöны вежвыссыс, костöмөн. Көзöны віка зöркöд, мед вöлі кытчö крукасны сылы, мед вермас вывлаң, југыдлаң кағгысны. Міјан колö уна віка көзны. Сіјö вәјö зев бур турун пемöсјаслы, кујöдалö мутö. Мујас-вылын быдмö віка-код, сöмын пöснi туса — „шыргöріз“.

сімасны кәйдысжасы. Унаыс выј пычкан кәйдысжас перјоны, торјөдөны кинас, сесса сыбөрын торјөдөны жөгө. Быд вартігөн артмө сещөм жог, быдсама кәйдыс торјөдігөн жогыс унжык кәйдыссыс.

Вартөм-бөрын: гумла-вылын колөны іңас дај вөрөк. Іңас чөвтөны телегајасө.

Вөрөкын емөс: һаң тусјас, шепјог, жікі. Һаң торјөдөны төлөдөмөн. Төлөдөны зырјөң вывлаң шыблалөмөн. Тусјас сөкыдөс, усөны бөр вескыда увлаң, жөгө төв ылөжык нуө.

Сещөм төлөдөм-бөрын һаң оз-на ло қік сөстөм. Һаң-пыщкын емөс му торпырігјас, мукөд пөлөс кәйдысжас, мукөд быдмөг торјас. Сещөм һаң бара-на колө төлөдны, познавны, мукөд пөлөс дојдысжасыс торјөдны.

Шепјөг чукөртөны, нуөны гортө, төвнас вердасны мөсјаслы.

Бусыс пыбігчө. Сіјө бусыс зев бур кујөд. Сы-понда гумла-бердса мујас-вылын зев бура быдтор быдмө.

Шепјөгсө мјан вердөны мөсјаслы. Шепјог јонжыка іңас-дорыс сөјөны; шепјог-пыщкө мукөд-дырјі колө зев уна һаң тус. Іңасыс төлын муно воьдө-пыдді. Турунтөм војасын да турунтөм іңјасын іңас шырөмөн вердөны пемөсјаслы.

Шепјогыс, жікыс поңө вөчны кабала, щынтөг сотчан порок, реңінка. Мјан шепјогыс һінөм оз вөчны. Гермаңјаын, Америкаын вөчөны індөм торјас. Сені шепјог, жікі зев донабө (коланторјас).

Вартігөн унатор поңө төдмавны. Поңө төдмавны, відлавны шеп, аңкыщ пуртөс, һаң јуклыны сикас-серті: су, ід, шобді, зөр. Поңө відлавны уна пөлөс «кәйдыс-јөртөд» (шеп, пуртөс).

Му ужалыс мортлөн быд уж-бердын поңө мөвпыштны: мыјла, кыңі, кор? Мі ічөсика мөвпалыштім, сорһітім—мјан артміс со мыј: быд довја, быдмыс дугдывтөг венөс аслас олөм-вөснаыс, ас піјан олөм, паскалөм разалөм-вөснаыс. Венөс ічөтік турун, венөс ыжыд пемөс (слөн), венөс морт. Тајө төдөмыс бығғө һінөм оз сулав. Сің өні шүөны унаөн, сещөм төдса тортө-пө һінөм-һін велөдны. Абу сің. Колө ывлавыв төдмавны быд боксаң, гөгөр, став посһідік быд лунса адқан торсө. Секі сөмын поңө кокһыңжыка лөөдөны ассыд олөм, поңө ывлавыв олөмөн бергөдлыны ас колан ног, аслыд, дај став јөзлы бур-вылө.

Воңө мі пондам відлавны, төдмавны гырыс петкөдчөмјассө, посһыд петкөдчөмјассө ывлавылыс. Ывлавылын гырыс, посһыд—ставыс велөдантор, ставыс ковмас.

II. Лукөн: Көйдис төлөдөм.

1 ad. Мыјла һаһ төлөдөһы? Кызі төлөдөһы? 2 ad. Сөкта. Бүрлун һаһлөн. 3 ad. Чужые көјдыс. Кызі төдмавны чужтөм да чужан көјдыс? 4 ad. Көјдыс весалөм. Көјдыс лөсөдөм. 5 ad. Лөсөдөм.

1 ad. Мыјла һаһ төлөдөһы? Кызі төлөдөһы?

Вартөм-бөрын іңас чөвтөһы. Гумла-вылыс чукөртөһы ставсө вөрөкө. Вөрөкын һаһ тусјас, шепјог, быдсама бус.

Став вөрөкыс оз мун пемөсјас сојан-вылө; секи ескө вөли колө сөмын бусыс мездысны.

Поңө оз сојны шепјога һаһ, јона кыдја һаһ?

Шыг војасө зев унаһн сојлывлісны сещөм һаһ. Унаыс мича руңог пың-бердө сорлаласны шепјог-пың, кыд, іңас-пың. Куңа сојігөн јөз виөмөһы, пыкталөһы. Шыгјысла најөс бөстө уна-пөлөс виөм. Сојасны уна—век шыгјөс, оз пөтһы мистөм һаһнад. Сізі унаһн кулісны.

Мыј-понда сізікөн овлывлө?

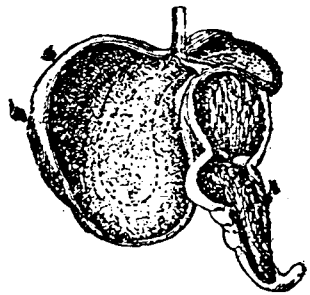
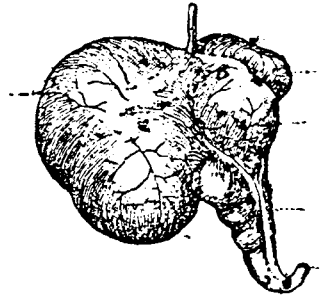
Сещөм кыдјас вескалөһы мед-рөһкыд торјас: јікі, кышјас. Зөр вөрөкыс (кујім пудја) пудјыс унжык лөб кышыс. Тусыс һеуна жын-дорөыс унжык лөб. Јог-пыщкө вескалө зев уна-пөлөс мүкөд ковтөмтор. Мүкөд быдмөг чір-пырігјас щөщ вескалөһы јог-піө. Ставныс најө зев чорыдөс, рөміңтігөн оз жу-гавлыны пін-вылын, пырөһны пыдөжык, дојдалөһы кынөм пыщкөстө, сувјастө. Мүкөд-дырјі најө һекыті оз дојдавһы, сөмын һіртчөһы кынөм пыщкад, һіртөһы кынөм пыщкөстө. Кынөм пыщкөс омөла пондас ужавһы. Морт виөмө. Сојөм еща бур кутас вајһы.

Сесеа со мыј-понда оз ков кыдја һаһ сојһы. Кыдјыд, іңас, шепјог кынөм-пыщкад оз һебчы, оз разав. Сіјө разавтөм торјыс—клетчатка.

Клетчатка ем іңасын, јікіһн, ем быд быдмөгһн. Клетчатка һебчө турун сојыс пемөсјас кынөмын: мөс, ыж, вөв һінөм оз лоны сіјөс сојөмыс. Рөміңтыс пемөсјас мед-бура вермөһы сојһы клетчатка. Сещөм пемөсјас: мөс, ыж, көр. Најө сојігөн војдөр рөміңтасын, сесеа һылыштасын. Мыјкө-мынта-

мыгѣтї најѳ кынѳмыг сїѳ сожан бѳр петѳ вомѳ. Секї пемѳсјас бара мѳдпѳв рѳмїзтасны, сесга мѳдпѳв зїкѳз ылыштасны. Кыкпѳв рѳмїзтѳны, кыкпѳв пїз костас поснѳдлѳны сожан, кыкпѳв ылыштѳны.

Рѳмїзтыг пемѳсјаслѳн аслыг ногаса кынѳм пыщкѳсныс, рушкуныс. Налѳн сещѳм сожаныс вермѳ кыкпѳв поснавлыны—мѳслѳн рушку нѳл јукѳна (вїзѳд серп.—рубетс, сос, нїга, сычуг). Мѳс рѳмїзтас турун. Турун оз ѳткоѳа поснавлы ставыс: кодї јона нїртчас пїз-костын, кодї омѳла. Јона поснавлѳм сожан вескыда мунѳ којмѳд јукѳнѳзыс — нїгаѳ, сесаң нѳдыр-мыгѣтї, нѳбѳѳм-мыгѣтї мунѳ сычугѳ. Омѳла поснѳдлѳм, нїртѳм сожан вескалѳ рубетсѳ, сенї нѳбѳыштас, вујас соскѳ; соскыс сожан бѳр шыбїтѳѳ вомѳ; вомын бара сожан їзѳѳ пїзјас-костын. Мѳс бара сїѳс ылыштас. Сенї бара бура їзѳѳм, нѳбѳѳм сожан пырѳ којмѳд јукѳнѳ, омѳла їзѳѳм—рубетсѳ. Сїзїкѳн мѳс рушкупыщкын бергалѳ сожан бура нѳбѳытѳз.

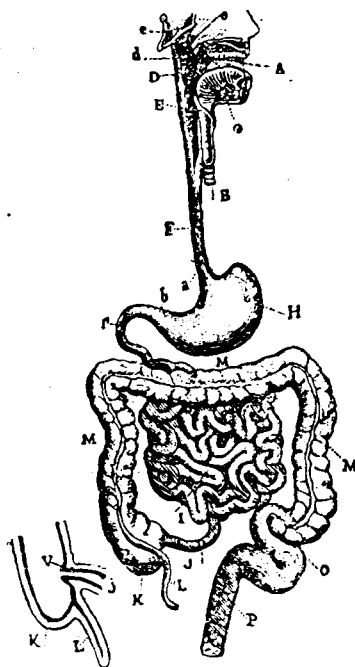

Мортлѳн рушку абу сещѳм.

Морт рушку ѳтї јаж зеп-код. Сыпыщкын омѳла їзѳѳм, поснѳдѳм сожан щѳщ нѳбѳѳ. Мукѳд-дырјї омѳлыка поснѳдлѳм сожан ылалѳм-бѳртї мортѳс восѳдѳ. Унјдыкыс нѳбѳытѳм сожан јокмылјасѳн рушкуыс возѳ мунѳ сувјѳ. Сувјын бара оз удїт нѳбѳыны, сїзїкѳн нѳбѳытѳг шыбїтѳѳ ортсѳ. Сещѳм сојѳмсыд мортыдлы ещга бурыс, мукѳд-дырјї кынѳм вїсѳм бѳстас.

Рушку-пыщкын сожан кїскавѳѳ кынѳм ваѳн. Кынѳм ва кїзѳртѳ сојантѳ—артмѳ кїзѳрїнїк рок-код. Секї їѳѳтїк јукѳн сојанлѳн разалѳ, сылѳ рушку ва-пїын. Разалѳмыс, сылѳмыс мунѳ щѳщ сувјасын. Сувјын сожан сылѳм помасѳ. Сещѳм кїзѳрмѳмсѳ, сылѳмсѳ, разалѳмсѳ пондам шуны сожан нѳбѳѳмѳн. Нѳбѳыгѳн сожан зев јона вежѳѳ. Рушкуын, сувјасын артмѳны сојаныс зїк выл пѳлѳс торјас, вејласѳны, оз лѳны мукѳд сожан-кодѳѳ. Полојыг артмѳ сакар, выјыг артмѳ мајтѳг.

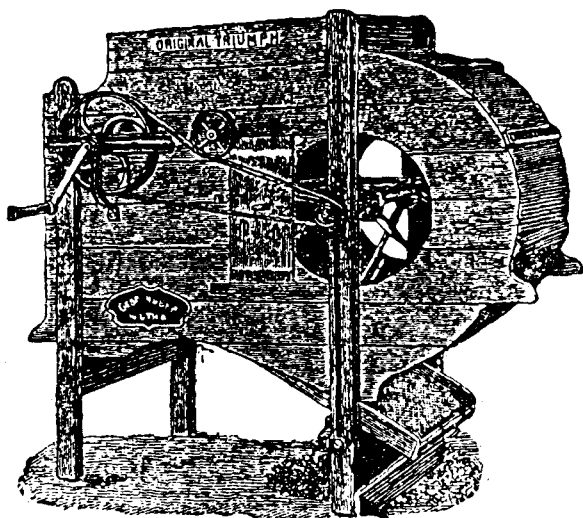
Мортлөн, мбелөн і быдёнлөн рушку ва небъддө сожан, чорыдыс кизёртө, вежлалө став кблужжасө сожан-пыщкыс. Мортлөн рушку да сув вајас клетчатка сөкыда небъддөны. Колө

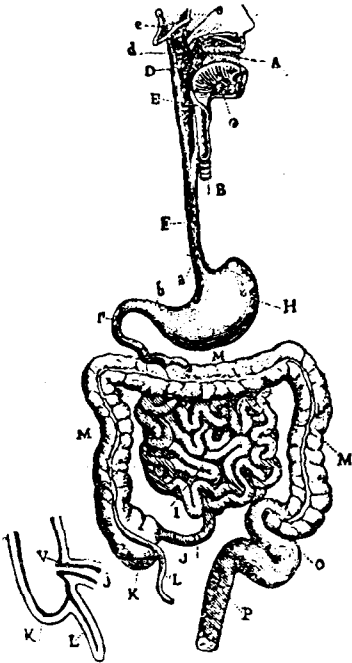
зев јона клетчатка поснөдлыны—секи мјан рушкуным вермас небъддөны. Војна-дырји немечјаслөн һаһ вөлі оз тырмы. Најө пу зев поснөдика изөмөн ічөтөкадн сојисны—һинөм омөһ ез ло. Щыг војасө унадн комі јөз іңас тојлывлісны; посһыда тојөм іңас һинөм омөһ ез вөчлывлы. Мјан пиңјасным сещөм посһыда шырны оз вермыны; сы-понда јона поснөдлытөм клетчатка мјанлы сојны оз поң. Мбс уна-пөв һиртө пиңкостјасас, вермө јона поснөдлыны; сылөн рушку, сув вајасыс вермөны небъддөны гырыс клетчатка тор-пыргјас.

Сы-понда һаһ колө төлөдны; сы-понда оз поң вескыда вөрөкыс изөмөн сојны. Мед-војдөр төлөдөны зырјөн; төв-пыр лезан—туејас уеөны, јогыс лебңас.

Сещөм төлөдчөмыд бостө уна кад, колө уна морт, дона сулалө. Һаһ уеө бөр му-вылө, му-вылын бара һајтчө; сесаһ колө бара сөвтны дозјасө. Став уж-вылас муһө уна кад. Уна һаһ көңыејаслы уна колө төлөдны. Сы-понда һајө лөеөдалөны машинајас, мед ещажык кад мунае, мед буржык, сөңжык һаһ вөлі. Сіјө машина бердас колө өтө морт. 8 часөһ сіјө төлөдас 560 пуд.

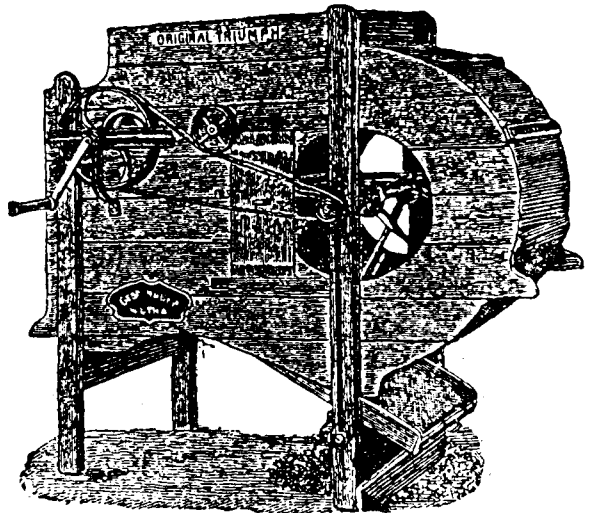
Мортлөн, мөслөн і быдёнлөн рушку ва һебчөддө сожан, чорыдые кичөртө, вежлалө став көлүжжассө сожан-пыщкые. Мортлөн рушку да сув ваяс клетчатка сөкыда һебчөддөны. Колө

зев јона клетчатка посһөдлыны—секи мјан рушкуным вермас һебчөддны. Војна-дырји һемецјаслөн һаһ вөлі оз тырмы. Најө пу зев посһөдлика ізөмөн ічөтөкадн сојисны—һынөм омөһ ез ло. Щыг војасө унадн комі јөз ізас тојлывлісны; посһыда тојөм ізас һынөм омөһ ез вөчлывлы. Мјан пнцјасным сещөм посһыда шырны оз вермыны; сы-понда јона посһөдлытөм клетчатка мјанлы сојны оз поф. Мөс уна-пөв һнртө пнцкостјасас, вермө јона посһөдлыны; сылөн рушку, сув ваясые вермөны һебчөддны гырые клетчатка тор-пыргјас.

Сы-понда һаһ колө төлөддны; сы-понда оз поф вескыда вөрөкые ізөмөн сојны. Мед-војдөр төлөддөны зырјөн; төв-пыр лезан—туејас уөөны, јогыс лебчас.

Сещөм төлөдчөмыд бостө уна кад, колө уна морт, дона сулалө. Һаһ уөө бөр му-вылө, му-вылын бара һајтчө; сесаһ колө бара сөвтны дозјасө. Став уф-вылас муһө уна кад. Уна һаһ көзыејаслы уна колө төлөддны. Сы-понда һајө лөөдалөны маһнајас, мед ещажык кад му-нас, мед буржык, сөзжык һаһ вөлі. Сіјө маһна бердас колө өтө морт. 8 часөһ сіјө төлөдас 560 пуд.

Төлөдчан машина сени-жө пожналө һаһтө, лөдө дөзаясө, бур тусјассө торјөдлө лок тусјас-бердые.

Унжык һаһ ужалыејас важөн-һын лөбөдисны сјјө машинасө, һајө важөн гөгөрвоисны сылые бурсө. Гөль јөзлы өтувјөн колө лөбөдны сешөм машина; һинөм-һын өһи јөгөе, кыдјөе һаһтө сојны. Омөль, јөгөе, кыдјөе һаһ сојөмые зев јона челаф висалөһны, висөһны щөщ гырыејас.

Міјан быд во зев уна посһи челаф кулалөһны. На-пыщкые жыһныс кулөһны омөль һаһ-вөсна. Мамјасыс һалөн сојөһны омөль һаһ, висөһны; сы-пона челафјас висөһны, кулалөһны.

Һаһ колө пожнавы. Пожналөһны туснас. Пожналігөн торјалө, шыбітчө ізторјас, бус, мукөд быдмөг көјдыејас. Пожнавтөг һајө вермасны вөһны зев уна омөльтор. Пожналөмөн бур һаһ тусјас торјөдөһны лок тусјасые, жугалөм, ламалөм тусјасые, став ковтөм торјасые. Сізікөн төлөдөмсаһ торјөдлөһны бур тусјас лок тусјасые, јөгјасые, бусые.

Төлөдөмөн һаһ торјөдөһны јогые. Пожналөмөн бур тусјас торјөдөһны лок. тусјасые.

2 ad. Гөкта' туслөн. Һаһлөн бурлун.

Төлөдигөн јог лебчө ылө, һаһ тусјас усөһны кок-бердаф. Јог кокһи, сјјөн јона ылө вермө лебзыһны. Тус сөкыд—сјјө оз вермы лебзыһны.

Төлөдөм суыс оз өһи чукөрө ус; тусјасыс куза һужалөмөн усөһны. Чукөр һужалөма төв-һылыд. Med-doras (кысаһ пөлтө төлыс) усөһны ізторјас. Сесеа сы-бөртө усөмаде мед-бур гырые тусјасыс, сыыс ылынжык—посһи тусјас, жугалөм тор-пырігјас. Насыс ылынжык шој тусјас, мукөд быдмөгјаслөн көјдыејас. Төв вермөма јуклыһны, торјөдлыһны мөда-мөдыс: мед-бурсө колөма мед-матө, мед-локсө мед-ылө һүма. Мед-ылө мунөмаде јікі, кышјас. Һајө вөрөкын вөліһны мед-кокһидөс. Мед-матө колөма мед-сөкыд тусјасыс, һајөс нуһны төвлөн абу тырмөма выһныс.

Уль иһјасын жугавлөм тусјас регыджык кутасны шыкһны, сөсмыһны, зөһ тусјас оз сөсмы. Жугавлөм тусјасыс вөһөм пыч сөзікөн-жө өдјө шыкө, лөб пемыд, һајт.

Пуктам муө зөһ тусјас—унжыкыс чужасны; пуктам жугавлөм тусјас—зев ещаөһ һыр мытчасны, мукөд-дырјі һөһи оз чуж.

Ізигөн посні тусјасые артмө омөль пыҕ: пыҕыс мистөм, пемыд, кыдјыс уна. Бур гырые тусјасые артмө југыд, мича кыдтөм пыҕ. Гырые зон тусјасые артмө буржык пыҕ

Бүрјам 100 зон тус да 100 жугалөм, да 100 поснідик тус. Возза соыс лөб мед-сөккыд.

Мед-кокныд лөбны жугавлөм тусјас. Посні зон тусјас сөкта-серті шөра костас.

Виҕыштам најос 5—6 лун ва руа инын. Мед-сөккыдөс өни лөмабе жугавлөм тусјас. Зон тусјаслөн содөма сөктасыс. Сің-кө жугавлөм тусјас мед-јона вермөны һоһавны ва сынөдыс. Сіјөн жугавлөм тусјас өдјө шыкөны.

Бөрөкса мед-бур тусјас лөбны мед-шыктөмөс. Тус сөкта-серті позө каһавны тус бурлун-јылыс. Төлөдигөн ми адһам бур тусјас, најө торјалөны лөк тусјасыс. Төв мијанлы төрјө-длө тујтөм тусјас бур тусјасыс.

Мыла посні тусјас лөбны омөльжыкөс?

Виҕөдлам су тус-пыщкө. Су тус ічөтөк колк-код; јылас сылөн емөс поснідик јурғи-кодјас; улыс помас ем һебыдик јокмыл. Көтөдам су тус ваын; тус лөб һебыд, кокныда ку-лыштчас пемыд вөсныдик кучик-код кыш. Кыш-улын жежыд һебыд көјдыс. Сіјөс ми шуам жеждөгөн. Вундам лечыд пуртөн јокмылөс; сес адһам поснідик кусналөм корјас. Корјасыс артмөма гартор. Тус-пыщкын ем жеһыдик кок-код, затор, зев ічөтөк вужтор. Сіјө јокмылас кусналөмөн лөдөма зев ічөтөк быдса быдмөг. Ізигөн кышыс артмө кыд, жеждөгыс артмө пыҕ. Корјас, вужјас мунөны щөщ кыдланө. Јеждөг ваын полдө, полдөны щөщ корјас, вужјас, кок. Кышыс һөті оз һаскав. Полдөм жеждөг косалө өбрын кышсө.

Колам көтөдөм жеждөг. Сіјө регыд сіемас, бакасалас. Кыш оз вежыс, чужтөс (корјас, вужтор, кок) пондас мытчыны леп-тыны ныр.

Сы-понда жугавлөм тусјас өдјө шыкөны: чегөм помөд жеждөг һөһалө, кыскө ас-пыщкас ва ру, сесеа сіемө. Зон туселөн жеждөг топыда, бура тупкысөма кышөн, ва ру нырны оз вермы; сы-понда зон тус дыр оз щык.

Кундөм туселөн кышыс кызжык?

Вёлөмкө, ғырыглөн посні туелөн-код-жө кышыс. Ічөт туелөн өтмынта, кышыс, ещажык жеждөгыс.

Сы-понда ізігөн посні тусјасыс унжык лоө кыдыс, ещажык пығыс. Сізкө, посні тусјас ещажык сетөны бур сојан һаң, посні туса һаң ковмас унжык.

Кыдјын ем-на уна колан сојантор. Сы-кыңзі кыдјын ем уна клетчатка. Сіјө клетчаткаыд мјанлы бур оз вај; сојам сіјө клетчаткаты—лыа-моз бөр петас, һинөм мјан кынөмлы оз сет.

Сы-понда кыдја һаң оз пөткөд мортөс бура; кыдыс мјан кынөм оз куж перјыны бур сојанторсө. Сецөм һаң сојан—недыр-мыеті бара-һин колө сојны.

Мед кызкө перјыны кыдыс сецөм колан торјассө позө кізөртөм кыд пуны. Сесса пуөм ва-пыщкө пығыс көтны һаң. Һаң лоө чөскыд, бур, сөмын мјетөм-пемыд. Сы-понда сізігөн һекөд һаң оз пөжав, һекөд оз сој. Рузөг һаң сы-понда і сөд: пыз-пыщкын ем зев уна кыш, поснідік кыдторјас. Мукөд-дырјі став кышсө торјөдөны, һаң пөжалөны куш жеждөг пығыс. Сөкі артмө зев мјча вјж чөскыд һаң. Сіјө һаңыс омөлыка пөткөдө—кыдјаскөд торјөдім зев уна бур сојантор; сесса сецөм һаңыс өдјөнжык чорзө.

Жугавлөм тусыс унжыкысө оз петлы һекүщөм ныр: сіјө оз чуж. Колы сы помө чужтөс,—тус чужас; чужтөс ез кол—тус оз чуж. Мукөд-дырјі колө јуреіа помыс—сіјө дерт оз чуж, сылөн һинөмлы чужныс. Ныр мытчысө чужтөсыс, жеждөг вердө том быдмөгөс; вујјас петасны—һајө пондасны корсавны сојан. Жугалөм туелөн чужтөс колөма: сіјө чужіс. Жеждөг колөма еща, томінык быдмөглы оз тырмы сојан дај сіјө кулө. Сы-понда жугавлөм тусјас оз ков колны көјдыс-вылө. Сіјө оз чуж, чужас—регыд чужөм-бөрас кулө, сөмын мукөд тусыс боетіс інсө. Жугавлөм тусјас козны оз тужны. Һајө тужөны сөмын пыз-вылө, пемөсјаслы сојан-вылө. Зөһ тусјас оз-жө вермыны ставныс чужны. Мукөдыс зікөз оз чуж, мукөдыс омөлыка чужлас, сесса бөр кулө. Коді бура чужас, бура быдмас, артмас бур быдмөг.

Вёлөмкө мед-сөкыд тусјасыд мед-бура чужөны. Мукөд тусыс ічөтік—чужас, мукөдыс зев ыжыд—оз чуж.

Сы-понда көзтөз век төдмалөны көјдыслыс чужан ногө. Мјан тулысын көзтөз војдөр відласны дозјын—кымын со-пыщ-

кыг чужд. Мукдд видлалбны выль коджём шылдотём ул пшпу воржын. Видлавны колд бид во. Видлытөг он тдд, гашкд кждысыд мыж-понда-кд шыкис; секи му-бердын тилган, тилган, а. пофд колны зик нантдг.

Кыг коккыдзык тддмавны чужан ног?

3 ад. Кждысјаслн чужан ног. Чужан ног тддм.

Торјддам 100 жугавлём, 100 поснидик, 100 гырыг туге, пуктам најдс торја дозјасд ва рузум-вылд. Сувтддам шонид југыд инд, тувсов шонди-вофд. Рузум мед век васдд, оз космы. Недыр-мыгд кыш туелдн потд, сесга петасны јежыд-иник вуж торјас, сы-бдрын мытчыгас веж ныр.

Выль тугјасыг (неважга вунддм) 100 жугавлём тугјас-пыщкыг 30—40 чужас, мукддыг бакшасасны, сјемасны. Гырыг фдн тугјасыг 2—3 оз чужны, поснид фдн тугјасыг чужасны 80—90, жынјыг на-пыщкыг регыд бдр куласны.

Сјдд лыдјасыг мјанлы петкддласны чужан ног. Чужыг кждыслн 100-пйыг ещга вошд.

Шуам 100-пйыг чужис 30 туге. Секи шуам: чужд 30 процент, гјгдд 30%; чужас 98, гјгам 98%; чужас кык, гјгам 2%.

Омдла чужыг кждыг оз сулав кдзны. 100-пыщкыг чужас 45—секи оз-нын ков кдзны, буржык кждыг колд корены, важ кждысдд изддны.

донажык кждыгјас (галан, морков, соркни) пофд коккыда мездыны чужтдм кждыгјасыг. Колд кјетны ва-пыщкд, вјтысны 15—20 минут. Став чужыг бур кждыгјас вјддны, чужтдм кждыгјас ва-вылын колдны. Ва-вылд кыштдм кждыгјасдд пофд шыбдтны—најд оз чужны. Вдјыг кждыгјасдд пофд пуктыны—најд чужасны.

Мыж-понда?

Су туелдн ем кыш.

Мукдд-дырји сјдд кышыг потд, јежддг пондас космыны, торјалд кыш-бердыг, сетчд тыртдм инас пырас сындд. Сјдд сындд гаддыг оз лез вјдны вад тугеос, туге пондас шывјавны ва-вылын. Кыш потасјасддыг пырасны зев поснидик, сјнмдн адзытдм бидмдгјас—бактерјјас. Најд шыкддасны јежддг, сесга чужтасны нјнм лдд едјны ныр лептдгдн. Кждыг оз вермы чужны: чужас—регыд бдр кулас. Мукдд-дырји бактерјјас зикдз шыкддласны чужтас. Секи кждыг оз вермы чужны.

Унаык кӱдӱс шыкӱдӱны гагаас. Гага жӱрас кышсӱ, сојас-жедӱгсӱ, секи кӱдӱс оз чуж; мукӱд-дырји чужлас да регыд бӱр кулас шыгла.

Сецӱм шыкӱм, сојӱм, виык кӱдӱсјас пондасны дӱвквӱзны ва-вылын, најӱ оз вӱјны. Сецӱм кӱдӱссӱ поӱӱ чукӱртны да шыбитны. Мукӱд кӱдӱсјасыс оз пыр вӱјны. Недыр-мысҕи најӱ вӱјӱны. Сӱјӱ щӱц шыкӱм кӱдӱсјас. Налӱи ем-на жедӱдгыс, најӱ чужасны, сесеа чужӱм-бӱрын бӱр кулӱны. Сецӱм кӱдӱсјассӱ буржык шыбитны. Дона кӱдӱсјас-пыцкыс поӱӱ сецӱм тусјассӱ пуктыны, сӱмын чужӱм-бӱрын ковмас јона радејтны, бура јона кок-јылӱ сувтӱӱзыс.

Зев унаык сурлывлӱны шыктӱм лок кӱдӱсјас. Најӱ сецӱмӱн-ӱн быдмӱмаде.

Мукӱдлӱн абу жедӱг, мукӱдлы оз тырмы чужтӱс, кышыс зев јон, пырыс ва оз лез—сецӱм кӱдӱс оз полды. Омӱла радејтӱмӱн сецӱм кӱдӱс уна лӱӱ, отарӱ век содӱ, кӱдӱслӱн еща % пондас чужны. Најӱс поӱӱ сојны, кӱзны оз туж. Сы-понда колӱ быд кӱзтӱз тӱдмавны чужыс % кӱдӱслыс.

Јон, виетӱм, дојмытӱм, зӱӱ тус сӱмын бура чужӱ. Сецӱм кӱдӱс мед-сӱкыд. Сӱзӱкӱн тӱлӱдӱгӱн поӱӱ тӱдмавны мед-чужыс кӱдӱсјас. Кӱдӱслыс поӱӱ ӱтлавын сӱктасӱ мукӱд-пӱлӱс кӱдӱсјаскӱд.

Бур кӱдӱс тӱдмалӱны со кызӱкӱн: бостӱны со тус уна пӱлӱс сулыс, ӱшӱны. Мед-сӱкыд соыс мед-чужыс бур кӱдӱс. Тазӱкӱн оз тӱдны кымын тус со-пӱыс чужас, секи бӱрјӱны кӱдӱс чужыс кӱдӱсјас-пыцкыс, видлалӱны кӱтӱдӱмӱн, чужтӱмӱн.

Мед-бур лӱпкыд тастын чужтыны најӱс, видчысны ве-жаун; дојмалӱм кӱдӱсјас лепталасны ныр, сесеа регыд бӱр кулӱны. Кувтӱм нырјассӱ лыдӱӱны. Најӱ петкӱдласны кӱдӱс-лыс бурлун, поӱӱ тӱдны кымын тус арын ӱӱӱ вӱјасны. Шуам, кӱзам 20 пуд. 100 пуд-пыцкыс мӱјан чужӱ 80, сӱз-кӱ арын мӱјанлы 16 пудјыс ӱӱӱ вӱјасны; 100-пыцкыс чужӱ 10, секи мӱјанлы арын кык пуд кӱдӱс ӱӱӱ вӱјасны, мукӱдыс сӱз вошӱны.

Тазӱкӱн ескӱ зев кокӱд тӱдмавны. Мукӱдлӱн унаык оз артмы, оз куж чужтыны; рузумыс коемас—колӱ мед рузумыд, муыд, ворјыд васӱдӱс вӱліны; вывтӱ уна оз ков ватӱ кӱетны, кӱдӱсыд кыптас, колӱ сувтӱдны шоныд инӱ, југыд инӱ.

Мукöд мујасын (Гермнїја, даңїја, Америка) бура мутö ужалöны. Најöјаслöн емöе зев бур сецöм „стантсїјаяс“. Сени велöдчöм јöз тöдмалöны уна пöлöс кöјдыс, индалöны му-бердын тїльејеаслы, быд ног тöдöмöн отсалöны. Роч муын пондїсны сецöм „стантсїјаяс“ артмыны, сöмын зев шочöе. Ужалые јöзлы колö öтсавны сецöм стантсїјаясыслы; отсалан öнї—недырмыгї бур боґтан.

Мукöд-дырїї кöјдыс чужö бура, сöмын сы-пыщкын чукö-рас ем зев уна поснї туге, унаые емöе ковтöм турунјас кöјдыс, јöн кöјдысјас, быдсама-пöлöс јог кöјдыс. Сы-понда, став ковтöмторсö кöјдыс-пыщкыс пожналöны.

4 ад. Кöјдыс весалöм. Кöјдыс лöеöдöм.

Поçö бөрїны, торїöдны бур кöјдыстö лок ковтöмторјас-выд кїнад. Разöдан паскыд пызан-вылö, öктан став поснїдїк, јог кöјдысјассö, быдсама јогсö. Јогсö шыбитан, бурјассö чукöртан кöçа-кежö. Таçикöн поçö еща кöјдыс бөрїны; мыј ескö керсан сїзї бөрїгад 20—30 пудјыс. Ковмас вочöж ставныдлы лун-лун пукавны. Сїзїкöн весавны зев дыр он удыт. Унаые весалöны пожналöмöн. Пожналöмöн шыбитчöны јог кöјдысјас, зев поснї наң тугејас. Пожналöмöн кїөн-коçа дерт он вермы вöчны, кїөн бөрїöмöн поçö зев сöстöм, мїча кöјдыс лöеöдны.

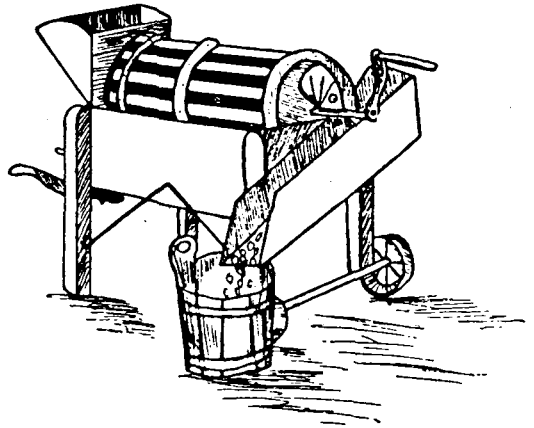
Med-донтöм отсалые—пож. Пож пыдöсыс вöчöма кыöм нїнмыс, колалöма поснїдїк ноль пелöса роçјас. Сїјö роçјас-пырыс гырыс мїча тугејас петны оз вермыны, колöны пож-пыщкö, поснї тугејас, јог кöјдысјас роç-пыр гылалöны ортсö. Пожнасїгöн пожеö кїын пыркöдöны, поснї тугејас гылалöны, гырыс тугејас колалöны. Öтї омöл: пожјыд öтїк, еща тöрö—зев уна муно кадыс пожнасїгöн.

Уна кöјдыс пожналїгöн ужалöны гырыс пожјасöн—метр паста. Пыдöсыс иалöн вöчсö кыöм сутугаые, роçöдлöм кöрт лїстыс. Сецöм пожјассö öшöдöны гез-јылö—мед пожјыс вондöра вестын лöө, сесеа öтарö-мöдарö довјöдлöны. Секи став поснї ковтöмторјыс гылалö улö, бур кöјдыс колö пожјö.

Гырыс тугејаскöд пожјö колöны щöц гырыс їзторјас.

Сецöм їзјöе кöјдыстö колö уна-пöв пожнавны, уна пож-пыр. Сїзїкöн поçö бур кöјдыс торїöдны гырыс їзторјасыс, поснї їзторјасыс, јогыс.

Пондасны лөсөдaвны төлөдчан машинаяс. Төлөдчан машина торјөдө тус шецјогыг, јікіг, из-торјасыг. Сіјө машина-пыр лөзөм-бөрын мјан һаһ-пыщкад колбны-на уна мукөд көјдыс. Нalөн сөктагыс, ыжтагыс өткөд-көд бур һаһ тусјаскөд.

Сецөм көјдысјасыг торјөдны ем бара машина.

Көјдыс весалан машинаяс овлөны уна пөлдөс. Өтк төрјөдлө, бөрјө медсөкыд көјдысјассө, мөд торјөдлө јог көјдысјас. Мукөд јог көјдысјас вајөны зев уна омөл, најө пежөс, најөс сөјөмөн мортыд виемө. Сы-понда сецөм јог көјдысјассө колө торјөдны (30 серп.).

Јог көјдыс торјөдан машинаяслөн пожјасыг гөгрөс рожабе. Роҗ-пырыс гөгрөс јог көјдысјас петөны, кузмос һаһ тусјас колбны (31 серпас).

Пожјас вөчөны көрт лыстыг, гартыштөны щан-моз. Сецөм рожабе щанас кистөны һаһ, бергөдлөны. Сы-пыщкыг гылалөны јог көјдысјас, жугавлөм посны һаһ тус торјас. Сізікөн машина весалө һаһ ковтөмторјасыг. Пожө һөбны торјөн сөмын пож — сіјө донтөмжык сувтас.

Емөс аслыс-пөлдөс машинаяс весавны бөбөһаһ көјдыс, мукөд пөлдөс пуктас көјдыс, чечевитса, картофель бөрјөдлан.

Сецөм машинаяс ескө абу вывти донабе да гөл јөзлы дона-на кажитчас—лөб век өтувтчөмөн һөбны. Ужавны пожө мөда-мөд-бөрын, лөсөдасны бур көјдыс, пондасны сөјны мича һаһ.

Һаһ ужалысјаслы төдөмыс колө һаһ весалан машина лөсөдны: мича һаһ-вылө ыжыджык дон сетөны, пожө зев регыдөн бергөдны машина донсө.

Со куцөм бур артмө көјдыс весалөмыг. Һаһ вома со куцөм:

	Сөстөм көјдысыг.	Јогөс көјдысыг.
Шобди . . .	46,5 пуд.	23 п.
Зөр	66,5 пуд.	32 п.

уж дај төдөм. Сы-понда оз быдөн вермыны көјдыс еикасјас лөөдны, колдөн кадыс оз тырмы, мүкөдлы велөдчыны жона колө—еща төдө быдмөгјас-јылыс. Көјдыс лөөдөны уналаын өтө пөлөс жөз.

Быд көјдыс лөөдыелы лөб бөрјыны војдөр мед-бур тусјассө, омөл тусјассө наыс торјөдны. Се-щөм бөрјөм ми воэө пондам шуны бөр-јөмөн (селектсіја).

Бөрјөмөн торјөдөны мед-јон көјдыс тусјас, лөөдалөны уна-пөлөс еикасјас. Бөр-јыны, еикасјас лөөдавыны колө пуктыны уна уж, колө уна төдөм. Бөрјөмыс зев уна бур өвлывлө: сытөг ескө мүкөд инас некущөм көјдыс оз туж. Бөрјөм-вөсна жөзыд вермөны важөн көзлы-втөм инјассө көзны.

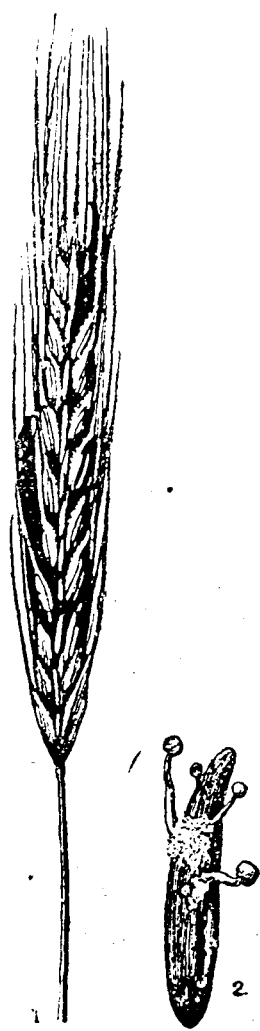
Сіјөн көјдыс бөрјыејас отсалөны мү-көд инса жөзлы: најө пондасын көзны—лобны пөтөс, сытөг ескөн кутисны щыг овны.

Шобди ачыс көзтөг вермө быдмыны сөмын жона лун-вылын. Морт отсалөмөн, бөрјөмөн шобди көзөны став роч му па-ста дај мијан мүкөд-дырји бура вермө во-ны. Кукуруза да картофел морт отсөгтөг, көзтөг быдмөны сөмын Америкаын. Пук-төмөн, көзөмөн кукуруза зев паскыда му-вылын быдмө өні, картофел зик быдлаын (зев көзид мүјас-кыңқи). Сіјө ставсө лөөдө бөрјөм, выль, тужан еикас-јас корөм.

Сы-понда шобди, кукуруза, картофел көзлывлөсны уналаын, быдлаын бөрјөмјасөн јонжык көјдыс көзалисны, сіјө лоі уна-пөлөс еикас.

Выль пөлөс картофел мүкөд-дырји абу-нин өткод америкаса јөј картофелкөд.

Мүкөд вөчөны со мыј: мед-бур һаңсө сојасын, вузаласын—көјдыс-вылө колөны лөк тусјас. Најө зев ыңыд омөл вөчөны аслыныс, дај зев жона щыкөдөны ортча му-вывса һаңсө. На-

лөн омёл кѳдысы сорласа ортча му-вывса бур кѳакѳд—сijѳ бур кѳасѳ щыкѳдас.

Сы-понда кѳдыс весавтѳг, бѳрjытѳг кѳзны оз ков.

Мукѳд асныс оз вермыны, оз удитны бѳрjысны. Налы колѳ нѳбны бур кѳдыс лѳбѳ вежыны кодкѳдкѳ, колѳ аслыс еojны омѳлжык наѳ (оз ков пѳж, колѳ весалѳм), кѳзны мед-бурсѳ. Сы-понда коркѳ пондан вундыны сѳмын мѳча наѳ, даj еojны бур наѳ.

Бур кѳдысjас лѳсѳдны емѳе аслыс-пѳлѳс олѳмjас (сем-козjас). Быд му-ужалыслы унжыкыс колѳ сетчѳ ветлывны jуасны, налыс нѳбны кѳдысjас лѳбѳ сетчѳс jѳз (велѳдчѳм jѳз) вѳсталѳм-сертѳ весавны, бѳрjыны асыд кѳдыс, кѳзны весалѳм кѳдыс даj мукѳд ужалысjаслы вѳставны, щѳктыны кѳдыс весавны.

Су весалѳгѳн поѳѳ су-пыщкыс бѳрjыны ужпѳн тусjас. Ужпѳн тусjас зев пѳжѳе, најѳс оз поѳ еojны, еojѳм-бѳрын рѳгыд вѳсмѳны, мортѳс пондас кусѳѳддыны. Ужпѳныс вѳчѳны лекарство. Бѳрjѳм ужпѳнтѳ поѳѳ вузавны—лекарство вѳчысjас нѳбѳны. Сѳзкѳ, су весалѳмѳн артмѳ кык бур: сѳстѳм наѳ артмѳ, пѳж ужпѳныс мынаѳ даj ужпѳныс аслыспѳлѳс дон бостан.

V адас. Бѳрjѳмѳн лѳсѳдѳм (искусственный отбор).

Важисан-нын бѳрjѳмѳн лѳсѳдалѳны выл-пѳлѳс еѳкасjас: быд-мѳгjас, пѳмѳсjас. Колѳ jона тѳдны быдмѳгѳс, пѳмѳсѳс, став олѳмсѳ налыс, быдман ногѳс, бурлуносѳ, омѳл инсѳ. Ставсѳ тѳдѳмѳн сѳмын поѳѳ бѳрjѳмѳн выл-пѳлѳс еѳкасjас лѳсѳдавны. Мѳжан ѳня став быдмѳгjасыд-наѳjасыд, став гортса пѳмѳсjасыд бѳрjѳмѳн артмѳмаѳе. Најѳс бѳрjѳмѳн лѳсѳдѳмаѳе «jѳj» быдмѳгjасыс, пѳмѳсjасыс.

Кыѳи бѳрjыны, кыѳи выл еѳкасjас лѳсѳдны?

Мѳ ичѳтѳка сы-jылыс сорнитѳм-нын. Шобдѳ, су jѳj быдмѳгjас-моз быдмѳны лунвылын. Најѳ унамы быдмѳны ѳтлаын сорласѳмѳн. Воjдѳр jѳзыд сѳтѳ, шобдѳтѳ ѳтлаын чукѳртлывлѳсны, најѳ ез каѳавлыны сѳjѳ-пѳ кык-пѳлѳс быдмѳгjас.

Сесѳе коркѳ-мыжкѳ каѳалѳсны: кѳдыс-пыщкыи емѳе кык-пѳлѳс тусjас: ѳтѳныс куѳжык, вѳснѳджык; мѳдыс жеѳыджык, кызжык. Кѳзѳсны торjѳн кыз тусjассѳ,—артмѳс зѳк кыз кѳдыс быдмѳг, кѳзѳсны вѳснѳ тусjассѳ—артмѳс вѳснѳ кѳдыс быдмѳг.

Сојны кутисны кыз тусјасые наң—наңыс жежыджык, чөскыджык; вөснi тусјасые пөжалисны сөдзык наң. Кыз туса быдмөгсө пондисны шуны шобдiөн, вөснi туса быдмөгсө шуисны еуөн. Сiзи торјөдисны, сiз лоi кык-пөлөс быдмөг.

Арға көзайд со кыз лоi: лунвырјасын, шоныд iнјасын унаые көзлывлисны кыкые. Мукөд воө кыкнан көзайе воас, мукөд-дырјi сөмын өтi көзайе воас, мөд көзайе колө лым-улө. Лым-улые петөм-бөрын бара ловзас, кыкө мытчыасны выль нырјас, кајасын; быдмас сее наң. Сiјөс казәлөм-бөрын унаые кутисны ар-кежө көзны, төв-кежө коласны, лым-улые петас, бара быдмас, мөд вонас вундасын. Сiзи лоi арға көза.

Сееа казәлисны: еу көзыджык iнын вермө быдмыны, шобдi корөө шоныджык iн. Пондисны видлавны көзны најөс војвылөжык, көзыджык iнјасө. Век өтарө сiзiкөн кајис еу војвывланө, кысөс мiјан-дiнөз. Шобдi сы-бөреа бара вөтчө, бөрјөмөн көзәлөмөн, көзыд iнын быдмыны вермые көјдыс корөөмөн пондисны шобдi көзанад кысөсны војвывлан. Еу мiјанын бура-нын быдмө, шобдi оз-на куз, унаые кынмывлө. Сөрт мiјан еуным абу зiк өткод лунвывса еукөд. Лунвывса еу быдмө шоныд iнын, сiјө веләлөма куза быдмыны; мiјан еуным термасө өдјөнжык, мед ескө көздөдтөз уөитас вони.

Сiзiкөн артмәлисны уна-пөлөс еу еикасјас, лун-вылын быдмые, вој-вылын, шөр костын, арға көзан, тувсов көзан.

Сiзiкөн-моз-жө лоины аслыс-пөлөс шобдi еикасјас.

Сiзкө бөрјөны со кызi: быдмөгсө, пемөсөсө јона төдмәлөны, казаласны кущөмкө коланлун сылыс: ыжта, чөста, јонлун, кущөма шоныд асөсө вiзө. Сiзiкөн бөрјөмөн, корәлөмөн, төдмәлөмөн лөөдөны аслыныс колан буржык еикас быдмогјас, пемөсјас. Быд еикас ловјаторјас аслыс-самаөс. Сiјө ас-самјасөб бергөдлөмөн, лөөдлөмөн корәлөны колан еикас быдмөгјаслыс, пемөсјаслыс.

Сецөм еикасјас лөөдiгөн колө јона мыреыны, колө јона вiтчөсны, колө јона төдны.

Сецөм выль еикасјасө војдөр көзiгјасын, паскөдiгјасын зев уна быдмө бөр важ еикасјасыс. Најөс бара лоө торјөдны, бөрјыны став пыщкыс колан еикас, дај сiјөс паскөдны. Сiзiкөн унаые көзөмөн важ еикасыс өтарө мөдас чiнны, паскавны пондас. выль еикас. Нөзјөнiкөн сееа зiкөз мынөны важ еикасыс, лоө выль еикас.

Челаф, быдмөгјас, пемөсјас кущөмакө бат-мам-вылас век мунөны, кущөмакө бат-мам-кофысө. Сіјө ас-самыс ем быд ловјаторлөн. Сізікөн, бат-мам бытө ассыс олан ногјасө, самлунјасө сетөны челафлы. Сіјөн мјан бөрјејас, выл өкасјас лөсөдыејас зев јона бергөдлөны. Сытөг ескө не-

кущөм бөрјејас ез вермыны лөсөдны выл-пөлөс өкасјас. Бур көјдыејасые артмөны том бур быдмөгјас.

Јон јөзлөн унжыкые челафые зев јонө.

Регыдөн, еща во бөрјөмөн зік сөз, сөстөм выл өкас көјдыс некор оз ло.

Челафые бөстөны мыјкө-мынта асөамөй мамыслые, мыјкө-мынта батыслые. Сөсөа возө паскалөгөн бара разалөны: $\frac{3}{4}$ лөй пөл асөама, $\frac{1}{4}$ пөч асөама.

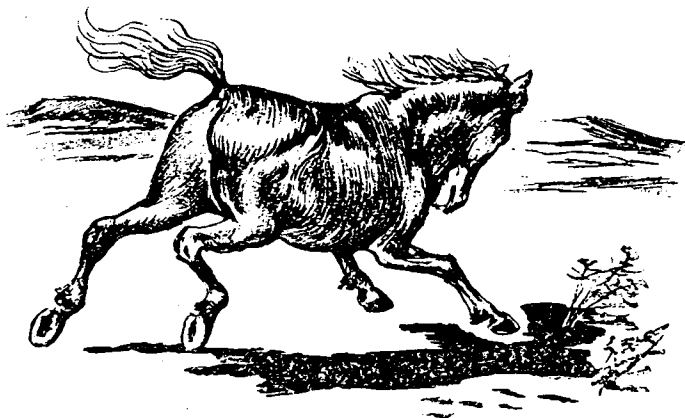
Овлывлө мөдарө $\frac{1}{4}$ пөл асөама.

Сізікөн сесса воғо ытаро челаҗас јукёны. Сы-понда јона торјөдтөг бөрјитөг вьл екаас оз артмы, вьл екаас лолас, сесса бөр разалө важ-пөлөс екаас кјдыс-пыщкас.

Өні вьл-пөлөс, бур екаасјас поғо-һин лөсөдны 5—10 воһн. Војдөр екаасјастө ео воһн оз вермыны вөлі лөсөдны, мукөд-дырјі вьл екаас артмытөз мунас еуре во. Јона велөдчөм јөз коқһөдісны сецөм екаасјасө лөсөдавны, најө пондісны олан ногсө асногыс вежлавны.

Сецөм бөрјөмөн, торјөдлөмөн јөзид лөсөдісны аслыныс вьл-пөлөс гортса пемөс екаасјас.

Сецөм бөрјөмөн мортыд лөсөдіс бур мөскөс: быдтіс сөмын кукаңјасө бур мөсјаслыс, сјө быдтас-пыщыс бөрјыліс бара мед-бур мөсјасө. Өні мукөд мөскыд во-чожнас лыетө 400—700

ведраөз. Бөрјитөг лөсөдтөм мөс екаас ем лун-вылын—сјө во-чөж лыетө сөмын 60—90 ведра.

Сецөм бөрјөмөн, мед-гырыс јон пемөсјаслыс челаҗ быд-төмөн јөзлөн артмисны аслыс екаас гырыс, сыла порејас, арт-мисны бур, һебыд гөна ыжјас.

Важөн-дорыс өні јөнжыка тазі бөрјөмөн ноқсалөны; өні бөрјөм уждыд донтөгжык сулалө, ещажык кад колө.

Став мјан гортса пемөсјас, став мјан һаңјасным, колан быдмөгјас бөрјөмөн артмөмаө „јөј“ быдмөгјасыс, „јөј“ пе-мөсјасыс.

Сізікөн артмөмаө уна инјасын јөј эверјасыс зев уна-пөлөс понјас (визд серпас).

Поре—„јөј“ индіјаса порыс, „јөј“ кабаныс.

Зев уна пѳлѳс вѳвјас артмѳмаѳе ічѳтѳк јѳј аѳјјаса вѳлыс
Мукѳд гырыс пѳлѳс, уна кыскалыс вѳвјас артмѳмаѳе
важ јевропаса „јѳј“ вѳлыс.

„Јѳј“ капуста ѳні-на быдмѳ Англїјаын да ѳаңїјаын.

Свекла лун-вылын Італїјаын

Мыј-понда сещѳм еѳа еїкасјасеыс артмїс сы-мынта пѳлѳс
быдмѳгјас, пемѳсјас?

Сы-јылыс ічѳтїка сорҥїтлїм-нїн: ѳтї батмамлѳн челаѳыс
абу җїк ѳткѳѳѳе. Мукѳд-дырјї најѳ мѳѳа-мѳѳеыс зев еѳа торјал-
лѳны, сѳкыд каѳавны, сѳмын вѳѳїтчыс, куҗыс морт каѳалас.
Сещѳм торјалѳмыс мукѳд-дырјї бурлаңѳ, коланлаңѳ мунѳ.
Сещѳм колан ассамасѳ морт бѳрјѳ, паскѳѳѳѳ.

Сїҗїкѳн быѳсама ловјатор веҗласѳ, мѳѳ ногѳн—челаѳыс
оз-нїн сы-коѳ лоны. Сїҗѳ веҗласѳмыс выл еїкастѳ лѳсѳѳїгѳн,
бѳрјысїгаѳ мортыдлы зев отсасѳ. Сїҗїкѳн, выл еїкасјас артмѳны
кык пѳлѳс отсѳгѳн: ѳтїкыс — бат-мам сетѳны ассамсѳ
челаѳлы; мѳѳ—челаѳ нѳкор абуѳе җїк бат-мам-ко
ѳѳе. Сїҗѳ отсѳгјастѳг ескѳ морт ез вермы лѳсѳѳны выл пѳлѳс
еїкасјас, ез ескѳ артмыны колан пемѳсјас, быдмѳгјас.

3-ѳѳ јукѳн. Пуктас керѳм; вотѳс чѳҗтѳм.

1 ад. Пуктас керѳм. 2 ад. Кѳјдыс јѳртѳѳ. 3 ад. Быдмѳг ныр.

4 ад. Быдмѳг пѳлѳсјас.

1 адас. Пуктас керѳм.

Картупель, галан, капуста керѳны. Сетчѳ, бытѳѳ нѳкущѳм
тѳѳѳм оз ков—сѳмын тїлсы. Вѳлѳм-кѳ пуктасјастѳ керны ку-
жѳмѳн-на колѳ.

Кужтѳг керѳмѳн, тѳѳтѳг чукѳртѳмѳн пуктасјас щыкласѳны,
сїемѳны.

Еѳаңїк пуктасеыс кокнїд: картупель коѳјы, кер, сѳвт дозјѳ,
галан нѳщкы, щѳщкѳрт, капуста маҗјас керав, чальы, мездыс
мїетѳм корјасеыс.

Уна пуктас керїгѳн сїҗ он уҗав, ковмас зев уна кї. Му-
кѳд-дырјї оз уѳїтны керны, щыкѳѳѳны став быдтѳм—раѳеј-
тѳмторсѳ.

Міжан көзүдла оз быдмыны јаблок, еліва, груша, апельсін. Сіјө быдмөгјас ідралігөн он-кө үдіт позө зев уна ем-бур шыкдны. Лока керігөн, термасегігөн најө сіемдны.

Сы-понда уна пуктас дөсөдые һөбалө аслыс-пөлөс машінајас; машинајасөн ідралігөн сылөн һінөмжык оз сіемы, ставсө үдітас бурөн вузавны.

Мукөд воө садјасын зев уна јаблок. Јаблок быдмө пу жылын. Јаблок воөм-бөрын пусө тракөддөмөн јаблокјас гылөддны.

Сіқікөн мед-кокһид гылөдны. Пу жылые јаблок позө өдјө гылөдны, еща кад мунө. Сөмын сіқікөн гылөдігөн зев уна јаблок шыкласө.

Уегігөн јаблокјас дојмалөны. Дојмөм інті јаблоклөн пондас сіемыны, шыкны. Мукөд һөбыд пөлөс јаблокјас, елівајас, грушајас уегігөн қікөз вақалөны, ламалөм сіе картупель-кодөсө.

Сы-понда најөс оз поз пу жылые гылөдны, тракөдны воөм бөрын—ламавлөм, вақавлөм јаблокјастө һөкод оз һөб. Сіјөн најөс гылөддны вотөзыс.

Бур вотөс перјігөн пу жылые јаблокјас бөсталөны, вотөны өтікөн; мукөд-дырјі пу-улас вољсалөны вољөс, мед јаблокјас оз жугавлыны.

Бөсталөны унаые јаблокјас посһидік чөп-кодјасөн, мед ескө јаблок омөльжыка дојмалас.

Быд вотөс, јаблокјас—гөгөр тупкыөмаөсө вөсһі воска кышөн.

Сіјө кышыс пемыд-код, оз јутјав. Кыш візө јаблокөс көмөмые, шыкөмые, візтө чөскыд көр. Кышыс јаблок уегігөн һіртчө, һөштөвтчө, вешјө јаблок-вылыс—сы-понда јаблокјас сіемдны. Бура візігөн јаблокјас гартлөны торјөн-торјөн вөсһидік кабадаһн. Сізі гартлөмөн јаблок зев дыр оз сіемы, оз шык.

Емөс гырыс картупель керан машінајас. Сөщөм машінајасө дөсөдалөны уна картупель көзыејас.

Емөс бара евелө керан машінајас. Рочын, міжансаһ јона лун-вылын евелөдые вөчөны сакар. Сакар пуые заводјасыс дөрт зев уна көзөны евелөтө, сы-понда најө оз үдітвы һөкық машнатөг арнас керны. Спирт пуые заводјасылы колө зев уна картупель. Сөщөм заводјасыс бара көзөны, пуктөны уна картупель; керөны машінајасөн.

Машина оз дерт вермы вӱтлысны быд картупель-бӱрса, оз вермы ӱктыны быд евелӱ. Машиналы керны колӱ аслыс ногӱн пуктӱм: кушӱм-сурӱ пуктӱмыс машинаӱн керигӱн жын картупельыс бӱр му-пыщкӱ колӱ. Сы-понда сещӱм машинажасӱ лӱ-ебдӱны сӱмын машинаӱн кӱзыс—пуктыежас да уна пуктас вӱдӱтыежас.

Еща пуктас вӱдӱтыежас оз вермыны машинажасӱн ужавны.
Кычӱ пуктасжас щыкӱны?
Мыж картупельлӱн сӱсмӱ?

2 адас. Кӱждыс жӱртӱд.

·Быд кӱждыс жӱртӱд-пыщкын, тӱдӱмыс емӱе кӱждыс тусежас! Сӱжӱ кӱждысжас отебӱн, кӱждысжасӱ кӱзӱмӱн быд быдмӱг разалӱ, паскалӱ. Картупель тупылыжас-пыщкын кӱждыс абу, галан-пыщкын кӱждыс абу-жӱ. Картупель тупылы, галан, соркнӱ, кушман вужжас—мижан еожан торным, ставныс кӱждыстӱмӱе—на-пыщкын абу некушӱм кӱждыс. .

Пув, чӱдлач, лӱм, пелье, яблӱк, елыва—ставыс сӱжӱ небыд, јаја кӱждысжӱртӱд. Налӱн кӱждыс-гӱгӱрыс ем чӱскыд кӱра, небыд еожантор. Сӱжӱ небыд-вӱснаыс лӱм, пелье, пув, чӱдлач, чӱд зев жона еожӱны пемӱсжас да потка-лебач.

Мижан кынӱм-пыщкын, пемӱсжас кынӱм-пыщкын небыд торжыс зев бура небӱжӱ, разалӱ пырӱ мижан вӱр-пыщкӱ. Кӱждыс-жас мынӱны сӱжӱ небыд торыс. Нажӱ негӱи оз вежеыны, оз небуыны. Кынӱмыс петӱм-бӱрын щыктӱм, зӱн кӱждысжас бара вермӱны чужны. Мукӱд кӱждымыс пӱнжасӱн щыкӱны, кӱждыс кышыс потлаеб. Сещӱм дожмӱм кӱждысжас кынӱмыс петӱм-бӱрын оз-нӱн вермыны чужны.

Унжык кӱждысыс сещӱм быдмӱгжаслӱн зев поснӱдӱе. Нажӱ зев лӱсыда мунӱны пӱнжас-пыр, пӱнжас-костӱ, оз дожмыны.

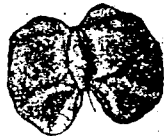
Нажӱ мунасны кынӱм-пыр, бӱр петасны ортӱб, сесса чужӱны.

Мукӱд кӱждысжӱртӱдлӱн јажыс абу сещӱм жӱртӱдас: сус кол (тусыс), тӱрӱча пуртӱс, мак јур, аӱкыщ пуртӱс. Кӱждыс-жасыс сещӱм жӱртӱдјас ебјӱгӱн жугавлӱны, поснавлӱны, дожмалӱны. Сы-понда нажӱ пемӱс кынӱмыс петӱм-бӱрын чужны оз-нӱн вермыны.

Колӱ тӱдмавын: код ногӱн лӱебдалӱма уна-пӱлӱс быдмӱг-жаслӱн кӱждысжӱртӱдыс.

Мыјон најо кокнѳдѳны быдмѳглы разавны-паскавны?

Перјам сус кол-пыщкыс ѳти тус. Сылѳн пемыд-гѳрдоват рѳма чорыд кыш. Сіјѳ кыш-пыщкас кујлѳ ѳебыд, жежыд јаж тус. Сіјѳ жежыд тусыс бара-на гартчѳма вѳснѳдѳк гѳрдов кучѳк-код кыш-пѳд. Січкѳ сус коллѳн жежыд тусыс кујлѳ кык-пѳлѳс кыш-пын: ѳѳкыс кыз, чорыд, пемыд рѳма, мѳдыс вѳснѳдѳк, југы-дѳжык рѳма.

Пѳдсолнушкѳлѳн бара ем аслыс полѳс вѳснѳдѳжык дај кокнѳдѳжык сус кол кыш-дорыс.

Кѳјдыс јѳртѳд сус кол туселыс пондам шуны кол тусѳн.

Ідлѳн, зѳрлѳн, сулѳн кышныс зев вѳснѳдѳкѳс; зѳрлѳн кѳјдыс кышыс кокнѳда тѳрјалѳ; ідлѳн, сулѳн, кышныс космѳма ѳаѳ тус-бердас.

Маклѳн бара аслыс пѳлѳс кѳјдыс-јѳртѳд. Сылѳн став кѳјдысыс пукалѳны гѳгрѳс сар-код кыш-пыщкын.

Сіјѳ кыш вылыс помас емѳс поснѳдѳк роѳјас. Кѳјдыс воѳм-бѳрын кос кѳјдысјас сіјѳ роѳјас-пырыс гыла-лѳны; тѳв доvjѳдлѳ ѳтарѳ-мѳдарѳ мак јуреѳ, отсалѳ кѳјдыс-лы гылавны, разавны.

Аѳкыщлѳн пуртѳс артмѳма ѳѳи корјыс. Воѳм-бѳрын пуртѳс потѳ кык боксаѳ, кѳјдысјас кѳссѳны потѳм пуртѳс-пыщкыс, мукѳд-дырјѳ пуртѳс потѳгас ылѳ шыбѳтѳ најѳс.

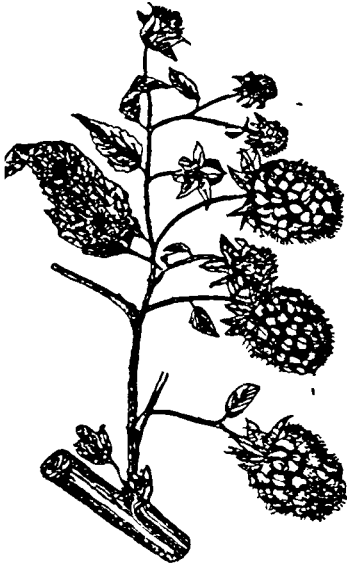
Кушманлѳн, тѳрѳчалѳн мѳдпѳлѳс пуртѳс. Сещѳм пуртѳслѳн куѳалаыс шѳрас артмѳма вежѳс. ѳтар-мѳдарас вежѳс бокас пукалѳны кѳјдысјас.

Маклѳн, аѳкыщлѳн, кушманлѳн, тѳрѳчалѳн кѳјдыс воѳм-бѳрын кѳјдыс јѳртѳдјас воггалѳны; воггѳм-бѳрын кѳјдысјас гылалѳны, шыбѳтѳѳны јѳртѳд-пыщкыс.

Мукѳд кѳјдысјас шыбѳтѳѳны јѳртѳд кышнас. Потѳгас кыш ѳдјѳ пондас гартчыны, ылѳ шыбѳтас кѳјдыссѳ.

Кычлөн бара аслыс пөлдөс көйдыс. Сылөн жөртөд-пыщкын бети көйдыс ставыс. Жөртөд кыш-бердас ласкысөма вөснөдөк кабала-код ічбөк борд. Сижө борд-кодыс отсалө көйдыслы лебчыны.

Жөла турунлөн көйдыс-бердас быдмөма куг гөн-код. Сижө гөныс бара отсалө көйдыслы төвкөд ылө шывгыны.

Морков көйдыслөн көйдыс-помас емөс зев поснөдөк вугыркодјас

Унжык көйдыслөн емөс кущөмкө торја отсөгјас. Кычї, мыј отсөгјасыс ужалөны; көйдыслы отсасөны?

Став көйдыслөн сөщөм отсөгјасыс коланторјас. Наяө отсалөны көйдыс-јаслы разавны, ылөжык шыбітчыны, лебчыны; најө отсалөны көйдыслы көңсыны. Кычлыс, маклыс, жөла турунлыс көйдыс көңө төв. Морковлы отсасөны бара пемөсјас; сылөн көйдысјас вегкалөны пемөсјас гөн-

бердө, кутчысөны, ласкысөны гөн-бердас, сөсөа көнкө мөдлаын пемөсјас нөртчөгөн гылөдасны өшјөм көйдысјасө.

Сің-кө отсөгјас көңөны быдмөглыс көйдыс. Сы-понда быдмөгјаслөн став көйдысныс оз гылавны „мам“-бердас. Мукөд көйдысө көңө төв, мукөд көйдысјасө көңөны пемөсјас, мукөдыс ваөн разалөны өтар-мөдарө. Јаја һебыд жөртөда көйдысјас көңөны асланыс чөскыдлунла пемөсјасө отсөгөн. Жөз, пемөсјас еөјөны пув, пувлөн көйдысыс кынөм-пыщкын оз еісмы, һөтө оз шык. Кынөмыс петөм-бөрын пувлөн көйдысыс вермө бара чужны. Сіңкө, жөз, пемөсјас новлөдлөны ас кынөмас көйдыс, көңөны, паскөдлөны.

Һебыд көйдысјөртөд зев уна пөлдөс быомөгјаслөн емөс.

Сөщөмөсө мїјан вотөсным. Налөн жөртөдыс ортсөаньыс тупкысөма вөснөдөк кучік-кодөн. Һебыд јай-пыщкас емөс көйдысјас. Көйдысјас зев поснөдөкө. Сөщөмөсө: пув, чөдлач, чөд, пелье, сетөр.

Лөм ічөтөка торјалө һаыс; сылөн выліас кучік-код, сөсөа із-код чөрыд кыш, кыш-пәас көйдыс пукалө.

Өмізлөн бытҗёкё ставнас течёма посҗыдйк сецём лём-код пувҗыс.

Быд пув-пыщкын өміз туслөн ем лы-код кыш, кыш-пйас кёҗдыс. Оз-туе вундам шорі. Шөрөдыс кәҗө вескыд кок-код. Кок-код-гөгөрыс җебыдйк чөскыд јәҗ. Ортсысаҗыс җебыд-вылас пукалөны посҗидйк пемыд рөма кёҗдысјас. Озлөн җебыдыс артмө җоріҗ пукасыс.

Јаблөклөн јәҗыс җоріҗ пукасыс-жө артмө.

җебыд јөртөдјас-пыщкын ем уна сакар, јумовтор. Сіҗө јумовсө зев јона раҗөјтөны посҗидйк быдмөгјас. Сіҗө быдмөгјас зев унадн овмөдчасны сецём җебыд-пыщкас; најө вывті посҗидөе, сіннад најөс он адзы. Сецём посҗидйк быдмөгјас—рокөс гагјас. Рокөс гагјас сакар пөртөны еп і ртө; сы-понда җебыд торјасыс пувлөн, чөтлачлөн сіөмөны, щыкөны. Сіҗ-кө, щыкөмыс вотөсјасөс вёҗөны—мед өскө најө оз вазавны, оз лававны, мед кучік-кодныс җекыт оз косасыс. Кучік-код потасјас-пыр вотөс тус-пыщкө пырөны сецём посҗидйк быдмөгјас, рокөс гагјас. Сецём посҗи ловја олысјасыс щыкөдөны җебыд-торјасөс.

Мі сојам щөщ кушман вуҗ—кыз, јәҗә вуҗ. Кушман паскалө, быдмө му-шын, артмө вөсҗидйк вуҗыс. Кушман оз отсав быдмөҗлы паскавны, разавны, сөмын вердө быдмөгсө.

Картупель тупыль му-шын-жө артмө. Тупыль абу вуҗ. Сіҗө быдмөг кок, кокыс паскалөма—артмөма тупыль. Тупыль мјјанлы сурлывлө вуҗјаскөд өтлаын. Поҗө быдтыны тупыль кок-јылын. Тупкөҗ картупель кок жужыд јәщкөн. Мыкө дыра-мыҗі картупель кок-јылын артмас картупель тупыль.

Мыҗла өскө картупель тупыль оз поҗ шуны вуҗјөн? Мыҗла сіҗөс шудны паскалөм тупыльдн.

Буржыка вёҗөдлам картупель тупыльсө. Тупыль-вылын өмөс посҗидйк гуран-кодјас; сецём гуранјасас пукалөны гарторјас Сіҗө гарторјасыс петөны корјас.

Сіҗкө сіҗө кор чужтыс гар. Сецём гарјас өмөс быд быдмөг кок-јылын. Сіҗө шусө картупель сінмдн.

Вундөҗ өҗі сін картупель торкөд, торјөдөҗ картупельыс, пуктөҗ муө. Мјјан петас картупель ныр, бура быдмас. Му-пыщкын тјјан артмасны выль картупельјас, быдмасны вуҗјас. Кор-кок өтлаын шусөны нырөн. Зев уна быдмөҗлөн ем сецём ныр: өмөс кокјас, өмос корјас.

Мукдд быдмөгјас быдмөны асногдн: өвкдөн абу зоріа, мөдлөн абуөе вужјас.

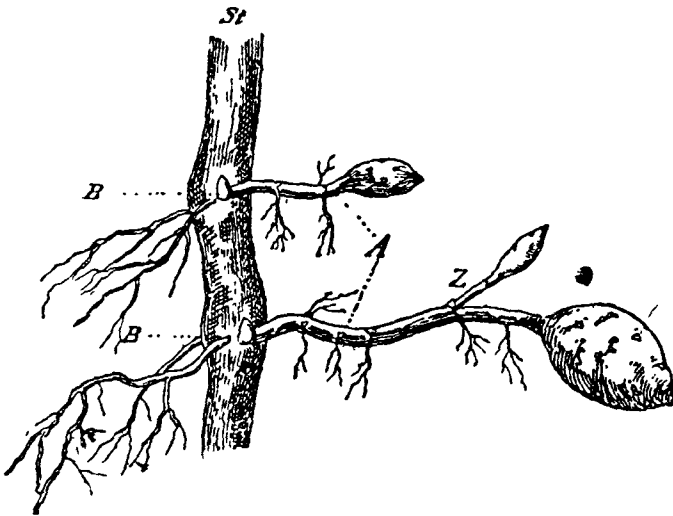
Сецдөмө щакјас, васа-јурсі, көчвөн.

Став быдмөгјасө со кыа јукдөны:

Быдмөгјас	{	1. Вужјаөе.	зоріаөе (Јөла турун).
		2. Вужтөмөе.	зоріатөмөе (Көчвөн). корјаөе (Ншц). кортөмөе (Щакјас, поснө быдмөгјас).

Задас. Быдмөг ныр.

Быдсама быдмөглыг коксө, корјасөө позө шуны быдмөг

нырөн. Быдсама ныра быдмөглөн емөе вужјас. Сецдөм быдмөгјаслөн вужјас артмөмаөе, быдмөны ас ногыс; корјас, кок бара кәдөны, паскалөны ас ногыс.

Пондам вөдлавны вужјас.

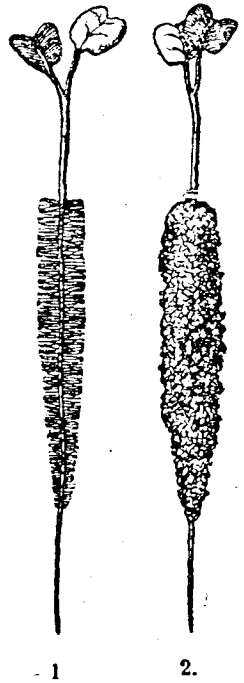
Нөщыштам му-пыщкыс су вужнас Сулөн вужјасыс разалөны өтар-мөдарө, өтлаын ізас-бердас-нын ставныс чунөртчөны, өтлаасөны. Сецдөм вужјасөө пондам шуны рос вужјасөн. Пожөмлөн ем өтө ыжыд, кыз јур вуж. Сіјө јур вужеаң өтар-мөдарө разавлөны гөгөр содтөс вужјас, содтөс вужјас посныджыкөе јур вуж-дорыс. Кушманлөн,

морковлөн јур вужныс зев кызёс, чёрс-кодёс. Горкнёлөн, галанлөн нёшта кызжык јур вужныс. Налён јур вуж јона нужалёма. Сіјё вёснi помсаңыс разалёны ётар-мёдарё содтёс вужјас, кыз iнас содтёс вужјас абуёс. Сещём вужјас пондам шуны горкнi вужјён.

Јур вуж уна быдмёглён вожавлё. Сещём вожавлём јур вужјас овлёны унжыкыс уна воста быдмёгјаслён-пујаслён. Вiжёлёј лупа-пыр (ыжёлёдыс етек-лё-пыр) вуж-вылё. Вуж ставнас тупкыёма вёснi-ёк гён-кодјасён.

Сещём гён-бердас ласкыёмаёс му торпырiгјас, некызi торјёдны он вермы. Сіјё гён-кодјасёсё позё весавны сёмын мыскалёмён. (серп.) Мыјла вужјас вожавлёны, разавлёны ётар-мёдарё? Мыјла вуж-бердё ласкыёмаёс гён-код.

Ёещыштам быдмёг му-пыщкыс—ёдырмысёи мiјан мутёгыд быдмёг кулё. Быдмёг вермё быдмыны сёмын му-бердё кёртаёмён, му-пыщкё вужјас сужёмён. Сiзкё быдмёглы колё јона кутчыены му-бердё, колё вiдчыены ёещыштёмыс, вештёмыс, кыскыштёмыс. Сы-понда быдмёгјаслён вожавлёны, разавлёны вужјас быд пелёсё, мед вужјас чёрыда кутисны му-бердын быдмёгёс. Ыжыд быдмёгјаслы колё јонжыка кутчыены: мед ескё тёв (оз вермы шыбiтны, ёещыштны вужнас быдмёгёс. Сы-понда пујаслён (пожём, кыз пу, коз пу) вужјасыс зев јона разавлёны. Горкнёлён ещa вужјыс, поснiдёс, омёла разавлёны, паскавлёны.

Сiзкё, вужјас отсалёны быдмёглы кутчыены му-бердё.

Пондылам вiдлавны поснiдiк гёнјасёсё вуж-бердыс. Мукёдырјi ёткён, зев унаыс гоз-мёдён гёнјас кутёны му торпырiг. Сiзiкён став гёнјас шамыртёмаёс му торпырiгјас.

Гёнјас, тёдёмыс, отсалёны быдмёглы чорыджыка кутчыены му-бердё. Сіјё отсалём-кынчiыс гёнјаслён ем мёд зев ыжыд уж. Лоё вiдлыны буржыка торјён гонјас—секi сёмын позё адчiны налыс ужсё.

Видлавны пондам ыждодан стеклө-пыр. Быд гөн ізас-код. Сорыс сещом ізаслөн зев вөснідік, пыщкыс кущомкө сук-
тисө-кічөрөн тырөма. Почө вөчны ыждык чеп гөн-код
көлујыс. Чеп-пыщкө кістам ва, сесса леңам јумов (сакара)
ва-пыщкө, мед дорјас-вомбныс ваыс оз пыр. Міјан чеп-пыщ-
кын ва пондас содны, регыдік-мысті лөб јумов. Міјан чеп-
ным бытөбө һоңалө, кыскө ас-пыщкас јумов васө. Сещом вид-
лөм почө лөсөдны сола ва-пыщкын. Чеп һоңалас ас-пыщкас
гөгөрсө сола васө. Почө кістны чеп гөгөр клеј, колк жеждөг.
Сөкі міјан чепным најөс өз һоңав.

Востан кукаң гад. Кістам сы-пыщкө ва. Гөгөрыс дозјө
почө кістны јумөв (сакара) ва, сола ва. Мыкө-дыра-мысті гад-
пын ваыс лөб јумов, лібө сола.

Пондам өні сола васө һөжјөнікөн шонтөмөн руө пөртны.
Ва пондас руөн вылө кајны, лебчас. Міјан доз пыдөсө колөны
поснідік зев лөсыдік кубө течөм совпыріјас. Сіјө кубіјас
совлөн шүсөны кристаллјасөн.

Клеј, колк жеждөг коемөмөн мі кристаллјас өгө вермөј
вөчны: најө оз артмыны кристаллјаснас.

Кукаң гад-пыр вермөны пырны кристалла көлу-
јјас. Кристаллөн артмытөм көлујјас гад-пыр пырны
өз вермыны. Сы-понда колк жеждө оз вермы пырны кукаң
гад-пыр.

Сізікөн-моз ужалөны вуј-бердса гөңјас. Најө ортсыс, му-
пыщкыс һоңалөны быдсама кристаллөн артмыс көлујјасө.
На-пыщкын ем кічөр; сіјө кічөрыс кристаллјас оз артмыны.
Сы-понда најө оз леңны петны ас-пыщса колан кічөрсө.

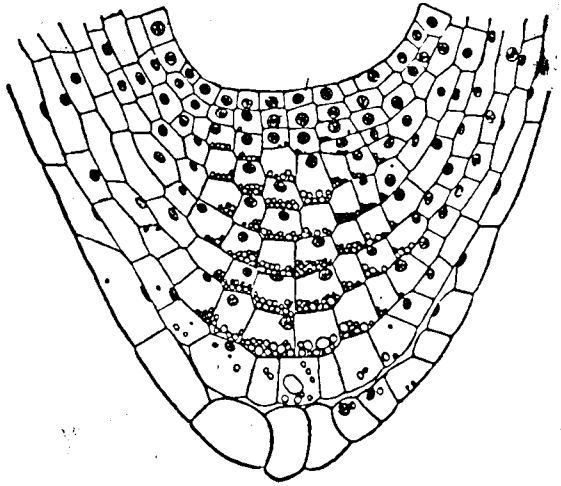
Сотам кущомкө быдмөг. Пөјимсө пондам төдмавны. Міјанлы
пөјім-пыщкыс сурөны став му-пыщкөс көлујјасыс.

Сіңкө вуј-помса гөңјас һоңалөны му-пыщкыс аслыныс
колан көлујјасө.

Налөн сіјө уж. Гөңјас јукталөны, вердөны быд-
мөгөс, һоңалөны му-пыщкыс быдмөглы колан со-
јанторјас. Мед буржыка вермасны му-пыщкыс һоңавны
гөңјас гөгөр шамыртоны му торпыріјас. (Візөдөј серпас).

Омөла паскөдчөмөн вујјас зев ескө өдјө һоңалісны быд-
мөг гөгөрыс став сојанторсө, һинөмөн ескө лоі возө пөткөд-
чыны. Сы-понда вујјас јона разавлөны, паскөдчөны, уна пелө
вожавлөны. Сізі паскөдчөмөм вујјас паскыда вермөны һо-

навны му-пыщкыс колан сожан көлүжас. Вужас разавлõны, вескалõны быд пельсõ, гõнжаснас шамыртõны му тор-пыргяс. Сижкõн вуж помлы, нождõн колõ отарõ мунны, корены вылыс буржык иняс. Мед вуж помыс оз щык выль иняс корсигõн, вуж жылын ем тупкõд, кепыс-код. Сиж тупкõдсõ пондам шуны вуж кепысõн (серпас). Вуж кепыс пукалõ вуж помын. Мукõд инын вужлõн сещõм кепысыс абу. Сиж кепыс-сертõ позõ тõдмавны вужяс. Мукõд му-пыщса быдмõг жүкõнжаслõн сещõм кепысыс помасигас абу. Сещõм быдмõг жүкõныс абу вуж, сиж вужкок.

Вужкокõн шуõны му-пыщкын олыс быдмõг кок. Сещõм вужкокяссыс емõс зев-уна пõлõс быдмõгяслõн.

Вуж-вылыс некõр тõ онõ адзõй гаряс, вужкок-вылын гаряс емõс. Сиж вужкок-помса гаряссыс вермас быдмыны быдса быдмõг. Мукõд-дыржи му-вывса быдмõг нырыс нещыштчас, кулõ; секõ выль быдмõг мытчысõ, вужкок гаржыс петõ: Сижкõн мукõд быдмõгыс вермõ овны зев дыр (лудик турун). Нажõ унаыс кувлõны, сесеа вужкокыс бара быдмõны, вождõ паскалõны. Унаыс вужкок быдмас зев куза, помыс быдмõгсаң ылõ мунас. Секõ помыс бара кажõ быдмõг. Сижкõ вужкокяс оз лезны, быдмõглы зикõз кувны, најõ отсалõны разавны, паскõдчыны быдмõглы.

Мõ мукõд быдмõгяслы отсалам быдмыны, овны, паскавны: кикалам, вердам најõс (куждõдалам мусõ), небзõдам посзõдлам налы му, кõзам. Му-вылын зев уна мõд пõлõс быдмõгяс. Налы некõд оз отсав. Сещõм быдмõгяслы алыныс лõб корсавны став коланторсõ, налы му некõд оз кужõдав, оз небзõд. Сы-понда сещõм быдмõгяслõн вужяссыс зев жонõс (чорыда му-бердõ кутчõсмадõс), зев уна вожадõс, уналõн вужясныс жонмõны, чорзõны, лõбны пу-кодõс. Горкылõн, кушманлõн вужяссыс кызõны, омõла вожавлõны, оз чорзыны. Налы нинõмла жона паскõдчыны, нинõмла жона чорзыны: најõс морт радейтõ.

Сеңдөм кыз, һебыд, јаја вужјасыс чөскыджыкө радејттөм быд-мөгјас вужјас-дорыс. Сы-понда мортыд јона гөгралө, радејтө, отсалө быдмыны колан быдмөгјаслы.

Бостөј видлөј кык пөлөс быдмөглис вужјасө: һеңыштөј град-вылыс морков, сесеа борјыс вужнас перјөј гөһө. Морков вуж ыжыд, кыз, јаја, чөскыд; гөһө вуж ичөтык, омөлыка јумов көра, пүдө (вуж пыщкыс чорыд). Зев уна быдмөгјаслөн (јөла турун, лапкор) му бердсаң разалды корјасыс. Мукөд-лөн (унжык быдмөгыслөн) ем кок, кок-бердө быдмөны корјас.

Идлөн, рузөглөн, зөрлөн, еі-турунлөн, пырөјлөн ем зев куз кок-іңас. Іңас пыщкыс тыртөм, гоз-мөдлаын емөс вежөсјас, вестөдыс іңасыс вежөсјас кызжык—јөзві. Јөзвіјас костас іңасыс вескыд, өткызта-код. Рузөглөн мукөд-дырјі іңасыс овлы-влө 2 метр куза, мортыс кузжык. Унаыс пырөј быдмывлө морт куза Сіңкө налөн іңасныс зев јондө, вермөны кутны ас-јылас корјас, шепјас.

Аңкышлөн, таглөн кокныс вөсһидөс, омөләс—оз вермыны кутны асыс тушасө. Најө гартчөны мөд быдмөг-гөгөр. Унаыс аңкыш му-вылө чуткалөны һөрјас. Аңкыш кајө вывлаң, кутчөсалө бедјасас. Таглы чуткалөны таг-јосјас; таг-јос-гөгөр гартчөмөн таг һужөдчө вывлаң. Му-вылым зев унаыс быдмөг гартчан турун; сөјө кајө вывлаң, іңас-куза кағғысөмөн. Сеңдөм гартчыс, кағғысыс быдмөгјас овлөны зев кузөс. Тагјыд һужөдөмөн 6—7 метр лөб; шөныд іңасын емөс гартчыс быдмөгјас 100—200 метрөз.

Сеңдөм гартчыс быдмөгјаслөн емөс отөбјас: мукөд вожјасыс пөрөмадө вугыр-кодө, најө отсалөны кағғысөгөн кутчөны. Сеңдөм отөбјас емөс таглөн.

Гырыс пујаслөн кокыс артмө куз, вескыд, кыз гум. Пожөмјас уна быдмөны 15—20 метрөз. Мукөд-дырјі дін-бердөдыс овлөны метрыс паскыджыкөс. Пармаын козјас овлөны пожөмыс кузжыкөс, 20 — 30 метрөз. Америкаын овлывлөны 10 метр-кызта пујас.

Пујаслөн гумјасыс вескыда сулалөны. Пујас-кыңдө зев-на уна быдмөгјас емөс вескыд сувтса кокадө (һаңјас, турунјас). Мукөд быдмөглөн кокыс һебыд—најө кағғысөны, гартчөны (аңкыш, шыр-гөрің, таг). Емөс кујлыс, кыскасан кока быдмөгјас; сеңдөм кокјас овлөны һавдалөн, өгүречлөн, түрі пувлөн.

Озлөн сецём кыскасыг му-бердса кокыс бара аслыс ногөн олө. Јөзвас оз-коклөн корјасыс абу—емөс поснідик веж кил-кофјас. Сецём килјас-улас емөс гарјас. Сіјө гарјасыс му-бердын кујлігөн мытчысөны поснідик вужторјас, пырөны му-пыщкө. Вывкан сы-вестын мытчысөны выль корјас. Сізікөн вермө быдмыны зік выль быдмөг. Кујлыс кок бара воцө нуждөчө; бара вужасө, бара быдмө выль оз поз. Сізікөн уна быдмөгјас паскөдчөны, разөдчөны. Сецём му-вывти кыскасыг кокыс вужкоккөд өткөф. Вужкок мунө му-пыщті, оз кок — му-вывти. Наяө кыкнаныс отсалөны быдмөглы разөдчыны. Мукөд вужкокјас-помын артмөны тупылјас, сецём тупылјас мі төдам картупельлыс.

Быд картупель тупыль-помын емөс кымынкө гар-сінјас. Быд картупель сінмыс вермас лоны ыжыд быдмөг-петас ыпр, мытчысөны вужјас.

Мыскалөм картупель-тупыльтө колөј 4—5 лун-кежө шонді воцө—тіјан картупель тупыльныд сек-көсті вежас.

Вуж міјан паскавлө, вожавлө, разалө өтар-мөдарө; сецём паскавлөмыс вужлы колө—чорыджыка быдмөг кутчисас мүө, ун-жык вермас корены сојан. Віцөдлам кок јылө. Кок міјан сізікөн-жө паскавлө, вожавлө. Колө төдмавны мыјла быдмөг-кок вожавлө.

Кок јылын унжык быдмөглөн пукалөны корјас, гарјас, чоріцјас. Тупкөј быдмөглыс кокөс да корјасөс мүөн: быдмөг кулө.

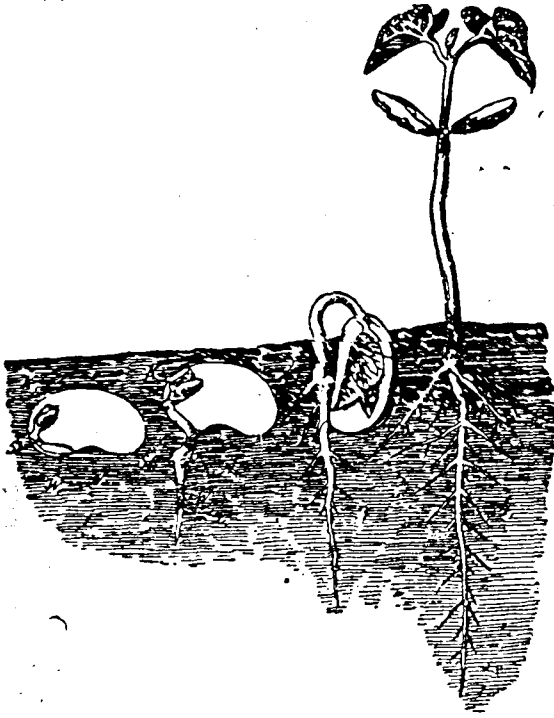
Сувтөдөј быдмөг стеклө доз-піө—мед быдмөг-дінө оз вес-кав сынөд. Кіскалөј көтө енө—міјан быдмөг кулө. Быдмөгыд пөдө.

Сізікөн-жө пөдам ескө мі доз-пын.

Сіцкө сынөд-төг быдмөг овны оз вермы—пөдө. Вөлөмкө быдсама быдмөг долалө.

Сујөј куцөмкө быдмөг пемыд гөбөч пельсө. Быдмөг пон-дас кельдыны, вөсһалас, сөсө һөжжөнікөн зікөз кулө. Поцө секі кіскавны, поцө сынөд леңны — быдмөг кулө. Мортөс віз шыгјөн—морт омөлтчас, кельдөдас, сөсө кок-јывыс усө—шыгла кулө. Сізікөн, быдмөг долалө; быдмөглы колө сојан. Шонді-төг быдмөг шыглы кулө. Шонді колө быдмөг сојігөн, шонді-төг быдмөг оз вермы сојны.

Сы-понда быдмөгјаслөн разалёны ётар-мёдарё вожјас быдмөг паскёдчёмён буржыка вермё корены шондї југёрјас. пыпјё пемыды. Сїё паскёдчёмнас быдмөглы кокнїджык долавыны, сојны, корены сёстём сынёд. Паскыд корјалы, тёддымы, буржык; паскыд

корјыд јонжыка вескалё шондї југёр-улё, вермё ноавны унжык сёстём сынёд. Сы-понда унжык быдмөглөн корјасыс изыкыдёе, лаптаёе.

Кор лаптыс быдмөглөн овлё зев уна пёлёс.

Сесёа корлөн ем кок кол-кор за. Кор лаптыс пукалё кор за помын, унаыс овлёны затём корјас: најё пукалёны быдмөг кок-јылын, бытёкё ласкыёмаёе быдмөг кокбердё. Сесём корјасёо шуёны пукса корјасён. Мукёд корлөн заыс паскалёма, шамыртёма

быдмөг кокеё. Шамыртан-жё коргыс пондам шуны шамыртёгён. Уна быдмөглөн кор за-бердын овлывлёны поснїдїк корторјас (серпас).

Гулён корјыс абу паскалёма, сылён нұжалёма, векнїд; пожёмлөн корјасыс јем-кодёе. Козлөн, нывлён јемјасыс бараас ногаёе жеңыджыкёе пожём јем-дорыс. Векнїд корјаса быдмөглөн корјыс унжык овлывлё паскыд корја быдмөг-дорыс. Еща корјаснад векнїд корјаса быдмөгјас оз вермыны бура сојны, долавыны. Корјасыд овлёны зев уна пёлёс: паскыд, гёгрёс, кузмёс, куз, векнїд, поснїд. Ётї пёлёс быдмөгјаслөн корјасыс овлёны унжыкыс ёткодёе. Унаыс ётї кор-сертї погё тёдмавыны быдмөгёс. Велёдчём јёз сїзїкён вёчёны: најё корсертї (кор, чорїз) тёдмалёны быдмөгёс, быдмөглыс олан инёс. Најё чукёрталёны быдмөгјас вужнас, корнас, кокнас, коетёны кабала-костын, гїжалёны сылыс быдман инёс, тёдмалёны нїмсё.

Сізікөн велөдчөм јөз төдмалісны—көні, кушөмжык быдмөгјас быдмөны.

Унаыс, колігөн корјас вежласөны; корјасыс артмө мөд пө-
лөс өтсөг быдмөглы. Аңкышлөн корјасыс артмөмаөе крукыл-
јас; крукылјас отсасөны катғысны. Уна быдмөгјаслөн корјас
пөрөны јосјасө. Мыј-понда сецөм вежласөмыс?

Јосјасөн, јемкорјасөн быдмөг дорјө асөсө пе-
мөсјасыс, дорјө став асөсыс олөмсө. Быд быдмөглөн емөсө
сецөм-код өтсөгјас; мүкөд быдмөглөн зев уна көјдыс, јона
быдмө разөдчө: өтө кулі, кодкө вјјас—мөд колө быдмыны.
Маклөн көјдыс зев уна, му-вылын быдмө зев уна көјдыса тө-
рпича—һещкөны, һещкөны, һещкөны, а понөз һещкыны шоча
вермылөны. Вывтө көјдыса быдмөгјаслы гоз-мөд көјдысыс бара-
на каяс быдмөг. Мүкөд быдмөглөн емөсө бара вужкокјас; быд-
мөгыс кулө, вужкокыс бара-на выль быдмөг каяс, бара-на
быдмөг зікөз оз кув. Мүкөд быдмөглөн көјдыс-помас емөсө
борд-кодјас. Борд-кодјас отсалөны разавны паскөдчыны быд-
мөглы. Емөсө крукыла көјдысјас; сецөм көјдыса быдмөгјаслы
отсалөны разөдчыны пемөсјас. Емөсө көјдыс шыблалыс быдмөг-
јас; налөн көјдысыс ылө четчыштө быдмөгыс. Чөскыд көјдыс-
јөртөда быдмөгјас бара, јона разөдчөны; налыс көјдысјөртөд-
јас сојөны пемөсјас. Пемөс кынөмыс петөм-бөрын көјдыс ба-
ра-на вермө чужны.

Сецөм өтсөгјасыс быдмөглөн олөм-вөсна. Став ловја вен-
сөны дугдывтөг аслас піјан олөм-вөснаыс. Быдмөгјас со кымын
пөлөс өтсөг лөсөдөмаөе венсег-мозыс. Һекушөм ловјатор оз
көсјы вошны му-вылыс. Быдөнлы окота һужөдны асөныныс, ас
челафлыс, сецөм пөлөс ловјалыс олөмсө һужөдны. Быдмөг-
јас, пемөсјас, морт олөм-вөсна венсег-моз олөны;
најө дугдывтөг пемөсөны, быдөн көсјө аслыс па-
скыджык ін боетны. Став ловјалөн олөмныс
венсөм.

Мыкөд пемөсјаслы морт отсалө: вердө, јукталө, рафејтө.
Сецөм пемөсөсө онкө понды вердны—регыд кулө: велалөма дае
лөсөдөм-вылын овны, ачыс перјыны оз-һын күж.

Уна во өтө пөлөс пемөсө вердөј, јукталөј, ужтөг вјзөј—сіјө
пемөсө јонмас, јонөс лөбны сылөн челафјасыс, сесеа дыр-мысөтө
најө пондасны кулавны, вошны. Венсытөм, ужавтөм олөм на-
јөс вјјө.

Венсытӱг, ужитӱг, ловјаторјас дыр оз овны. Став венсыг, став ужалыг (выныг ужалыг) јонмӱны, вынныг налӱн содӱ, најӱ куҗык намабе, сецӱм ловјаторјас јонжыкбе. Сізікӱн ужалыг; венсыг ловјаторјас ас уҗнас сӱмын отсалӱны аслыныг, отсалӱны аслас челадыслы. Најӱ бурмӱдӱны, зілмӱдӱны, јонмӱдӱны аснысӱ, јонмӱдӱны, зілмӱдӱны асныныг челадысӱ.

Неважӱн мӱ удитӱм тӱдмавны уна пӱлӱс быдмӱг-нын. Мӱјан став видлалан быдмӱгјаслыг арын бур бостӱны: кодлыг коҗассӱ, кодлыг корјассӱ, кодлыг кӱдјысӱ. Уна быдмӱглыг арын перјӱны вужкок (картупель). Арын мӱјан вотӱны җак Најӱс мӱ егӱ-на удитӱј тодмавны. Виҗӱдлам җакјас-вылӱ.

Мӱјем җакјаслӱн—вужјас, кок, кор, кӱдјыг, кӱдјыгјӱртӱд? Кутам тӱдмавны.

Нещыштӱ гӱрд гоб, жеҗыд гоб. Најӱ ӱткодӱс. Налӱн ем кыз-код кок, паскыд јур. Гӱрд тоблӱн јурыг мӱча гӱрд рӱма. Чегам шӱрӱ җаклыг јурӱс. Ортсысаҗ, вывдорсаҗыг җак јур вевҗыгӱма вӱснӱдик кучӱкӱн. Мукӱд җаклыг сӱјӱ выліе кучӱкӱсӱ зев кӱкнӱд кулны. Мӱјан масленӱк кулӱны, сесга вӱлісӱтӱ костӱны. Кучӱк-улын емӱс кык шлап: җак јаж, пӱҗјас. Җак пӱҗјас емӱс гобјаслӱн, масленӱклӱн. Быд пӱҗ аслыг пӱлӱс вӱснӱдик трубка; трубка ортсӱ помнас мулаҗ вога. Улысаҗыг җаклӱн быҗӱс ем зев уна роҗ. Сӱјӱ роҗјас—трубка пом роҗјас. Мукӱд пӱлӱс җакјаслӱн пӱҗјас абу сецӱмӱс. Нещыштӱј куцӱмкӱ солалан җак—јелдӱг, јагсер. Налӱн трубкајас-пыдыдӱ емӱс вӱснӱдик јос дорыша җав-кодјас. Җавјас разалӱны шӱрсаҗыг. Сецӱм җавјас код-пӱҗабе став пон-җакыг.

Неҗкӱднӱкӱн омӱлҗыка тракӱдӱмӱн вундӱј пӱрыг јагсер јур, пуктӱј улысдӱннаг жеҗыд кабала-вылӱ дај колӱ чӱв куҗлыны. Бостӱј 3—4 час-мысӱтӱ кабала-вылыг җак јур. Тӱјан кабала-вылад колас җак јурлӱн улысдор чужӱмыг. Быд пӱҗ-җав-вестӱ кабала-вылӱ колӱма поснӱдик бус. Пӱлҗыштӱј бус-вылӱ—тӱјан став бусыг лебҗас.

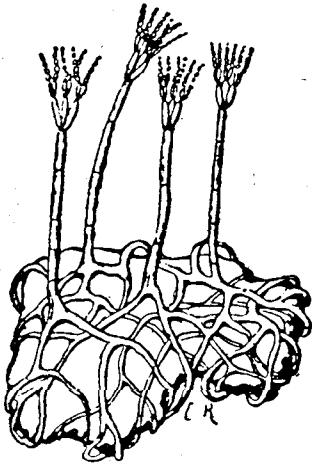
Бостам ыҗдӱдан стеклӱ, пондам бус видлавны. Быд бустор вӱлӱма јӱртӱд-код. Гӱгӱрыг јӱртӱдлӱн ем кыц. Кыц-пыцкаг југыд ма-код кӱзӱр. Су тус-пыцкыг мӱ адылым жеҗдӱг, мӱјан вӱлі чужтӱс, җак бус-пын абу некущӱм жеҗдӱг, абу некущӱм чужтӱс. Сецӱм бусыг җакјаслӱн вӱлӱмабе кӱдјыг-пыдыдӱ. Поҗӱ ӱтӱ воӱ том-вылыг став җаклыг вундыны јурјас; сізікӱн вӱчӱмӱн мӱд воас нӱтӱ җак оз быдмы, лӱбӱ зев шоч

лоб. Щак буссё шубны спорајасён. Міјан кабала-вылад кіс-
сёма вёлём щак спорајас. Сіјё спорајас отсалёны вёлём щаклы
разёдчыны, паскёдчыны. Ічётік тельёбён перјам ставнас щаксё,
Улыс помсё коклыс һёжјёһікён мыскалам. Міјан междыгасны
зев уна вёснідік јуреі-кофјас. Сецём јуреі-кофјас мі адзылім-
һін вужјас помые. Щак јуреіјас оз поф шуны вужјасён. Вуж-
јас сецём вёснідёс оз вермыны лоны. Тајё којмёд јукён-һін
щаклён. Сіјё јукёнсё пондам шуны щак вужјён. Оз ков ву-
һёдны—щак вуж абу быдмөг вуж. Щак вуж артмёма сёмын
зев вёснідік јуреіјасыс. Мукёд быдмөгјаслён јуреіјас быдмёмаёс
вуж-бердё; щаклён јуреіјас быдмёмаёс вескыда кок-бердас.
Сіјё јуреіјаснас щак перјё му-пыщкыс аслыс сојан, јуреіјас
һоһалёны сёјанторјас. Пофё щак һещыһтыны му-пыщкыс
вужнас, став јуреінас; секі важ інё щак оз-һін быдмы. Лё-
сыда һещыһтёмён пофё щак вужсё му-пыщкё колны. Секі
щак вужјыс, щак јуреіјасыс бара-на выль щак быдмё. Сіқкё,
щак петё му-пыщса јукёныс, щак вужјыс. Щаклён кокыс,
јурис лём пу-јылын лём бытёс. Быдмөгыс тани щак вуж;
когыс, јурис быд мёглы содтёдјас. Лём-пыщкын ем кёјдыс;
щак јур-піјын һекуцём кёјдыс абу; щак піһјас-пыщкын емёс
сёмын спорајас. Кёјдыслён емёс жеждёс, чужтёс. Споралён
жеждёс, чужтёс абуёс. Сіјён најё зев јона торјалёны. Сіқкё
щаклён кокыс, јурис кёјдыс јортёд-пыфди олёны; јур-пыщкын
емёс спорајас—спорајас кёјдыс-моз-жё отсалёны разёдчыны,
паскёдчыны быдмёглы.

Лём пу-јылё өшјёма бур воё зев уна лём. Щак вуж-помё
унаыс зев уна щак-жё быдмё. Віқёдлөј јелёдглыс быдмёмсё:
мед-вылын пёрыс јелёдс, кок-бердас пёрыс јелёдс-улын том-
жык, ічётжык јелёдс, сы-улын һёшта тём. Унаыс мед улыс
јелёдгыс зев ічётік, өдва тыдалё. Бур чёскыд щак вотігён оз
ков һещкыны щактё вужнас, колё лёсыда чегны лёбё пуртён
вундавны. Лок, регыд вермас щак помасны. Пофё щактё вуж-
нас перјыны, мёдлаё пуктыны, кужёда інё (щакјас кужёда һе-
быд зев јона рафетёһны). Щакјас муыс перјёһны сојантёрјас
сіманторјасыс, сы-понда щакјаслы колё кужёда му. Уна дона
пёлёс щакјас ветлёлёһны му пагталаыс. Најёс вужёдалёһны
өтарыс мёдарё шоныд, бур муа јашцікјасён.

Пуктөј шоныд інё һан; лун-мёд-мыгті һаныд тіјан ба-
ксалас. Ырөш, чужва унаыс баксавлёһны; секі бакыс вевтёс

ставнас. дозҗыс ырöшсö. Пондам видлавны баксö ыждöдан ете-
клöбн. Вöдöмкö мiҗан бакным щак вуж-код-жö (серпас).

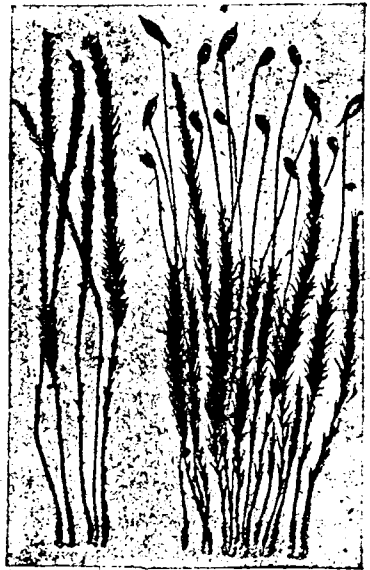

Сiҗö бакыс, щак вужыс вöснiдiк кок-
жылын кайны мытчысöмдöс гöгрöс, сар-
код журајас. Сар-код журајасыс бöрын-
жык потласöны, на-пыщкыс кiсöбны спор-
јас. Бак спорајас мiҗан гöгр сындöдын
дугдывтöг лебалöны, кыщдалöны, улiнö
пуксöны ласкысöны. Сы-понда оз поҗ-
кoлыны некущöм ул сојантор бура вев-
төйтöг. Нан-вылö спорајас пуксаны,
шоньд iнын спораыс зев регыдöн артмö
веж бак.

Видлалам дыржык етеклö-пыр бак-
нымöс. Нөкыс мi ог адзöј корјас, быдмöг
кок, вужјас, зорiзјас. Ем тани щак вöснiдiк кок, кок жылас
жур; щак-кынзi ем щак вуж, (ен сорлалöј быдмöг вужкöд).

Видлалыштiм щакјас. Öнi iчö-
тiка видлалыштам мöд пöлöс быд-
мöгјасöсө нiщјас. Нiщдыс огö мi
адзöј некущöм вуж, огö адзöј зор-
iзјас. Нiщлөн емöс сöмын корјас.

Нөщыштам вужјыв нiщ кiтыр,
бöрјам став-пыщыс мед бур, јон
нiщ өiсö, пондам видлавны ыж-
дöдан етеклö-улын. Кок жылас пом-
ланыс емöс зев уна поснiдiк гөн-
торјас, поснiдiк, вöснiдiк өитор-
јас. Сiҗö өиторјаснас нiщ вывлаң
тувкнiтöма вöснiдiк јем-код за;
за жылын пукалö iчöтiк дозтор.
Сiҗö засö (серпас) дозторјы-
скöд мiҗан шуöны ош калланöн.
Ош каллан-пыщкын, доз-пыщкас
пукалöны спорајас. Ош калланпыщса спорајас зiк щак спо-
рајас-кодöс.

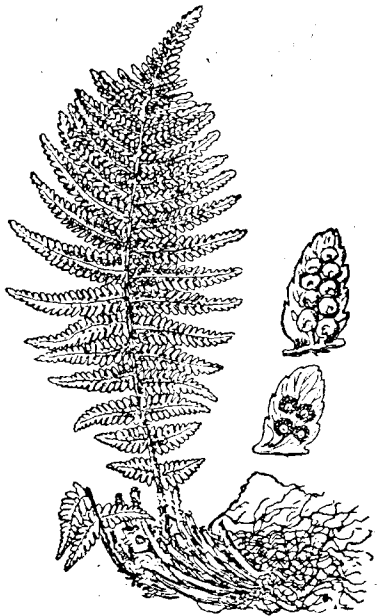

Спорајасөн разöдчыс, паскöдчыс быдмöг зев уна; налөн
некөр оз овлы зорiз, налөн некөр оз овлыны кöјдысјас. Најöс
пондам шуны спораа быдмöгјасөн.

Мукöд спораа быдмөгјаслөн абу вуж (щак, һищ). Сецöм быдмөгјассö кокһыд велöдны, најö лöбыда течöмабе. Емöс мöд пöлöс спораа быдмөгјас—лудик турунјас. Лудик турунлөн емöс вужјас, емöс корјас.

Лудик турун разöдчö спорајасөн-жö. Сылөн спорајас бара ас ногы артмöны. Увла-дорас лудик турунлөн емöс вужјас, ем вужкок, ем кок, корјас; сылөн оз овлыны сöмын зорізјас. Сы-понда лудик турун шүеö зорізтöм быдмөгөн.

Неважөн ми уна быдмөг-һын видлалім. Налыс ми адчылім вужјас, кок, корјас, зорізјас. Сы-понда спораа быдмөгјас торјөн видлалöны, велöдöны.

Мукöд спораа быдмөгјас зев посһыдöс—најöс оз поз ыждöдан етеклötөг адзыны. Сецöм посһидик быдмөгјас зик спорајаскодöс. Спора-моз налөн öтi жöртöд-гöгөр вöсһидик кыш. Кышпыщкас ем лувјалыс ул колк жежыд-код кичөр. Сijö кичөрөшүöны протоплазмаöи. Кышпыщкын протоплазма-кынзi ем нашта жöртöд ва. Протоплазма-шöрын быд жöртöд-пыщкын овдывлö гöгрöс сöмöс. Ставсö öтлаын—кыш, ва, протоплазма, сöмöс,—ми пондам шуны жöртöдöн. Вундам зев лчыд пуртөн вöсһидик, быдмөгтор (су, пожöм, һищ), пуктам видлавны ыждöдан етеклö-улö. Мијан быдмөгһным вöлöм ставнас течöма сецöм жöртöдыс. Позö сецöм вундас вöчны кущöмкö пемöс вомөн, бостам һизув. Вöлöмкö һизув ставнас-жö течöма посһидик жöртöдыс. Му-вылад (ваын һöшта уна) зев уна öтi жöртöда быдмөгјас, öтi жöртöда пемöсјас. Најöс ловјаторјас-пыщкыс медкокһыд велöдны, тöдмавны.

Мукöд быдмөгјаслөн (су, пожöм, һищ) зев уна жöртöд. Гырыс ловја пемöсјас уна жöртöдыс-жö течöмабе.

Шүзöдчан шоммöдан гагјас—öтi жöртöда спора быдмөгјас. Мукöд сецöм быдмөгыс (серпас) зев уна омöл вермö мөртли вöчны. Уна быдмөгјас вiемöдöны мукöд гырыс быдмөг-

Видлалыштам гөртөм му, өтлаалам сижө гөрөм мукөд, пондам видлавны кущөмкө кыркөщ-дорые. Кыркөщ-дорын зев пыдөз почө видлавны му пыщкөстө, почө төдмавны кызі, код ногөн течөма муыс.

Кыркөщ-дорын тыдалоны виҗас, муыс течөма шлапјасыс. Шлапјасыс абу өткод рөмаөс, мукөд шлапјасыс чорыдөс.

Сы-понда најөс көкнөйд торјөдлыны. Мед-вылыс шлапыс пемыд рөма, топыд; сы-пыр өтарө-мөдарө ветлөдлөны зев уна быдмөг вуҗјас. Ниртам сижө пемыд мусө кі костөм; му тор пыриг-кынҗі пемыд шлап-пыщкын ем зев уна выл, важ, ул, космөм вуҗјас, корјас. Сени овлө унаыс поснөдик пемөсјас шожјас, уна пөлөс јогјас. Пемыд шлапыс овывлө 7—10 санҗи-метр-кызта, топыд; вундөј сижөс, видлалөј—оз жуғав, оз чеглае, оз жуғавлы. Сижө ежа вуҗ унаыс ул; сы-пыр омөлыка пыщкас пырө.

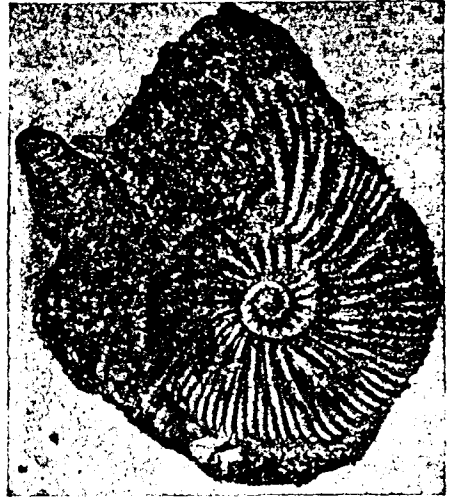
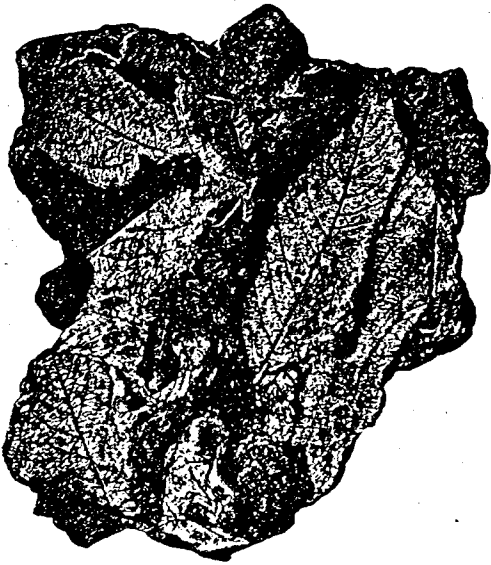
Јона пемыд ежа вуҗ шлап-улас мөд һеуна југыдҗык шлап. Сижө шлапыс мукөдлаын вөснөдик, мукөдлаын метр җын кызта. Сижө шлап-пыщкас вуҗјас емөс-жө, емөс быдсама быдмөгтор-пыригјас (ещажык). Сижө шлапас емөс виҗас, потасјас, шлап рөшкыд, көкнөйда жуғавлө, косҗык. Ва сижө шлап-пыр өдјө пырө. Вундөј сижө шлапыс ічөтик кирпич-кодөс, пөлыштөј өтарсаһыс—пөлыштөм сынөдным кирпич-пыр мөдарөҗыс мунас.

Кос-дырјі сижө шлапыс көкнөйда жуғавлө, пажалө, вермас бусөз пөрны. Ежа вуҗыд, вылыс шлапыс оз жуғавлы кос-дырјі; сы-пын зев уна ежа вуҗ; ежа вуҗјас кутөны топыда мөда-мөд бердас му торпыригјас. Мөд шлап-улын ем унҗыкыс кыз шлап сој, лыа, із шлап. Сојыд һөтө оз леҗ ас-пырыс валы мунны; сижө пөттөҗыс һөңалас васө, сесга ас пырыс мунны валы оз леҗ. Сојыд оз леҗ ас-пырыс мунны сынөдлы. Топыд із шлап-пыр ваыд да сынөд—пыщкө пырны оз-жө вермыны. Унаыс із-пыщкын, сој-пыщкын сурывлөны пемөс, быдмөг көласјас, шожјас. Сижө абу өнија олыс пемөсјаслөн шожјас. Сижө пемөсјасыс коркө важөн із артмығас овлөмаөс, кулөм-бөрын вескалөмаөс із-вылас, сој-вылас; на-вылө бара артмөмаөс сој, із. Сіҗкөн сещөм пемөсјас көласјасыс лөбмаөс із-пыщкын, сој-пыщкын. Пемөс көласјас асныс із-кодөс; најөс пондам шуны із јогјасөн. Сещөм пемөс көласјас овлөны зев уна пөлөс. Велөдчөм јөз төдмалалөны сещөм көласјасөс,

велддны. Сы-сертї најд вїсталдны јона важеа олѳм-вылѳмсѳ (серпасјас).

Кык вылыс шлапјас-вылас, пыцкас олѳны ѳнїја пемѳсјас (мувыв пемѳсјас), олѳны ѳнїја быдмѳгјас. Сїјѳ кык шлапыс мортыдлы зев коланторјас. Сени быдмѳны быдмѳгјас, быдмѳгјастѳг овны морт оз вермы. Быдмѳгјастѳг ескѳ му-вылын ез вѳв некущѳм олѳм. Быдмѳгјасѳн пѳткѳдчѳны јѳз, пемѳсјас. Емѳе пемѳсјас сојые, јаж сојые пемѳсјас. Најѳ ескѳ јаж сојѳны, сѳмын налѳн сојан пемѳсјасыс турунѳн-жѳ пѳткѳдчѳны.

Шуам—мїјан кулісны став быдмѳгјас. Турун сојые пемѳсјаслы сојны нїнѳм лої—најѳ ескѳ щѳц кулісны, на-бѳрын ескѳ

кулісны јаж сојые пемѳсјас, сесеа куліс ескѳн морт—му-вылын вошї став олѳм. Му ужалѳмѳн, быдмѳгјас кѳрѳм-быдтѳмѳн олѳны зев уна јѳз. Мїјан комїын унжык јѳзыс еща-нїн мутѳ ужалѳ. Сїкѳ олѳм-вылѳмныс зев уна јѳзлѳн кѳртасѳма кык выліс му шлапкѳд. Сїјѳ кык шлапсѳ пондам шуны му-сїнмѳн. ѳнїсањ пондам му-сїнсѳ ѳтї шлап-пыдѳдї лыдѳны, вѳснїдїк ежа вуж шлапсѳ лыдѳны ог пондѳј. Мїјан мулѳн выліас сїкѳ емѳе кык шлап:

1) Выліс шлап му сїн. Сы-пыр ва муно, сыкѳд вермѳ муны; сїјѳ шлапыс рѳшкыд.

2) Уліс шлап; сы-пыр оз муны ва нї сынѳд. Сїјѳ шлапсѳ пондам шуны му-сїн увтасѳн.

Они вајо бостчамо тѳдмавны: мујас емѳе му-сін-пыщкын?

Бостам рака колк-ыжта му корѳг, кі костын торјѳдлам, поснѳдлам, сесса лезам ва-пыщкѳ (стѳканѳ), јона гудралам, кодам чѳв сулавны. Міјан гудралігѳн ваным гудыртчас, сесса, мыјкѳ-дыра-мыѳѳі бѳр сѳзас. доз пыдѳсѳ міјан пуксас муным,

Видлалыштам доз пыдѳсѳ пукѳм ѳајтѳ. Сег мі казалам куім шлап.

Мед выліс шлапыс артѳма быдмѳгјас-пемѳе коласјасыс: вуж, вожторјас, кор торпыріг, зѳн, жугавлѳм кѳјдысјас, кѳјдыс јѳртѳд кышјас, бордторјас, гѳн бѳбулјаслѳн, јуреі гугејаслѳн торпырігыс, быдеама гаг шојјас. Сіјѳ вылыс шлапыс сѳд рѳма.

Мѳд шлапыс артѳма сојыс. Бостѳј мѳд шлапыс ещанік сој, кі костад ѳѳбыд, ѳылѳг, ласкыѳ. Рѳмыс сојлѳн руд лѳбѳ гѳрдѳв.

Кѳјмѳд шлап лѳб руд, віж, гѳрдѳв рѳма, кі костад шѳлыд, чорыд, тугѳе. Увѳорас сіјѳ шлаплѳн емѳе поснѳдік ізторјас. Сіјѳ лыа.

Они ѳѳжјѳнкіѳн кістам дозјыс васѳ, дозјын қостам колас ѳајтсѳ, ѳѳжјѳнкіѳн пуктам кѳрт-лыст-вылѳ, дај пондам јѳна бі-вылын шонтыны.

Мед-вылыс сѳд рѳма шлапыс сотчас, колѳ сѳмын сыыс пѳјім чір. Сој шлап чорзас, гѳрдѳдас, лѳб кірпіч-коѳ. Лыа ѳѳѳі оз вежыс, ѳеуна сѳмын рѳмыс југдыштас. Сізкѳ мусін-пыщкын ем кык сотчытѳмтор—лыа, сој. Кѳјмѳд шлапыс—быдмѳгјас; пемѳсјас коласыс ставнас сотчас.

Пѳѳѳ мед-вылыс сѳд рѳма шлапсѳ торјѳдны. Торјѳдѳм-бѳрын сѳд торпырігјассѳ јона гудралам сѳз ва-пін. Ваыд міјан быдѳн пемдас. Кістам ортѳс васѳ, колам 1—2 час-кежлѳ сулавны. Сѳд торпырігјас лѳбны лѳзѳе. Міјан му-пыщкын уна ем сецѳм сѳд торпырігјасыс. Кујѳдалѳмѳн ѳаѳѳѳ ѳтарѳ содтѳ быдмѳг коласјассѳ. доз-пыщкын ул інын сѳд торпырігјас чікѳз еіемасны. Пондылам еіемѳм торпырігјассѳ гудравны ваын—ѳајѳ ставныс вошасны, кѳвјалыс оз ло, доз пыдѳсын ѳінѳм абу. Сіемѳм быдмѳг торјасыд сылісны ва-пыщкын. Гудралѳм-бѳрын ваыд міјан лѳб сѳд, чік черѳла-коѳ.

Сізкѳ, еіемѳм кујѳд сотчѳ, сылѳ ва-пыщкѳ. Код јукѳн му-сін-пыщкыс мед-колантор быдмѳгјаслы. Пондам тѳдмасны. Бостам сѳстѳм, мыкѳм лыа, бі-вылын гѳрдѳдтѳз сотам (кѳрт-

вылын). Лыа-пыщкө сiқкөн кужöd нөтi оз кол. Пуктам сещöм лыа-вылö 20 кöйдыс, кiскалам.

Гоз-мöд кöйдыс чужласны, мытчыласны нырнысö, сесега регыд бөр лөгöны, кулöны. Унжык кöйдысыс нөтi оз чужлыны. Пуктам сесега быдмөг сөстөм сој нiд. Быдмог пöндылас кажны, сесега регыдөн бөр кулö.

Пуктам којмöд быдмөг зев бура сiсмөм кужöd-пыщкө. Быдмөг лөсыда пондас кажны, дыр-код быдмас, зев уна ногөн жокаслас, сесега жугыл-моз нөбчас дај кулö. Кужöd-пыщкын быдмөг дыр вермö быдмыны, мед-дыр быдмас.

Сiқкө, кужöd мед-колантор му-сiн-пыщкын. Гој-пыщкын, лыа-пыщкын быдмөгјас овны оз вермыны. Сөстөм, нөкущöм содтөгтөг, кужöd бара омөл быдмөглы. Быдмөглы колö вөлөм сорөс; сорөс-пыщкын мед $\frac{1}{8}$ — $\frac{1}{3}$ вөли кужöd, мукöд јукөнјасыс шөриөн лыалы да сојлы.

Мукöд пөлөс му-сiн-пыщкын зев уна сiсмөм кужöдыс, сiјө зев сөд рөма. Сещöм сөд-муыс мед-бурөн лыддысө быдмөгјаслы. Сещöм сөд муыс Роч му лун-вылын зев уна. Мiјан Комi муын бур сөд муыс абу.

Мукöд му-сiн-пыщкын унжыкыс сој, мукöдын зев уна лыа. Нажөс сiқкөн i шубны: соја му, лыаа му. Унжыкыс му-сiн-пыщкын овлöны сој-лыа сорөс. Лыаа му-пыщкын кужöd торјас сөд чут-кодө, најö быгөтö оз вермыны мiчаа сорласны, öтлаасны лыакöд. Сещöм му-сiн мiјан зев уна, унажык муыд комiлөн сещöми; унаыс шубны сещöм му-сiнсö подзолөн.

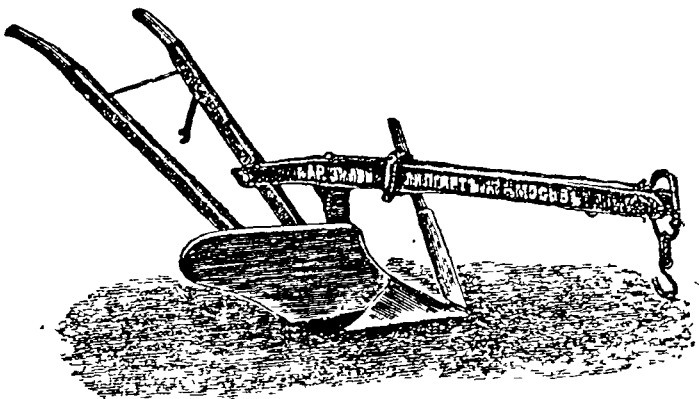
Мукöд-дырјi му-пыщкын ем уна-код iзвеска. Iзвескаа му-вылын быдмөгјас омөла быдмöны, мукöд пөлөс быдмөгјас нөтiк оз вермыны быдмыны. Iзвеска зев кокныд төдмавны: кiстөј iзвеска-вылö кущöмкө шома кiзөр (кислота)—тiјан пондас кывны чiскан шы. Видлөј му-сiн, кiстөј сы-вылö укеус (шома ва); чiскыны пондас—iзвеска ем, оз понды чiскыны—iзвеска. абу, либö зев еща. Iзвескаыг лыакöд сорласөм-бöрын артмө зев чорыд јон iз—чемент.

Iзјас-вылыс шоча быдмөг адзывлам; ещанiкыс позö казавлыны изјас-вылыс поснiдик, коктөм зорiзтөм быдмөгјас—лышажас, нiщјас. Бура быдмыны быдмөглы колö бур му; му-пыр-мед еекö көкныда вермöны ветлыны ва, сынöd. Ва да сынöd ветлытөм му-сiн-пыщкын абу нөкущöм сiсмөм кужöd.

Вескавлёны ескё быдмөг, пемёс торјас, сёмын најё оз вермыны сіемыны сецём му-пыщкын. Сынёдтёг некущём шёј оз вермы сіемыны. Сіемытём быдмөг, пемёс шожјас оз вермыны быдмөгёс вердны. Сы-понда колё небыд му, мед ескё му-пыр кокнёда ветлёны сынёд, ва.

Сы-понда му ужалыејас гөрёны: најё жугёдлёны ежа шлапјас корёјас, небуёдёны, кокнёдёны, паскёдёны сынёдлы, валы тујјас. Небуёдём-вёсна сынёд кокнёда пырё му-пыщкё, сіетё став быдмөг, пемёс шожјасё. Пырё ва, ва-пыщкё сынёдны, разалёны сіемём кужёд торпырјас, најё вакёд пырёны быдмөг-пыщкё, вердёны быдмөгёс. Гөрёны гөрјён, плугён. Міјан чорыд муным, колё сіјёс јона небуёдны, гөрны. Куш

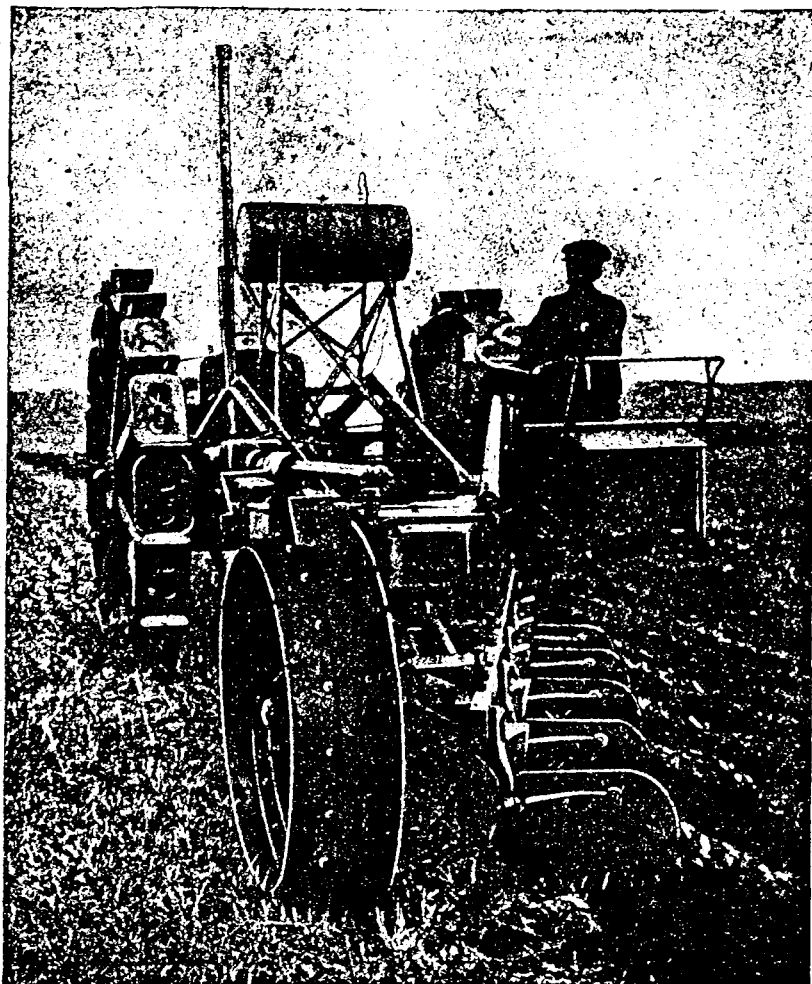
кён, бедён, міјан небуёдны оз поң, міјанлы колёны буржык ужалан кёлујјас. Міјан му ужалан кёлујјас-пыщкыме мед јона му небуёдёны гөрјён. (серпас).

Неважён на міјан комлон вёліны зев омёлік поснёдік гөрјас. Оні најё нежёнёкён бырны-нын пондёсны; оні лёёдёны плуг-кёд амыса гөрјас. Гөрјён мунёмён гёрыштё вест-паста, ёте шлап шыбытё. Мукёдлён уна гёран, најё ёз уёйтны сецём гөрјён ставё гөрны. Најё лёёдалёны 2—3 амыса плуг-јас

Гөрјён, плугён вундёны му шлап 8—10 сантёметр кыза, мёдарё, бергёдёны увлаң выліс баннас.

Кык—кујим амыса плугөн еёкыд гөрны, ёти вёлон гөрны оз вермыны, колё плуг бердө дөдданы уна вөвјасёс, мукөд дырји плуг кыскалө машина. (серпас).

Сецём машинаа плугјасё шудны тракторөн. Тракторөн ётарө мунигөн гөрыштёны 2—3 метр пасча.

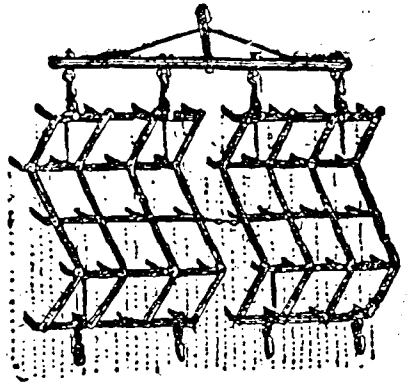

Горјөн, плугөн му төрјөдлөны омөла, быдса шлапјас бөр увлаң јурөн шыбытчөны.

Му-тө колө јөнжыка поснөдлыны, мед ескө ез вөв гырые корөгөе, мед гырые корөгјас вөліны курөг колк-кодөе. Сізікөн

пöснöдлöны, небöддöны, му пинöвтöмөн. Мiжан унжыкы пинöвтöны пöснöдик 25—30 тужа пинаөн (агасөн) (серпас).

Градјас лептöм-бöрын небöддöны, шылöддöны нöшта украин. Сецöм поснöд му-пыщкас кокныда ва пырö. Сецöма јона небöддöм му-вылын зев бура быдмöны быдмöгјас.

2 аґас—Миңералјас пазавлöм

Кые-нö мыј артмö кујöд, еој, лыа, поснöд му? Кујöд артмöм, еöд му артмöм кокныд тöдмавны. Мi еöд јукöнсö мулые видлалим-нын, тöдмалим мыјые артмöма кујöд. Быд лун, быд во куцöмкö быдмöгјас, куцöмкö пембөсјас кулалöны. Налөн шöјјасые еiемöны, шöјјасые артмö кујöд.

Сöкыджык тöдмавны еојлые, лыалые артмöмсö. Унаые мујас-вылын еурлывлöны iзјас; емöе зев iзјöе мујас најöе унаые весалöны, iзјас шыблалöны мујас-вылые.

Видлалам буржыка сецöм iзсö. Iзјые (руд iз) течöма уна полöе јукöные. Мукöд јукöные сецöм iзјыслөн гөрдов рöма, мукöд-дырјi рудоват. Сiјö јукöнсö пондам шуны мувыв шпатөн. Накöд ортчөн емöе поснöдик еöд торпыригјас, мукöд-дырјi поснöдик кiл-кодöе, черi еöм-кодöе сiјö елуда. Елуда зев небыд, кокныда куснасö, вундассö пуртөн. На шöрын емöе поснöдик југыд, рöмтöм, мукöд-дырјi жежыд рöма торпыригјас, сiјö бiа iз.

Унаые пывсан гор-вылые вайлывлöны чимбыр iз. Чимбыр iзјыд артмöма сецöм руд iзјые. Пöснöдлöј, торјöдлöј чимбыр iзсö кi костад. Поснöдик торпыригјас-пыщкые позö аґыны кык полöе јукөн: елуда, бiа iз. Најöе мi пондам шуны миңералјасөн. Унаые сецöм жугавлöм iзјас еурлывлöны мујас шöрын: бостан кiад iз—iзјые кi костад пазалö. Јона жугавлöм iз пондам тöдмавны; бiа iз, елуда сетчö сiґикөн колöмаöе, мувыв шпат бус моз поснавлöма. Пывсан гор-вывса бiа iзсөд унаые нöтi он казавлö. Мувыв шпатлөн пыгые жежыд-кöд рöма, пöснöдик, небыд. Ва-пыщцын сыые артмö небыдик еој; сiјö жежыд еој—мöд ногөн каолин.

Мувыв шпат жугавлöм, бусалöм-бöрын став руд iзјые тор-

жавлө поснѣдік торпыріг-вылө; артмөны біа тугејас, елуда кілјас. Мувыв шпатые артмө еој, еој вакөд мунас, елуда торпырігјас мунасны ваһн, мукөд кілјасө төв лебөдас; із кујлан інын колөны сөмын біа із торпырігјас.

Буржыка відлалам сецөм біа із чукөрсө; мі сетые адзам гырые ізјас—кабыр ыжта, поснѣдажык—курөг колк гыреа, анкыщ гыреа; емөе јона поснѣдік із торпырігјас, емөе гырые ругег пыз-код торпырігјас. Поснѣ торјасөе пожналам; пожыге гылалас зев поснѣдік міча лыа. Лыа овывлө руд, гөрдөват, віжоват рөма.

Адзам мі өтлаге лыа да еој—вескыда поңө шуны—најө артмөмаөе руд ізјые. Руд із һөжјөнікөһ, вочасөһ поснѣавлө, торјавлө; поснѣавөем мувыв шпатые артмө еој, біа ізјые артмө лыа. Еој ваһн мыкөсө, ва гудырөһ мунө, кос-дырјі еојөс төв нүд; лыа ваһн да төлөһ зев жө уналаө вескалө. Сы-понда быдлаге мі му-вылын адзам еој да лыа.

Унаге лыа-пыщкын сорлавлөмаөе поснѣдік елуда кілјас, унжык елудаө төв разөдалө өтар-мөдарө воштө, сорлалө быдсама һөләе мукөд торјаскөд.

Мыј-понда һө жугавлөны ізјас? Мыј-понда бусмө мувыв шпат, мыј-понда біа ізые артмө лыа?

Пондам буржыка відлавны жугавлые із. Сөтөһ ем на му-выв шпат, ем елуда, ем біа із. Најө абу зөһ із торјас; унжыка відлалөмөһ адзам поснѣдік потасјас; біа із поңө кинад пазөдны, елуда кулөө. Став мінералые руд із-пыщкын жугавлө, сөмын мед өдјө жугавлө мувыв шпат.

Руд із пывсан гор-вылын жугавліс. Мыјла. Відлам сомыј. Шонтам гордөдтөз біа із тор шыбытам ва-пыщкө. Öтi дүкөһ ізјыд мјјан, потласас, зік етеклө моз савкөһтас быд бөкө торјаснас. Пывсан ломтасны ізјас шоналөһны. Пывөігөһ кістөһны гор-вылө көзыд ва. Потласөһны ізјас, потлаөө біа із, мувыв шпат һөшта өдјө потлаөө. Сізкө ізтө зев кокөһыд шонтөмөһкөзөдөдөмөһн жугөдлыны. Мыјла ескө жугавлөһны му-вылын ізјас—һөкод вөд најөс оз біөһн шонты.

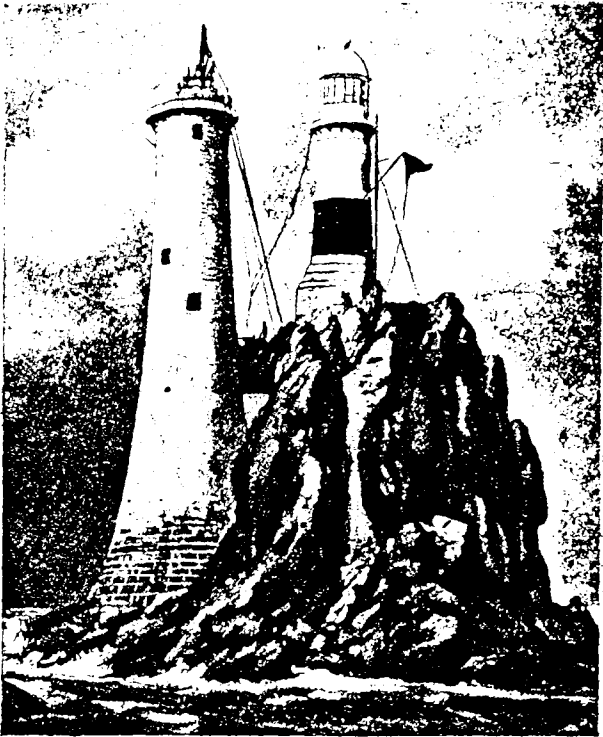
Му-выв ізјас вөлөм шонтөм көзөдөдөмыс-жө жугавлөһны. Шондi пое дунө јона вермө шонтөһны ізјөс, војын көзыд—көзыд ваһн кістөм-код. Мукөд-дырјі пое ізјас-вылө кулыш-тас зер. Сы-вөсна вөлөм жугавлөһны ізјас, сы-вөсна вөлөм жугавлө руд із. Руд із оз өтпырјө жугав, һөжјөнікөһ, вочасөһ,

сурс војасөн ӕтарӕ жугавлӕ, артмӕ лыа, артмӕ сој. Лыа да сој вӕлӕм артмӕмаӕ руд изые.

Таӕикӕн шондыг изјас жугавлӕны јонжыка лун-вылыг. Сени луннас изјас посеӕ шоналӕны, војнас јона кӕӕалӕны.

Мижан вој-вылын изјас жугавлӕны јонжыка кӕзыд-дырји, тӕлын. Мыј-понда?

Кистӕј сула тыр ва, чорыд тунјӕдӕн тункӕј, кӕрталӕј ру-зумӕн, кӕзыд лунӕ пуктӕј кӕлчӕ-вылӕ. Ва пондас кынмыны,

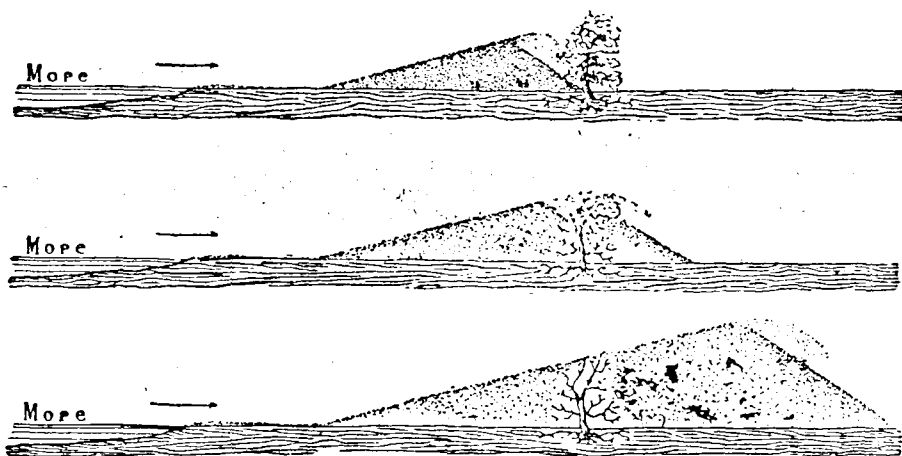

суланыд ставыс жугавлас, мукӕд-дырји јурис четчыштас. Кӕди жугӕди сулаӕс? Ваыд кынмигас паскалӕ, пыктӕ, мыщӕ сула стеклӕ-вылӕ, сесеа поткӕдас. Ва вермас поткӕдны сӕикӕн чунун доз. Сӕикӕн арын быд из потасӕ пырӕ ва, кӕӕдӕдӕдӕн ва кынмӕ, паскалӕ, поткӕдлӕ из торјас. Тулысын ва бара, лым сылӕдӕн, вескалӕ из потасјасӕ, сесеа пыр кӕӕдӕдас—из бара потласӕ. Лым сылӕм-бӕрын из торпырӕгјас гылалӕны, ӕикӕӕ торјавлӕны ыжыд из-бердыс. Гырыс изјас-бердын, керӕсјасын, из чуркјас кок улын сеицӕм посеидӕк из торјас оз и бырлыны, нӕжӕнӕикӕн вылӕсан гылалӕны, улас чукӕртчӕны бӕја из сӕикӕн жугавлӕ, быд изыс војдӕр артмӕны посеиджык изјас, сесеа

лы, сој. Жугавлоны быдса керѳсјас, артмѳны јое јыла мѳча из чуркјас (серпас).

Пемѳсјас лолалѳны, быдмѳгјас лолалѳны, кулом бѳрас шојјасныс сѳемѳны, мѳд ногѳн нѳжјѳникѳн сѳтчѳны. Сѳтчѳгѳн артмѳ шома газ, шлывјалѳ сынѳд-пыщкын. Зерѳгѳн шома газ разалѳ, сыло ва-пыщкѳ.

Сецѳм шома газа ваыс оз жугѳдлы бѳа из, оз жугѳдлы елуда, зев ѳдјѳ жугѳдлѳ мувыв шпат. Мувыв шпат жугавлом-бѳрын руд из оз-нын вермы пазавтѳг овны—кутѳдыс, кѳртѳдыс

оз кол. Мувыв шпатыс артмѳ сој, бѳа изјыс—лы. Сецѳм колас-јас лоѳны из-пыщѳи.

Таѳкѳн луныс-лунѳ, воыс-воѳ нѳжјѳникѳн изјас керѳсјас пазавлѳны. Наыс артмѳны поснѳдѳк сој пыѳ, артмѳ лыа. Мукѳд пѳлѳс изјыс артмѳ зев поснѳдѳк вѳжоват бус лѳсс. Тѳлѳн лѳсс лебѳѳ ѳтар-мѳдарѳ. Мукѳдлаын сецѳм лѳссыс пукѳма му-вылѳ зев кыз шлапѳн; сыыс артмѳма зев бур му; сецѳм муыс мед јѳна быдтѳ быдмѳгјасѳс.

Унаыс тѳв нуѳ лыа, зев уна лыа. Секи мујас овмѳсјас грездјас, сѳктјас, карјас тырѳны лыаѳн. Лыа-вылѳ шѳч быдмѳг вермѳ быдмыны, сы-понда лыа вылын, лыа-пыщкын зев еѳа олыс пемѳсјас. Сецѳм кушѳнјасас гѳгѳр лыа, некѳн некѳщѳм овмѳс абу. Лыа муѳ быдса нѳрысјасѳн (серпас).

Сецѳм нѳрысјасѳѳ шуѳны ѳунајасѳн. Сецѳм кос лыа-пыщкас кулѳны пемѳсјас, кулѳны быдмѳгјас. Сецѳм кушѳныс лун-вылын зев уна; зев гырыс лыа куш ѳнјас емѳе Априкаын, емѳе гырыс-код куш ѳнјас лун-вылын Рѳч муын. Кѳмѳ муын

сецѣм кушн абу. Куш инјасын олѣны сѣмын ва-гѣгѣр, јујас-бердын. Неважѣн, тајѣ нѣгасѣ лыдѣгѣгѣн тѣдмалѣм сѣ мыј: быдмѣгјас нѣналѣны аслыныс колан сѣжанторјассѣ поснѣдѣк гѣнторјасѣн. Сѣјѣ гѣнторјас гѣгѣр шамыртѣны муторпырѣгјас Шамыртно гѣнторјаслы мед лѣсѣд поснѣдѣк му торпырѣгјас.

Гѣрѣмѣн му мѣдарѣ бергѣдѣны, торјѣдлѣны быдса шлп-јасѣн, пѣнаѣн поснѣдлѣны лѣбан колк-кодѣз. Воцѣ поснѣдлѣ шонѣд. Шѣналѣм-кѣчалѣмѣн, зерѣмѣн му торјас ѣтарѣ поснѣсѣны. Поснѣвлѣны ањкыщ-кодѣз, сецѣм му торпырѣгјас быдмѣгјаслы мед бурѣе.

Гѣрѣм ѣтсалѣ кѣрѣгјас жугавлыны, пазавлыны. Гѣрѣмѣн, кѣрѣгјас поснѣдлѣмѣн муыд нѣбѣзѣ, буржыка лѣзѣ ветлыны ас-пырыс ваѣс; вакѣд ветлѣдлѣны быдмѣглы колан сѣжанторјас, быдмѣгјаслы нѣбыд муыс кокныджык нѣнавны сѣжанторјас. Бур, нѣбыд му-вылын быдмѣгјас јонѣе, улѣсѣе быдмѣны. Гѣртѣм му-вылын колан быдмѣгјас ѣмѣла быдмѣны; гѣртѣм му-вылын быдмѣгјас јывмѣны воыс воѣ; вермасны цѣкѣз вошны. Гѣрѣмѣн, пѣновтѣмѣн морт нѣбѣзѣдѣ му, выложыс лептѣ кѣрѣгјасѣс. Нѣбѣзѣдан ужѣсѣ сѣсѣса воцѣ нуѣдѣны: шондѣ, кѣзыд, тѣв, зер.

Кѣрѣгјас шѣналѣм-кѣчалѣмѣн жугавлѣны, потласѣны; кѣрѣгјас сѣкѣ нѣшта јонжыка торјавлѣны.

Сѣцѣкѣ быдмѣгјаслы колѣ жугѣдлыны изјас, кѣрѣсјас, лѣсѣдны аслыс кокув, муѣн. Кѣзан, пуктан быдмѣгјаслы морт лѣсѣдалѣ, раѣѣтѣ му. Кодѣ-нѣ лѣсѣдѣ муѣсѣ кѣзтѣм, јѣј быдмѣгјаслы? Нѣјѣ, вѣлѣм, асныс ужалѣны, лѣсѣдѣны кок-ув. Шондѣ-кѣд, пѣс-кѣд, кѣзыд-кѣд, зер-кѣд, тѣв-кѣд ѣтувјѣн быдмѣгјас вочасѣн, нѣжјѣнѣкѣн жугѣдлѣны изјас, пѣртѣны поснѣдѣк торпырѣгјасѣ, лѣсѣдѣны му ѣн. Быдмѣгјас цѣк муѣн-тѣг ѣвны ѣз вермыны.

Вѣцѣдлам шор-дорыс, му-вылыс из. Сѣстѣм мѣча из тѣ шѣча адѣаннѣд. Изјыд унжыкыс тупкысѣма поснѣдѣк быдмѣгјасѣн, лѣшајјасѣн. Лѣшајјас вѣснѣдѣк кѣн-моз пукѣсѣмаѣе вѣж цукѣр-јасѣн из-бердѣ.

Лѣшајјас вуж-пыщкын ѣм аслыс-пѣлѣс ва. Сѣјѣ ваас зѣв уна шѣмва (кислѣта). Сецѣм шѣмва ѣм мѣјан шѣма турун-пыщкын. Сѣјѣ шѣмваыс нѣжјѣнѣкѣн нѣналѣ сѣјѣ, сывдѣ из-дорјассѣ, вѣчалѣ поснѣдѣк роцјас, потасјас. Сецѣм потасјасас, роцјасас пырѣ ва, нуѣдѣ воцѣ ужѣсѣ. Потасјас ыѣдѣны; пѣе, кѣзыд бара ѣтсалѣны из поткѣдны. Потасјасѣ пырѣ бус. Бус-

вылө вермө-һин овмөдчыны быдмөг, быдмөгјас-бердө овмөдчыны поснїдік пемөсјас. Најө кулөм-бөрын шојјасеы артмө кујөд. Пондїс-һин со артмыны мусїн. Сещөм му-вылө овмөдчыны гырыежык быдмөгјас, овмөдчыны пујас. Асланыс вујјаснас најө бара поткөдлөны разөдлөны ізјас. Уж воҙө, өтарө воҙө мунө. Сїзікөн жуғавлөны быдса керөејас, пөрөны поснїдік чїрја муө. Поснїдік бактерїјас вермөны сїзікөн жуғөдны ізјас, керөсјас.

Љшајјас, бактерїјас, һишјас пондасны ужсө шондї, ва, төв вөҙө нүөдөны, пемөсјас поналөны.

Сещөм уж нүөдыс пемөс мїжанлы зев төдса: сїјө һїзув. Најө сојөны поснїдік быдмөгјасөс, поснїдік пемөсјасөс. Сїт-пышқаные һїзувјаслөн зев уна быдмөг пемөс коласјас. Көзыд-дырјї, кос-дырјї најө зев-пыдө пырөны, метр кык кымын пырасны му-пышкө. Шоныд, ул-дырјї һїзув петө ортө; зерјас-бөрын шылыд иңјасе поҙө аҙыны чукөра һїзув сїт. Му-пыр ветлөдлїгөн һїзувјаслы лөб востыны, разөдлыны аслыс туж. Һїзув туж шїкөдлїгөн јїрө вомнас мусө, һылалө, лөҙө рушкунпырыс ортөсө, ас-бөреаыс колө гөгрөс му вїғјас. Муыс кынө-мас мунїгөн сорласө сојан коласјаскөд. Му-вылө петөм-бөрын һїзув ас-пышсеы шыбітө му коласјасөс. Сы-понда һїзув роғјас-дорын овывлө уна-код кујөд-сора му. Сїзікөн һїзувјас һөбөддөны, һїртөны, поснөдлөны зев уна му. Өтї воїн һїзув-јас вөчөны 2 мїлїметр-кызта сөд му шлап. Сїзікөн ескө бығтө зев еща, сөмын һїзувјас воыс-воө ужалөны уна сурс во. дырөн најө вермөны лөсөдны зев бур му. Оз өтї һїзувјас сїзікөн ужавны; һїзувјаслы отсалөны козувјас. Најө му-пышкө вөчалөны, шїкөдлөны тужјас, роғјас, оланїнјас. Сещөм роғјасе козувјас кыскалөны пемөс, быдмөг шојјас, уна пөлөс пемөсјас һөбөддөны, поснөдлөны, кујөдалөны му. Најө-бөрын колө сїтныс, колөны шојјасеы. Быдөн сїјө отсалө мулы бурмыны, кујөдасны, һөбөзыны. Најөјас-понда муным мїжан һөкор абу чөв; кодкө дугдывтөг пыркөдө, тракөдө, роғөдлө мїжанлыс кок-улыс мунымөс. дугдывтөг кодкө мутө кујөдалө. Мед-јона ферт му-бердөд һөкө морт.

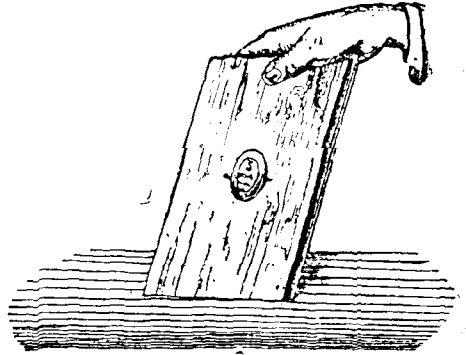
Мед-војдөр му-бердө оз кутчыс морт. Војдөр пондасны му-бердын ізјас-бердын ужавны шондї, көзыд, төв, зер, быдсама ваяс. Најө поснөдлөны гырыс ізјас, најө поткөдлөны, вөчөны лыа, сој. Быдмөгјас, пемөсјас сојөс тракөдөны, кокөны, кујө-далөны аслас коласјаснас, шојјаснас. Морт бостчас сесеа

небзодны ежа, кералö вөрјас, гөрö, шнөвтö, лөсөдö шонділы, көзүдлы возö уж. Поснi корөгјассö јонжыка поснөдлöны бара шондi да көзүд.

Сізiкөн быдса із керөсјасые артмö му. Сы-вылö морт көзö, быдмөгјас быдмöны; мортöс, немөсјасöс вердöны.

Мыј-понда-пö шоныдые-көзүдые ізјас вермö жуғавлыны?
Мыјла ізјас потласöны?

Бостам ыргөн деңга; деңга дорас бердöд тувјалам көрт тувјас пөвјö—мед көрттувјас-көсттi кокныда төрö мунны мiјан деңганым. Сесса öнi бостам да шонтам сартае бi-вылын деңганымöс. Шондам бара көрттувјас-көсттi еујны деңга—деңганым мiјан оз төр. Мыј-понда? Шонтöм-вöсна мi-јан деңганым паскалöма, важ туйöд оз-нiн төр. Сесса бостам да мөдлаö пөвјö бара тув-јалам кык көрттув, сöмын мед öнi деңга зев сөкыда төрö мунны көрттувјас-көсттi .Сы-бöрын-пуктам деңганымöс сылан јi-пыщкö; недыр-мыетi јi-пыщкые бостам деңга, пондам нүдны көрттувјас-көсттi. Мiјан деңга-ным öнi зев көкныда төрас мунны көрттувјас-көсттi. Мыј-понда? Волöмкö, деңганым топалöма, чiнöма көзöдöмые. (Герпас).

Видлыштам мөд ног. Бостам пөв, тувјалам пөв-бердö кык ноль пелöса бед. Öтi бед-бердас тувјалам сутуга тор. Мөд помсö сутугалые топыда көрталам кыз кабала тор-бердö, каба-ласö тувјалам вöснiдiк көрттувјөн мөд бед-бердас—мед кабала вермö бергавны көрттув гөгөр. Шонтам улiсааныс бiөн суту-гасö: кабала пом вешјас.

Сутуга нүжалö шонтöмла, јөткö öтар помсö кабалалые; мөд помыс кабалалөн мөдарö вешјö.

Көздöдам: сутуга бөр пондас чiнны, лөө важ-кузта, ка-бала бергөдчас важинас.

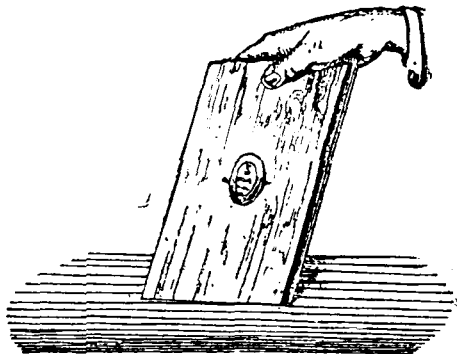
Мi видлам кык пөлөс тор: ыргөн деңга, көрт сутуга. Вö-лөмкö, быдсама-пөлөс тор, быдсама көлуј шонтöмые паскалö, пыктö. Бостам чорыд тор (из, пу, көрт, ыргөн, етеклö), кiзөр (ва, выј, карасiн), газ (сынöд, шома газ)—ставныс најö шонтö-

небѣдны ежа, кералѣ вѣрјас, гѣрѣ, пѣновтѣ, лѣсѣдѣ шондѣлы, кѣзыдлы воѣѣ уж. Поеѣні корѣгјасѣѣ јонжыка поеѣнѣдлѣны бара шондѣ да кѣзыд.

Сѣзікѣн быдса із керѣсјасыс артмѣ му. Сы-вылѣ морт кѣѣѣ, быдмѣгјас быдмѣны; мортѣс, пемѣсјасѣс вердѣны.

Мыј-понда-пѣ шоныдыс-кѣзыдыс ізјас вермѣ жуғавлыны?
Мыјла ізјас потласѣны?

Бостам ыргѣн ѣнға; ѣнға дорас бердѣд тувјалам кѣрт тувјас пѣвјѣ—мед кѣрттувјас-кѣсттѣ кокныда тѣрѣ мунны мѣјан ѣнғаным. Сесеа ѣнѣ бостам да шонтам сартас бѣ-вылын ѣнғанымѣс. Пондам бара кѣрттувјас-косттѣ сужны ѣнға—ѣнғаным мѣјан оз тѣр. Мыј-понда? Шонтѣм-вѣсна мѣ-јан ѣнғаным паскалѣма, важ тувјѣд оз-нын тѣр. Сесеа бостам да мѣдлаѣ пѣвјѣ бара тув-јалам кык кѣрттув, сѣмын мед

ѣнѣ ѣнға зев сѣкыда тѣрѣ мунны кѣрттувјас-косттѣ .Сы-бѣрын пуктам ѣнғанымѣс сылан јѣ-пыщкѣ; ѣдыр-мыѣтѣ јѣ-пыщкыс бостам ѣнға, пондам нуѣдны кѣрттувјас-косттѣ. Мѣјан ѣнғаным ѣнѣ зев кѣкныда тѣрас мунны кѣрттувјас-косттѣ. Мыј-понда? Волѣмкѣ, ѣнғаным топалѣма, чѣнѣма кѣѣѣдѣмыс. (Герпас).

Вѣдлыштам мѣд ног. Бостам пѣв, тувјалам пѣв-бердѣ кык ѣоль пѣлѣса бѣд. Ѧтѣ бѣд-бердас тувјалам сугуга тор. Мѣд помѣѣ сугугалыс топыда кѣрталам кыз кабала тор-бердѣ, кабала-ласѣ тувјалам вѣснѣдѣк кѣрттувјѣн мѣд бѣд-бердас—мед кабала вермѣ берғавны кѣрттув гѣгѣр. Шонтам улѣсаѣныс бѣдн сугу-гасѣ: кабала пом вѣшјас.

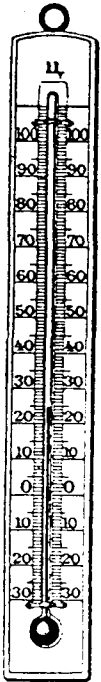
Сугуга ѣужалѣ шонтѣмла, јѣткѣ ѣтар помѣѣ кабалалыс; мѣд помыс кабалалѣн мѣдарѣ вѣшјѣ.

Кѣѣдѣдам: сугуга бѣр пондас чѣнны, лѣѣ важ-куѣта, ка-бала бергѣдчас важѣнас.

Мѣ вѣдлам кык пѣлѣс тор: ыргѣн ѣнға, кѣрт сугуга. Вѣ-лѣмкѣ, быдсама-пѣлѣс тор, быдсама кѣлуј шонтѣмыс паскалѣ, шыктѣ. Бостам чорыд тор (із, пу, кѣрт, ыргѣн, ѣтеклѣ), кѣѣѣр (ва, выј, карасѣн), газ (сынѣд, шома газ)—ставныс најѣ шонтѣ-

мыс паскалõны, кӧӧдигӧн топалõны, чинӧвы. Ва кӧӧдигӧн вождӧр пондас чинны сесеа кӧӧалӧм-бӧрын кынмӧм воӧ-вылас пондас-нин паскавны. Быдсама тор паскалӧ шонтӧмӧн, чинӧ кӧӧдӧдӧмӧн. Сижӧс важӧн-нин каӧалисны, дај пондисны сы-серти лӧсӧдавны шонид муртасјас.

Шонид муртас со кыӧи вӧчӧны. Бостӧны вӧснӧдик стӧклӧ трубка, трубка-помас пӧлтӧны тыртӧм сар. Сар-пыщкас трубка-

пыр кӧстӧны турк. Турк кӧстӧны неуна трубкаас, сесеа пуктӧны сарнас увлаӧн сылан лым-пыщкӧ. Турк пондас кӧӧавны, топавны, чинны. Мыјкӧ-дыра турк чинас, сесеа сувтас. Секи турк виӧ ве-етеӧ пасјӧны, гӧжӧны сетчӧ лыд пас 0. Сы-бӧрын пондасны трубка шонтыны, пуктасны пуан ва-ру-пыщкӧ. Турк ӧдјӧ пондас шонавны, пондас ӧдјӧ зев содны, кајны трубка-куӧа. Мыјкӧ-дыра турк кајас, сесеа сувтас. Сувтанинас гӧжнӧтӧны виӧ, гӧжыштасны лыд пас 100. Сы-бӧрын турка тыра, трубка тувјаласны ичӧтик пӧв тор-бердӧ, пӧв-вылас 0 да 100 виӧјас-веетас пуктасны кык виӧ, гӧжыштасны 0 да 100, сесеа кык виӧ костсӧ јукасны 100 пелӧ. Со тӧјанлы артмӧс шонид мур-талан—термӧметр. (Серпас).

Сеӧӧм термометрӧн позӧ муртавны шонид, кӧӧыд. Кӧӧыд муртавны колӧ воӧӧ трубкасӧ ју-клыны, виӧјас лӧсӧдавны 0 улӧжык. 0-ые улӧ-жык сеӧӧм виӧјас-жӧ лӧсӧдаласны: пондасны, гӧ-жавны 0-ые вылӧжык 1, 2, 3, 4, ... 10... 15... 25... 40 соӧӧ; 0-ые улӧжык бара гӧжаласны 1, 2, 3, 4, ...10, ...20, ..40.

Мыј-понда сеӧӧм гӧжӧд лӧсӧдалӧны? Петкӧдам термометр јона кӧӧыдинӧ. Турк пӧндас ӧдјӧ летчыны, летчас улӧжык 0-ые, сесеа сувтас. 0-увса виӧјас-серти позӧ тӧдмавны кущӧм кӧӧыдыс. Быд јукӧн сеӧӧм термометрӧн шуеӧ градусӧн.

Сы-понда шуӧны талуи-пӧ 20 градус кӧӧыдыс, мӧдногӧн турк сулалӧ кыӧӧд виӧ-веестын 0-ые улӧжык. Гӧжӧмын мӧјан овлылӧ 20—25 градус шонид. Секи термометрын турк сулалӧ 25-ӧд виӧ-веестын 0-ые вылыныжык. Мӧд ногӧн градус гӧжӧӧ со кыӧи: +25° +10°—кыӧ вит градус, дас градус шонид; —20°; —25°— кыӧ градус, кыӧ вит градус кӧӧыд. Ӧтарас пуктӧма содтан пас, мӧдорае чинтан пас. Оз ков вунӧдны ӧти тор: шонтӧмые быд-

сама тор содö, паскалö, көзыдые—чинö. Тажöсө тöдны унаыковмывлö.

Унаые стеклö тупжöd сибдас сула вомö, секи колö нөжжөн-ыкөн сула вомсö шонтыны, тупжöd зев кокныда шедас. Сула вомыс шонтöмла паскалö дај кокныда лезö тупжöдсө. дорыејас телега гöгыль доригөн шынасö зев пöсөн пунктöны. Көзäлөм-бöрын шына чинас, зев топыда топöдас, шамырмас гöгыльсö. Көзыд стеклö дозжö кистöј пöе ва, дозныд потö, кистöј пöе дозжö көзыд ва—дозжыд бара потö. Пöе дозжыд көзыд вагыд кутас зев ödjö чинны, топавны; оз öткөда быдлати чин, дорыс нөжжөжык чинö; сы-понда потласö дозжыд.

Сы-понда потласöны изјас. Луинас шонди јона шонтас, изјас пöсөе; војнас көздöдас, изјас пондасны көзавны; дорјасыс изјаслөн ödjö удитасны көзавны, ödjö чинöны; пыщкөсыс нөжжö көзäлө, оз сы ödjö кут чинны. дорыс да пыщкөсыс мöда-мöдсö кутöны, кыскöны, сесеа дорыс оз кут вермыны; кыскыны дај потас. Потасас пырас ва, төвнас ва паскалö кынмигас, возö ыждöгö потассö. Гоз-мөд воөн ыжыд из-бердые-усöны уна гырыс-код изјас, зев уна поснi изторјас. Изторјасыс сiзiкөн бара пондасны потласны, торјавласны лыаöз, бусöз.

Унаыс сiзiкөн изјастö поткөдлöны, гөгöрыс пестасны ыжыд би, јона шонтасны исö, кигтасны сесеа көзыд вади. Пöе изжыд көзыд вагыс зев ödjö потласас. Сiзiкөн позö ыжыд из жугöдлыны.

Секи јöзыд вöчöны ывла выв уж. Сiзi вöчтөг ескö изжыд потласiс-жö, сöмын зев дырөн, јöзыд ас ужнас жеңмөдöны сiјö кадсö, вöчöны гоз-мөд лунö уна во-пыдди.

3 адас. Му кужöдалөм (бурмөдöм).

Гөртөз-көзтөз мутö кужöдалöны. Куш гөрөм-көзөмөн му-вылад колан быдмөгјасыд оз быдмыны. Му бурмөдöны, вынсö мулы содтöны мiјан унжыкыс кужöдөн. Пемослон кужöд сорласö-вольсө iзаскөд, iзасыс содтö кужöд дај оз лез јона топавны муыслы.

Iзасыс нөжжөнiкөн сiсмö му-пыщкын; му-пыщкын изасыс-артмö кужöд.

Мыјла-нө пунктöны пемөсјас кужöдсө? Пондам видлавны кужöд јөкмыл. Кужöд-пыщкыс мiјанлы сурöны быдмөг көјасiс-јас, нан тусјас, быдсама быдмөг көлујас, турун, iзас торпы-

үрігјас. Кужöd-пыщкын ем зев уна быдмөг коласјас. Сіјö ставыс сіемас му-пыщкын, артмө еöd му. Быдмөг коласјас-кыңзі кужöd-пыщкын ем уна-код аслыс пöлөс көлүј. Сіјö көлүјыс артмөма туруныс, пемөс сојаныс. Сіјö көлүјыс вескалө мүö, зев кокныда. Бактеріјас отсöгөн сыс артмө еöd му. Сы-кыңзі сіјö кужöd-пыщса көлүјыс зев кокныда разалө ва-пыщкө. Сы-понда сіјö регыджыкөн вермө бур вајны быдмөгјаслы, сіјö сіемытöчыс-на вермө сывны ва-пыщкө, вакöd öтлаын пырны быдмөгö. Сіјөн сіјö көлүјыс буржык іғасыс дај мукöd быдмөг коласјасыс. Іғасыс, мукöd пöлөс быдмөг коласјаслы колө војdөр сіемыны, сіемөм-бöрын најö вермөны сöмын пырны быдмөг-пыщкө.

Мыј-понда ескөн колө кужöd разалөмыс ва-пыщқас? Оз-öмөј вермы кужöдыс вескыда пырны ватөг быдмөг-пыщкө? Оз вермы. Ва-пыщкө разавтөг кужöd ескө зев уна во кужліс муын, некущөм бур ез вај. Ва-пыщкө разалөм кужöдсө быдмөг вуж помса гөнјас вакöd öтлаын ноғалöны. Разалөм-бöрын кужöd кокныда вакöd ветлөдлө му торпырігјас-костті, кокныда вескалө быдмөг вуж помса гөнјас-бердө. Быдмөгјас кос, чорыд колап торјас ноғавны оз вермыны. Песнідік лшајјас овмөдчöны із-вылын; кыңзі-нө најö ноғалöны ескө кос ізсө? Најö оз, вөлөм, кос із ноғавны. Быдмөг вужјас асланыс ванас (зараванас) сывдөдöны із, сылөм көлүјјас пырöны вуж-пыщкө, разалöны быдмөг-паста. Сы-понда ва-пыщкө разавтөм му бурмөдысыс, вескыда шуны некущөм бур абу; сещөм кужöd быдмөгјаслы оз вырмы быдмыны отсавны. Ва-пыщкө разалөм көлүјјас ветлөдлөны мусін-пыр, најö вакöd пырöны пыдöжык му-пыщкө, сені најö јуктөдöны, вердöны пыді вужјассө.

Быдміг-оліганыс быдмөгјас гөгөр кыщлаласны асланыс вужјаснас, налөн гөнјасыс гөгөр ноғаласны быд му торпыріг. Сы-понда јона быдмігөн быдмөгјас быд му чір уфитасны ноғавны, уфитасны аслыныс колап торјассө перјыны. дыр-мысөті муыд омөлтчас, быдмөгјас омөла пондасны быдмыны.

Уна кужöd вакöd пырө пыдө му-пыщкө. Сещөм іңјасас быдмөг вужјас мукöдыс оз воыны. Гөрөмөн, улыс шлапсө вывлаң лептөмөн дадө лептө вошөм кужöдсө вывлаң, мед ескө бара вермасны быдмөгјас колап торјассө перјыны.

Бура небөдөм муын ваыд увлаңсаң вермө вывлаң кајны. Лампаын карагін кајө пігөл-куға; сізікөн-моз-жө кајө вывлаң му-пыр ва.

Мыҗла-нө ескөн ваыс вывлаң кая? Мыҗла ескөн пігил-куҗа карасин кая? Төдмасам.

Бостам вөснәдик стеклө трубка. Кіетам сы-пыщкө кушөмкө рөма ва. Пондам виҗөдны өшин-возын, југыд-вылө. Ваыдлөн вылысыс абү шылыд, абү мылкја. Ваыс бығгө помасігас тасті-код артмөма. Қымынкө чір бус кіетам ва-вылас. Бус бығгө оз інмы ва-бердас, бығгө кушөмкө кең-код-вылын өшалө. Кеңыс сіјө зев лажкыд. Сецөм кеңнас тупкысема ваыд. Сіјө гағ-дыс оз леҗ ва војтлы өтар-мөдарө разавны. Сіјө кеңыс топөдө васө, кутчыеө доз-бердө, доҗас-бердө. Бостам да өтө тастіеө безменлыс ласкам ва-бердө. Тасті мјан сібдас ва-бердө, мөд тасті-вылас ковмас мыҗкө пуктыны. Секи сөмын позө тастіеө ваыс торјөдны.

Вөснәдик трубкаын сецөм кең-улас зев вөснәдик кокңыдик ва еурја. Төдөмыс, сіјө кеңыс кыскө вывлаңө васө, лептө трубка-куҗа. Васө лептө, ачыс кеңыс өтарө вывлаң кышаеө, катғыеө. Сізікөн һажјөһкөн ва кеңыс вермө лептыны васө трубка помастөҗ, воҗө сесеа кеңлы һинөм-куҗа лөб катғыены.

Пігил-пыщкын емөс зев вөснәдик трубочкајас. Сецөм трубочкајас-куҗаыс карасиныд кая вывлаң, пігил помастөҗ. Пігил помас позө карасин өзтыны. Карасин пондас сотчыны. Пігил помыс бырө, тыртөммөм трубкајас-куҗа бара кая выл карасин. Сізікөн лампа сотчө карасин быртөҗ. Сізікө кеңыс ем карасин-вылын; сецөм гағ-дыс ем быдсама кизөр тор-вылын. Кеңыд вермө лептыны ва стеклө трубка-куҗа. Зев вөснәдик трубка-кодөс му-пыщкын, быдсама роҗас, потасјас, сөмын чукыл-мукулөс. Сецөм роҗасөдыс, потасјасөдыс пыщкөс ва му-пыщкыс вермө һөҗјөһкөн катғыены вывлаң. Сізікөн му-пыщса быдмөҗлы колам торјас вермөны қажны вывлаң.

Ме шулі-һин меса кеңыс зев лажкыд. Бостөј мајтөга ва, чуткөј іҗас (быдөн төдөмыс кужанныд). Іҗас помө өһјө өтө војт мајтөга ва. Сесеа өһө һөҗјөһкөн мөдар помсағыс пондөј пөлтны. Тіјан өтө ва војтыс артмас зев ыҗыд гағ. Ізаслыс тыртөм помөс матыетам ломтысан сартас-бердө. Сартас бі пондас копыртчыны іҗасыс мөдарлаң, секи мјан гағным пондас чінны. Сартас-пыщкыс пөлалө. Тані пөласө мјан мајтөг гағным. Гағ-дыд артмөма вөснәдик кеңыс. Кеңыс топөдө гағ-пыщса сынөдөс өтлө іҗас-пыр бі- вылө, копыртөдө бісө; сөзікөм пөласө мајтөг гағ.

Кыз трубка-куча ва оз понды кайны, секи кеңыс оз вермы кыскыны ас-бөрөаыс уна ва; сы-понда кыз дозжасын ва оз кай. Вөсөнд, журей-кыза роҗжасөд, потасжасөд ваыд өдјө кайө. Вывти вөсөндик трубкажас-куча ваыд бара һөжјө кайө.

Бостам чуң-кыза 3 өтөклө трубка. Тыртам өти трубка өд муөн, мөд трубка лыаһн, којмөдөс өөјөн. Кујимнан трубкасө леҗам ва-пыщкө. Мед өдјө көтасас мича му, һөжјөжык пондас көтасны лы. Сој зев дыр оз көтас.

Көтасөм-бөраныс перјам трубканымөс ваыс, сувтөдам ув-лаң журөн. Сојыс да муыс зев еща ваыс киесас; лыаыс адјө уна-код ва киесас; лыа зев омөла вермө ва кутны. Тулысын лыаа муыд өдјө көтасө, сөсөа зев өдјө бөр көсмө. Посөндик роҗжасөд, лыа көстжасөд ваыд улысаһыс өдјө каһысас выв-лаһө, зев өдјө көсмө. Сы-понда лыатө шуөны омөла муөн. Шонди мыјөн пондас шонтыны—лыа пөсөсны-һын пондөма. Пөсөнад лыаыд һөшта өдјө пондас көсмыны.

Өни бара өти тор төдмалим: һөбыд муөд көкһыда ва вет-лөдлө, көкһыда улысан вывлаң кайө. Сизкө со мыјла бара-на вөлөм колө му һөбзөдөмыд. Мыјжасөн-һө кујөд-кыни бурмө-дөны мусө?

Кујөд-кыңзи зев уна пөдөс му бурмөдыс торјас емөс; пөјим, уна пөдөс совјас (сөлытра, гипс). Сөщөм бурмөдысөжасө оз чукөрө—му-пыщкө путкылаһоны. Мукөд торјыс му-пыын ем, мукөд тор абу. Тырмытөм торсө му уҗалысөжас көзөны асла-ныс мујас-вылө. Став сөщөм торјасыс зев јона колөны мулы, колөны быдмөгјаслы. Быдмөгјаслы сөщөм торјасыс өөјан-пысөди муөһоны. Најө шуөһоны миңерала му бырмөдысөжасөн.

4 адас. Быдмөгјаслөн өөјөм.

Мыј колө быдмөглы? Мыј өөјө, мыјөн пөткөдчө быдмөг? Төдмалам вөјдөр мыјыс артмөма, мыјыс течөма быдмөг. Төд-малөмөн сөјөс—пөзө төдмавыны мыјжас колөны быдмөглы.

Һөщыштам му-пыщкыс быдмөг, көстам. Көстөм быдмөгыд лөө рөшкыд, көкһыд. Мукөд быдмөгыс көстөм-бөрын јона көкһыдөс лөһны, һалөн сөктаыс чинас 2—3 мынта. Бостам пож-тыр чөд, пуктам патчөрө, көстам. Пож чөдјыс мијан колө гөз-мөд-тув. Унжык сөктаыс кытчөкө вошөма. Чөд көстигөн мијан ва руөн кайс, колө сөмын куш көс чөдјыс. Сизкө, чөд-пыщкын сөкта-сөрти унжыкыс ва.

Өні бостам да пондам көрт шлан-вылын шонтыны кос пу тор. Һөжжөнкөн пу, көрт-вылын сотчас, пуыг артмас шом. Өні бостам да сотам шомсө. Шом сотчас—артмас пөјім. Сіңкө быдмөг-пыцкын емөс ва, шом, пөјім Му-пыцкыге быдмөг пер-жө ва, пөјім; шом му-пыцкын абу; сіңкө шомсө быдмөг пер-жө кыкө мөдлаыс.

Сіңкө му-пыцкө колө сетны пөјім, колө сетны ва. Сіјө торжассө быдмөг пер-жө му-пыцкыге.

дырөн, јона ужалөмөн, велөдчөм јөз төдмалісны—мыјјас колөны быдмөгјаслы. Најө јуклісны пөјім, мөд ногөн, төдмалісны мыјјас емөс пөјім-пыцкын. Пөјім-пыцкын вөлөма уна пөлөс көлуј. Мед уна вөлөма каліј, калтсіј, поспор (фосфор). Сіјө көлујјасыс сорласөмаө мукөд уна пөлөс көлујјаскөд, арт-мөма пөјім. Каліј, калтсіј көрт-көд металлјас. Му-пыцкын најө өтлаасөмаө мукөд пөлөс көлујјаскөд; өтлаасөм-бөрын најө вермөны разавны ва-пыцкө, вакөд пырөны быдмөг-пыцкө, сотөм-бөрын колөны пөјім-пыцкын.

Му-пыцкыге вужјаснас быдмөг һөңалө пөјім-пыцса кө-лујјас.

Пондам мыј еурө төдмавны.

Пуктам быдмөг сөстөм ва-пыцкө. Быдмөг мыјкө-дыра олыштас, сөсөа кулө. Пуктам сөсөа быдмөг сотөм лыа-пыцкө—быдмөг һөшта өдјө кулө. Кіскалыштам лыасө—быдмөг дыржык олас. Велөдчөм јөз төдмалалісны быдмөгли колан торжассө. Најө өтчид мыјкө сотдасны, мөдыс чінтасны. Вөлөм поспортөг (фосфортөг), каліјтог, азотөг һекущөм быдмөг оз вермын быдмыны. Сөтам быдмөгли на-пыцкыге мыјкө өті төр—быдмөг-јас бара омөла быдмөны. дыр-мысөі, јона ужалөмөн со мыј еуріі: Быдмөгли колөны сіңім пөлөс колуј: 1 каліј, 2 калтсіј, 3 поспор, 4 азот, 5 көрт, 6 комі ізтөг, 7 магниј. Тајө көлујјас-дыр-ји быдмөгјас зев-бура быдмөны. Поңө еурны сіјө көлујјассө лыа-пыцкө, позө із-пыцкө—быдмөг пондас бура быдмыны.

Сіјө көлујјассө поңө өтлаавны мукөд пөлөс көлујјаскөд. Секі выл пөлөс көлујјас кутасны разавны ва-пыцкө. Выл пөлөс көлујјассө поңө ізны, пөртны пыңө. Секі најөс поңө көңны му-пыцкө. Сіјө пыңыс лөб зев-бур кујөд-код, Һеку-щөм му оз відчы сөщөм пыңөн бурмөдөмыс. Төдөмыс, колө төдны аслыс-пөлөс муртас, оз ков кіскавны вывті јона, оз ков кіскавны вывті омөла.

Каліј поџо перјыны нач пыш пѳимые. Калтсіј поџо пер-
јыны іџвеска-пыщкые. Поспор поџо перјыны бара аслыс пѳ-
лѳе мінералые—поспорітые. Азот, быдмѳгјас бастѳны кужѳдые.

Вѳѳѳны ѳті ногѳн зев бур кужѳд.

Кодѳѳны ыжыд-код гу; гуас шыблалѳны быдсама шыбыт-
чан коетѳм тор: корјас, ѳајт ва, појім, пілнѳј пыџ, посѳідік
чагјас, турун јог. Шыблалѳны гуас быдсама сіемај торсѳ,
шочініка кіекалѳны ваѳн; кык во-мыеті гуад артмас зев-бур
кужѳд, мукѳд-дырјі мѳс кужѳдые буржык. Сеџѳм кужѳд-пыщкын
уна-код азот.

Міјан быдмѳгјас мед ѳдјѳ перјѳны му-пыщкые азот. Уна
во кужѳдавтѳг кѳѳѳј му-вылѳ ѳті пѳлѳе быдмѳг; міјан муыд
ѳікѳѳ дугдас вајны кѳѳанытѳ; дыр кѳѳігѳн му-пыщкые {муно
став азотые.

Њеуна мѳд-ногѳн азоткѳд аѳкыщ олѳ.

Аѳкыщ-ѳѳрын муыд озырмѳ азотѳн. Мукѳд му-пыщкас
еща азотые. Аѳкыщ коѳлѳм-ѳѳрып сеџѳм муыс повѳднѳја
озырмѳ азотѳн.

Мылја аѳкыщ озырмѳдѳ мусѳ азотѳн?

Пѳндісны тѳдмавны. Вѳлѳмкѳ, аѳкыщ вужјас помын емѳс
посѳідік, кушман кѳјдые гыреа, тупылјас. Сеџѳм корѳг-код
тупылјас-пыщкас олѳны зев уна бактеріјјас. Најѳ вермѳны
чукѳртны азот сынѳд-пыщкые. Најѳ азот чукѳртоны, кутѳны
му-пыщкын ас бердас. Сіјѳ тѳдмалѳм-ѳѳрым велѳдчѳм јѳз ун-
жыкые пѳндісны коѳны аѳкыщ. Аѳкыщ најѳ ѳѳстѳны, ѳѳ-
тѳны ѳті бур тор дај мунысѳ озырмѳдѳны азотѳн. Аѳкыщ-
ѳѳрын зев бура быдмѳны сіјѳ му-вылас ѳаѳјас. Аѳкыщ-код
быдмѳгјас емѳс нѳшта гоз-мѳд быдмѳг. Сіѳкѳн-жѳ мутѳ бурмѳдѳ
бѳѳѳнаѳ. Бѳѳѳнаѳ кѳѳѳмѳн даѳѳ зев бур турун пуктас дај
јона мусѳ ассые бурмѳдас.

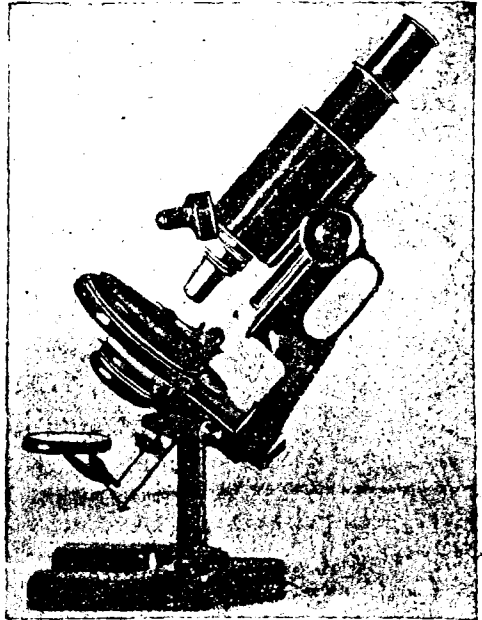
Каліј, калтсіј, маѳнјі, поспор, комі ізтѳг, азот, кѳрт—быд-
мѳг перјѳ му-пыщкые, ѳѳѳалѳ вужјаснас. Сіјѳ кѳлујјас сеѳѳа
кајѳны вывлаѳ быдмѳг-куѳа корјасѳѳ, вердѳны быдмѳгѳс.

Мыј-нѳ корјас керѳны? Корјас бара ассые уџ вѳѳѳны.
Каѳтыштам іѳѳѳіка вајсѳ: турун, пу сотам—артмѳ шѳм. Став
сотчан торјассѳ, шѳм сетысѳ лѳсѳдѳны корјас. Кыѳі-нѳ корјас
вѳѳѳны сеџѳм уџ? Кытые корјас ѳѳстѳны шѳмсѳ? Тупкам
быдмѳг пемыд вевтѳн. Быдмѳг пондас келѳдѳны, вѳсѳаммас,

сесса һедыр-мыҗе кулӧ. Кувтӧҗыс востам, быдмӧг регыдӧн бӧр вежӧдас, пондас важ-моз овны.

Сӳкӧ быдмӧглы колӧ југыд (важӧн-һин тӧдам), быдмӧглы колӧ веж луи. Мыј-понда быдмӧглыӧн корјасыс вежӧе?

Востам быдса кор, лечыд пуртӧн вундам вӧснӧдик кортор, пуктам мӳроскоп-улӧ, пондам видлавны. Мыј сее адјам? Став кор торјыд течӧма пӧснӧдик јӧртӧдјасыс. Јӧртӧдјас-пыщкын емӧе зарава, зырым-код протоплазма, сӧмӧс. На-кынҗи јӧртӧд-пыщкын емӧе уна-код веж чутјас, веж поснӧдик сар кодјас. Веж сар-кодјас-вылас емӧе југјалыс чуркјас. Чуркјас виҗаӧс. Веж сар-кодјас — клоропилл тусјас (хлорофилловые зерна). Ӧти востам да пӧе ва-пыщкын быдса кор һеуна пуыштам. Пуӧм - бӧрын пуктам спирт-пыщкӧ. Спирт-пыщкӧ клоропилл тусјас разалӧны, корјыд мијан келӧдас.

Ӧни сесса сеиӧм келыд кор-вылас вӧјтӧдыштам јодӧн. Јод вӧјтыс корным мијан лӧзӧдас. Мыј кор пыщкын лӧзӧдас? Колӧ тӧдмавны. Востам, кар тупель пыҗ, кӳҗортам ваӧн, вӧјтӧдам јод. Картупель пыҗ лӧзӧдас.

Сӳкӧ мијан кор-пыщкын ем мыјкӧ, картупель пыҗ-код. Сӳјӧ выл пӧлӧс, јодыс лӧзӧдыс кӧлујыс, шусӧ сулојӧн.

Сулој артмӧ клоропилл тусјас-вылын. Сӳјӧ веж тусјасыс вӧҗӧны мукӧд пӧлӧс кӧлујјасыс кракмалслӧ.

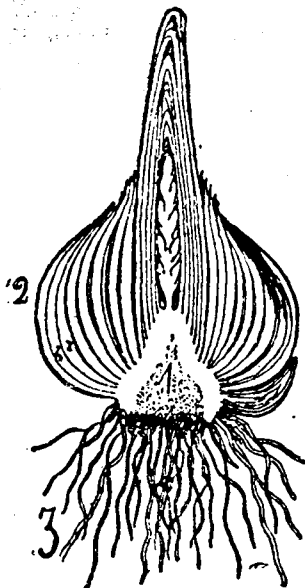
Кракмал ем быд корјын, ем кыз кокјасын, картупель тупыл-пыщкын. Мијан мамјасным картупель зыртӧмӧн вӧҗӧны картупель пыҗ сулој. Емӧе быдса сулој перјыс заводјас.

Тупкӧм-бӧрын шондӧтӧг оз вермыны уҗавны клоропилл тусјас; клоропилл тусјастӧг оз вермы артмыны кракмал. Сулојтӧг быдмӧг кулӧ. Сӳкӧ, кракмал, быдмӧглы колан сојан тор.

Сіјѳ сулојсѳ, сіѳкѳ, вѳчѳны корјас. Со вѳд, корјасыд щѳщ, вѳ-лѳм, сојан лѳсѳдѳны.

Сулој лѳсыда ломтысѳ. Сулојыс да азотыс артмѳны быд-мѳг-пыщкын став сотчан торјасыс. Шом артмѳ нач кракмалыс.

Сулојыс ачыс артмѳма кујим пѳлѳс кѳлујыс; шоммѳсыс, сотчан газыс, шоммѳдан газыс. Шоммѳдан газсѳ, сотчан газсѳ быдмѳг бѳстѳ ваыс; ваыд артмѳма сіјѳ кык газыс. Шом-мѳссѳ быдмѳг бѳстѳ сынѳд-пыщкыс. Кѳн-нѳ-пѳ шомыс сынѳдпыщкын? — Јуаласны ѳдјѳ.

Вітчысѳј іѳѳѳка сы-јылыс воѳынжык сорнітам.

Корјас, сојан перјіѳны сынѳд-пыщкыс., вужјас му-пыщкыс. Корјас чукѳртасны сулој. Сулој ставнас оз колтчы корјас-пыщкѳ мыј-кѳ мынта вуѳѳ вужкокјас-пыщкѳ, тунылјас-пыщкѳ, кѳјдысјас-пыщкѳ. Лук-пыщкын уна-коѳ сулој. Пондам від-лавны (серпас).

Луклѳн пыѳсас ем гѳгрѳс чорыд јок-мыл. Сіјѳ јокмылыс увлаѳ петѳны зевуна поснѳдік, вѳснѳдік вужјас. Сіјѳ јокмылсѳ пондам шуны лук пыѳсѳн. Пыѳсѳ-гѳгр вивлаѳ кѳјѳны кыз жеѳыд корјас. На-пыщкын зев уна сулој, јумов торјас. Сы-понда најѳ сещѳм кызѳс. ѳор корјасыс лук-клѳн. вѳснѳдікѳс, пемыд вѳј рѳмаѳс. Шѳрас, мѳјан лук полѳ-ным бытѳѳ жеѳыд кок, сѳмын кок помын жеѳыд корјас.

Лук полѳ быдмигѳн петѳны веж корјас, быдмѳг ѳѳналас кыз жеѳыд корјас-пыщкыс став колан сојан торсѳ; лук полѳ секі чуқыртчас. Лук полѳ олѳ сојан віѳыс-пыѳдѳ —ас-пыщ-кас кутѳ колан сојан торјас.

Зев унаыс корјас-улын луклѳн емѳс поснѳдік полѳјас. Сещѳм іѳѳѳік лук-пісѳ пуктѳј—быдмас ыѳыд лук. Сіѳкѳ лук полѳ пѳскѳдчѳ полѳјасѳн, лук піјанѳн. Поѳѳ луктѳ разѳдны кѳјдысјасѳн.

Пондам жеѳыд полѳ віѳны шонді-воѳын. Полѳ мѳјан пон-дас вежѳдны. Шонді југѳрјас-воѳын лук корјас-пыщкын пон-дісны артмыны клоропілл тусјас. Клоропілл вермѳ артмыны сѳмын југыд інын, југыд інын клоропілл тусјас вѳчѳны су-

лој. Векыда шуны, корјыд клоропилл отсөгөн вердө быдмөгсө. Корјыдлы колө бара шоныд. Көзид југид инын корјыд ужавны оз вермы. Кор ужлы колө југид, шоныд ин. Сы-понда арнас корјас гылалоны.

Арын быдмөг корјас вежоны рөмнысө: мүкөд корјас кельдөдөны, мүкөд быдмөгјаслөн корјас гөрдөдөны, пемыд рөмаөе лөбны.

Пондам арја кор видлавны микроскоп-пыр. Сецөм корпыщкыс клоропилл тусјас оз-нын сурны. Клоропилл-пыдди корпыщкын артмаөе мүкөд пөлөс көлујјас. Сіјө көлујјас-пандаыс овлывлө мөд пөлөс рөм; сецөм көлујјас разалөмаөе јөртөдјас ва-пыщкын; арја-вылын корјыс каліј пырө быдмөг коклаңыс.

Сецөм выл пөлөс көлујјас јона ыжыд бур вөчөны быдмөгли: најө күтөны ас-пыщкас шоныд, шоныдсө сетөны быдмөгли көзид-дырјі.

Сесеа гөрд корјас-пыщкас өдјө артмө сулојыс сакар, веж корјас-пыщкын нөжжөжык. Сакар мунө быдмөгли еојан-пыдди. Сізкө, арын корјас-пыщкын өдјө артмө еојан. Арја-вылын быдмөгли колө уңжык еојантор (көзид-дырјі век колө уңжык еојныд). Сізкө, арнад кор гөрдөдөмыд зев бур быдмөгли. Секи, көзид-дырјі быдмөг вермө гөрд корјас отсөгөн јонжыка еојны.

Сесеа нөжжөнөкөн сецөм көлујјасыс (антодиан) вошбны, кор пондас өдјө вежөдны, сесеа пемдас.

Секи кор зев омөла кутчыөма вожјас јылө —төв пөлыштас, пу јылыс зев уна корјас уөбны.

Мыј-понда корјас гылалоны? Мыј-понда најө арын омөла кутчыөмаөе быдмөг-бердө?

Нещыштам вижөдөм кор. Видлам сылыс за помсө. За помыс тупкыөма вөсөидік кыре-кодөн. Вундам вөсөидік чөлан сецөм кыре-кодөыс, пондам видлавны микроскоп-пыр. Микроскоп-пыр тыдовтчас мјанлы зев уна тыртөм быдмөг јөртөдјас. Сецөм јөртөдјаслөн дорышјасыс рөшкыдөе, кокныда чегјасөбны. Ловја том быдмөглөн јөртөд дорјасыс лажкыдөе, кусјасөбны. Пондам видлавны кор пукалан инсө. Кор пукалан инын кор уөсөм-бөрын колөма зік-жө сецөм кыре-код. Гыжыштөј гыжнад сіјө кыре торсө, сы-улын емө јон быдмөг ловја јөртөдјас.

Вёлём арын за помас корлөн артмё кыре-код; кыре-кодыс зев рёшкыд, төв нещыштас коржастё дај кыреа интыс нещыштас корсё быдмөг-бердые. Со мыј-понда вёлём коржасыд арнад гылалёны. Вундам піпу кыре-бердыс зев вёс-неідік чёлан, пондам відлавны мікроскоп-пыр. Міјанлы бара тыдовтчасны тыртём јөртөдјас. Сещём кыре міјан артмё быд-мёга-корја-костын. Сіјё вёс-неідік кыре гёгыль-вёснаыс корјыд сещём кокңыда нещыштчё быдмөг-бердые.

Мыјла ескё быдмёглы лёсёдны сещём кыре гёгыльсё; мыј-ла быдмёглы арнас мездыены корјые?

Быдмөгёс кор вердё—быдмөг сесеа мездыё коржасые. Тешкод?

Абу некущём тешкод. Корјыд асесе ужсё вермё вёчны шоныд, југыд інын. Кёзыд-дырјі корлы некущём уж абу. Тёлын быдмёглы корјас оз ковны; төлын корјас-вы-лө өшјас зев уна лым, лымјыд еөктанас чејјалас став вөжсё быдмёглые. Сіңкё, төдёмыс, быдмёглы колё мездыены корјас-ые. Сесеа арын корјаскөд быдмёглы кёзыдҗык; корјас шон-тыны лым уеігөн оз-нін вермыны дај быдмөгсё тупкёны шон-ді југөрјасые.

Кёзыд-вёсна быдмөг мездыё аслас коржасые.

Емёе шоныд інјас. Сені төлыс, кёзыдыс оз овлывлы; сещём інјасас быдмёглы нінөмла мездыены аслас коржасые, во-чөж шоныд, во-чөж шонді. Корјас сещём веж быдмөгјас-лөн гылалёны мёда-мөд вежмөн, пёрысела. Сещём быдмөгјас-лөн сёмын јон кос-дырјі гылавлёны уна корјас.

Міјан-өд емёе-жө ескё во-чөж веж быдмөгјас: пожём, коз, ныв, туса-пу, пув, турі пув. Сіјё быдмөгјас зев-нін дыр олё-ны міјанын, кёзыд інын; најё велалёмаёе-нін војвывса кёзыд төвјас відчыены; налөн клоропіллыс ве-лалёма ужавны кёзыд інын. Кың пу, пі пу, мукөд кор-ја быдмөгјас вескалёмаёе міјан-ордө бёрынҗык, најё абу-на удітёмаёе велавны кёзыд төвјас-бердө. Гашкё дыр-мысегі најё коркё велаласны міјан војвылын овны, оз кутны шыблавны корјас. Оні міјанө вај шоныд інјасые быдмөгјас, најё көздө-дігөн өдіё шыбытасны корјассө.

Мыј-понда-нө клоропіллыс вошө көздөдігөн? Быдмёглы колё еөјны сакар. Сакар ва-ныщкё разалёма, ветлөдлө ва-көд

быдмөг-куза. Тöлын ескö кынмис ваыс, сакарыс быдмөг-куза ез вермы ветлöдлыны. Сакарыс артмö сулојыс; сулојесö вöчö клоропјлд. Сакар тöлын оз ков, сулој оз ков. клоропјллы нинöм керны. Клоропјлл тусјаслы аслыныс колö еojны, сакар кöздöдигөн еöкыда пондас ветлöдлыны быдмөг-пыр, оз во клоропјлл-дорöз, клоропјллы еojан оз понды тырмыны—клоропјлл кулö.

Арын зев уна кор уеö вöрјасын. Гырысжык кыз помые уеö арын 20 килограмм-гөгөр кор. Тöдöмые ыжыд вöрјасын зев уна уеö корјыс. Поғö чукöртны гылалöм корјасесö, сisetыны—лöб зев бур кујöд. Пујас аеныс аслыныс мусö кујöдалöны; налөн кок-уланые гылалöм корјасыс сisetöны, сisetöм корјасыс мулы артмö зев бур кујöд.

Быдмөгјас ноңалöны азот, поспор, калјј, көрт, калтсij; најö кайöны вывлан корјас-пыщкö, корјас арнас гылалöны, боетöм торјасесö бөр сетöны мулы. Му-пыщкые быдмөг бара ноңалас. Сизикөн дугдывтöг, луныс-луно, быд воö мүнö, бергöдчö öтi кыщ.

Азот кыщлалöм.

Поспор, калјј, азот кыщлалöм шуöны азот кыщлалöмөн. Азотесö му-пыщкые быдмөгыд мед-уна ноңалö; сы-понда став көлуј кыщлалöмсö шуöны азот кыщлалöмөн. Азот му-пыщкö вескалö быдсама кујöдкөд: корјас, вужјас, пу торјас, турунјас му-пыщкын сisetöны, сisetöны азот.

Сы-кыңзi азоттö чукöртöны аңкыщ-код быдмөгјас, быдсама гөризјас, бобöнан. Налөн вуж помас емöс жокмылјас; жокмылјас-пыщкас олöны азот чукöртыс бактерijјас. Најö азотесö чукöртöны сынöд-пыщкые. Сisetöм, торја азот му-пыщкын абу, быдмөг боетö азот öтувтасјасыс. Му-пыщса азотыд чорыда көртасöма мукöд пöлöс көлујјаскөд. Селитрапыщкын öтi жүкөн калјј, öтi жүкөн азот, кујим жүкөн шоммöдан газ. Сijö шоммöдан газыс ем зев уна сынöд-пыщкын. Сизикөн мукöд пöлöс көлујкөд öтлаасöмөн азот вескалö му-пыщкö. Му-пыщкын азота öтувтасјас разалöны ва-пыщкын; сijö васö быдмөг ноңалö вуж-помса гөнјаснас; сесеа сijö ваыс кайö вывлан быдмөг-куза. Азоткөд öтпырјö ва-пыщкö разалöны мукöд пöлöс көлујјас: поспор, калтсij, коми-изтöг, көрт, магнij. Сisetöмөн, торјөн сijö көлујјас тöдöмые оз вес-

кавны быдмөг-пыщкө. Наяо быдөн отлаасөмаде мукөд пөлөс көлүжжаскөд; сещөм отувтасјасөн став көлүжжасыс веескалөны быдмөг-пыщкө.

Сіјө көлүжжас—сора ваыс каяө быдмөг-куза корјасөз, корјаспыщкын паныдаасөны сулојкөд; сееа став сіјө көлүжыс артмө быдмөг-пыщкас быдмөглы колан јукөнјас (корјас, вујјас, вожјас, кыре).

Арын корјас уөоны му-вылө, ул му-вылын нөжјөнїкөн өіемөны. Корјас-пыщкын ем шом. Шомыс өіемігөн отлаасө шоммөдан газкөд, артмө шома газ; шома газыс разалө, вошө сынөд-пыщкө. Му-пыщкө колөны став мукөд пөлөс көлүжжасыс: поспор, көрт, комї-їзтөг, калїј, калтсїј, азот, магнїј.

Олөм помастөз, ловјаторјас олїгөн тајө кыщ оз помае: воыс-воө воқө бергөдчө кыщ.

Поқө өні веескада шуны: му-вывса олөм—көлүжжас кыщлалөм.

Азот тазікөн кыщлавны оз дугдыв; сіјө мукөд-дырјї асыс сөмын тујсө омөліка вежлавлө. Му-пыщса азот отувтасјас разалөны ваын; быдмөг-пыщкын азот вежөө. Быдмөг-пыщса азот быдмөг өіемытөг оз вермы разавны ва-пыщкө. Мукөд-дырјї азотлөн нужалө тујыс: пемөс быдмөгөс еојас; быдмөгпыщса азот пырө пемөс-пыщкө. Пемөс кулө, шојыскөд азотыс бара веескалө му-пыщкө. Сїзкө, азотлөн туј-вылас өвлөны уна пөлөс отувтасјас: ваын разалыс отувтасјас, дај ваын разавтөм.

Туј-вылас азотлөн өвлөны уна пөлөс јортјас; мукөд-дырјї азот торјөдчө өтї јортјаскөд, отлаасө мукөд торјаскөд, воқө мунө; бара выл јортјаскөд торјөдчө, корөө, отлаасө важ јортјаскөд. Сы-понда ловја торјаслөн өвлөны уна пөлөс кадјас: отчыд ловја чужө, мөдыс быдмө, сееа ужалө, корөө асылыс еојан, разөдчө, паскөдчө выл ас-код ловјасөс чужтө, пөрыемө кулө; став олөмыс ловјалөн кыщлалө азот да азот јөртөдјас-бердын. Гырыс пемөсјас, јөз. мөвпалөны—бара сіјө азотлөн уж. Азот бергөдчөмыс, мөд ногөн «азот кїміја-понда» артмө став олөм. Кызі сіјө көлүжжас бергөдчөны, мыјла сіјө бергөдчїгас өвтывлө шоныд, көзыд, југыд, мыјла артмө шы —сіјө ставсө велөдө „пїзіка“

Кызі, код ногөн кїміја, пїзіка петкөдчөмјасыс мунөны ловја-пыщкын —велөдө „пїзіологїја“

Најо кујимон (кимја, пиџика, пиџиологија) отсалоны мијанлы ловјалыс олџм тџдны. Олџмьд кимја да пиџика петкџдчџм-јаслџн дугдывтџм кыщ, сџјџ кыщыслџн џекущџм пом олџм куштџз оз во. Кџртавтџм, торја петкџдчџм ловја олџмьн оз овлывлы, џекоџ џекущџм торкыс абу. Быд выль петкџдчџмлџн ем аслыс пџлџс „моџ“.

Мортџг, џинџм-понда џинџмтор оз мун.

Јона велџдџмџн, тџдмалџмџн каџалисны: мијан-гџгџр џе мтор тужтџг оз мун, быдџнлџн ем аслас туж (азотлыс ми адџылим-џн). Тујыс сџјџ быдлаын, быд пелџсын џткоџ, торјаслџн џткоџ. Ывлавывлџн быдлаын мијан-гџгџр лџсеџдџма сещџм тужјас.

Сџјџ тужјасџ ез јџз лџсеџдны, тужјас-вылын ыџыд ывлавыв. Ловја торјас, јџз вермџны сџмын дае тужџд мунны, шылыда мунны; тужсџ вежны џајџ џекоџ оз вермыны. Сџјџ тужјасџ пџндам шуны ывлавыв законјасџн.

Пекоџ му-вылын ез вџвны сџјџ законјаслы паньд муныс-јас, џекоџ кулџмџс оз вермыны ловџџдны; вескыда шуны: џекоџ му-вылын џекущџм „чудеса“ ез вџв, џекоџ џекущџм чудеса оз ло. Пемыд јџзлы тешкоџ каџитчџ гымалџм, чардалџм, ва кџсеџм, гоџом шџрын шер кџсеџм, кџрттуж-куџа ветлџм. Велџдчџм јџз тџдџны налыс ставыслыс тужсџ, џајџ повтџг доџџалисны чардсџ, чард џајџс кыскалџ, доџџалисны ва ру—ва ру јџзџс кыскалџ. Велџдчџм, тџдыс, куџыс јџз ывлавылыс унатор доџџалџны ас-вылас уџавны. Сени џекущџм тешкоџ, џекущџм чудеса абу; јџз тџдмалџсны ывлавывлыс тужјасџ, законјасџ, коџџс вермџсны-куџисны—аслыныс доџџалисны.

Уна тужјас-на мортыд ывлавывлыс оз тџд, тџдмалџ воџџ (горш-џд тџдџм-вылас), мунџ кор џџјџ, мукџд-дырјџ џџџџџџ тџдмалџ вылтор. Быд дун выль тџдџм воџџџ, быд дун соџџ тџдџм, быд дун мортыд чорыџџыка важдорыс венџџ аслас бур олџм-вџсна, јџзџс пџекџдџм-вџсна.

Пиџика, кимја—ывлавыв тџдмалыс-велџдыс-јас. Пајџјас-берџџ поџџ унатор соџтыны: быдмџгјас тџдмалџм —ботаника, пемџсјас тџдмалџм—зоологија, му тџдмалџм—геологија, му вылыс тџдмалџм—геограпија. Пајџ бара воџџ јукџџны, быд јукџн тџдмалџ, вылтор корсалџ. Пајџ тџдџмџн коџџыд-

жык овны му ужалысылы, көккыдыжык жөбө бурдодны, жүз-көст-ын мөдә-мөдкөд овны.

Тажө төдмалөмјас чүдеса оз велөдны; чүдеса-бердын некор некущөм төдмалөм абу. Емөс мөд пөлөс төдмалөмјас. Нәјө велөдөны чүдесајаслыге чүжөмсө, мыј-понда, код-понда?

Тәні мi сы-јылыге сорнiтны от пондөј. Мiјанлы колө төдмавны војдөр ылавывлыге олөмсө, ылавыв законјас-јылыге.

IV-öd жүкөн. Арга заптыгөм.

1 адас. Мыјла арын заптыгөны. 2 адас. Лолалөм, шуғөм.
3 адас. Сынөд. 4 адас. Сов.

1 адас. Мыјла арын заптыгөны?

Арын мiјан быдөн јона заптыгөны: вотөны вотөсјас, щакјас, капуста кералөны, галан. картофел керөны. Щакјас көетөны, мүкөд вотөсјас көетөны, мүкдөс кынтөны, капуста пуөны, сөлалөны. галан, картофел гуалөны, галан көетөны.

Көетөны мiјан паччөр-вылын, пачын, көетөны шонди воғын. Мыјла көетөны? Мыј мунө. мыј колө көетiгас?

Мед-војдөр көетiгөн мунө ва. Ваыд быдмөгјас. немөсјасныцкын зев уна.

Ва вотлөм-бөрын щакјаслөн, вотөсјаслөн јөрышыге зев јона чiнө. Көс щак јөрыш дас мынта iчөтжык ульцакдөрыге.

Көстөм торјас вермасны кујлыны дас воөғ, оз щыкны, оз шыбiтчыны. Көс быдмөгјас-вылын нөтi оз вермыны бактерiјас овны, көс быдмөгјас оз вермыны бакшаены. Баклы колө уна ва; сы-понда көстөм торјас дыр оз щыкны.

Көстөм галан-ныцкын сакарыге вежө: ул галан-ныцкын вөлі зев көккыда ва-пыцкын разалыге сакар, лөб зев омөла разалыге. Бактерiјас сөңөм сакарнад оз вермыны пөткөдчыны. Сы-понда көстөм галан оз сiеме. Мүкөдлаын көетөны уна торјас: јаблөк, груша. Нәјө мiјанын оз быдмыны.

Сөсө көетөны черi. јәј. Көстөны чөд, төвнас көс чөдјыге вөчөны ләз. Уналаын јәј щыпөдөны. Щыи-пыцца көлујјас

вијоны бактеријасосе. Сы-понда щынөдөм јаж вермө щыктөг уна во овны,

Костөм-пыдди муқод еојан торјастө кіскалоны бактеријас вие кізөрјасөн: сецөм виејасые: сов, сакар, уксус.

Сы-понда капуста мијан солалөны, муқод торјас сакаркөд пуёны, артмө вареннө. Вареннө, төдөмые, мијан шоча пуёны, сакар дона, уксус сыые еща вөдитөны. Өти вгөм мијан (костөм-кынзи) солалөм. Солалөны быдса пелсајасөн капуста, щак.

Јаблокјас пуктөј дозјө. пуктөј сы-пыщко мыкө мынта сакар. Регид шугас, пөндас быг катгыены, секи волөм вина артмө.

Өни неуна бөр бергөдчылам бөрөжык.

Арын јөзыд заптыёны төв-кежө, вгөны еојан торјас щыкөмые. Гојан торјас щыкөдөны бактеријас.

Мыј кореёны бактеријас мијан еојан-пыщкые? Пондамөј өни төдмавны.

Лолалөм, шуғөм. Бактеријаслөн олөм.

Поснидик ловја торјас-бактеријас овлөны зев уна пөлөс.

Муқодыс поснидик јокмылјас сар-кодөс, муқодыс поснидик бед-кодөс, вескыдөс, кусынаөс, гартчөмаөс. Муқод бактеријаслөн емөс поснидик пелыс-кодјас, јуреі торјас. Најө отсөгөн бактерија кывтө-кытчө сылы колө.

Најө олоны ва-пыщкын, вір-пыщкын, быдсама заравајас-пыщкын. Сецөм кізөрјас-пыщкас најө өтар-мөдарө кывт-лывлөны.

Бактерија артмөма өти јөртөдые; сы-понда сјөс кокныд төдмавны. Муқод-дырји налы лөб сөкыд өвны—көзид, пөс, кос, пөрыемөм, щыгјалөм. Секи бактеријас лөсөдөны спорајас.

Спорајас тупкысөмаөс зев јөн кышөн, оз щыкны, оз кувны зикдз. Сесса воас бур кад, спорајас вескалоны бур олан инө; секи на-пыщкые петөны бара выл бактеријас. Вескыда шуны—бактеријас зев винөвөс.

Олыс бактеријас полөны јадјасые, полөны көзыдые, полөны пөсые. 70—80° пөс-дырји бактеријас кулөны. Спорајас налөн оз повны јадјасые, најө омөла полөны көзыдые—пөсые. Пөчө спорајасөс пуан ва-пыщкын вгөны—најө нинөм оз лоны, наые бара-на петасны выл том бактеријас.

Бактеріјаяс разалёны, паскөдчёны зев ödjö, зев кокныда. Öти бактеріја бостас да јуксас шөри—лоёны кык бактеріја. Жынјасыс быдыштасны час жын-кымын, 'сееа бара јуксасны. Сізікөн, зев јона јуксөмөн öти лунö öти бактеріјаяс артмө зев уна выъ бактеріја. Најö разөдчёны мед ödjö став ловја тор-пыщкыс.

Төдөмыс, бактеріјаяс еөјёны; најö еөјёны сакар, жеждög, сулој, еөјёны став овны колан торјассө.

Мыј најö вөчёны еөјан торјасыскөд? Пондам төдмавны. Шыбітам ва тыра тастіө сакар пыъ, сувтөдам шоныд інö. Відлам гоз-мөд лун-мыгө. Ваыд мјан вөлі сөз, öни гудырмөма, неуна кылө самöкур дук; ваыс јумов-код-на. Бара сувтөдам, колам важ ногөн. Нөл-віт лун-мыгөи ваыд мјан шоммас, дукыс лөб уксуслөн-көд. Бара витчыгыштам нөл-віт лун. Öни ваыд лөб бара сөз, некущөм дук оз ло, ваас некущөм көр оз кол.

Гудырмылігас ва-пыщкыс бөетам öти ва војт, пондам відлавны микроскоп-пыр. Мі сее адзам зев уна бактеріјаяс. На-кыңзі сені емөе зев поснөдік рокөс гагјас. Рокөс гагјас дугдывтөг көвјалёны ва-пыщкын.

Сееа відлам уксус дука ва војт микроскоп пыр.—Сені öни емөе мөд пөлөс бактеріјаяс. Сееа відлам дуктөм ва-пыщкыс (дук бырөм-бөрын)—сені тыдөвтласны көймөд пөлөс бактеріјаяс.

Сізкө, мед-вогза бактеріјаяс да рокөс гагјас сакарыс вөчёны өпірт: сы-понда мјан ваным лөі самöкур дука. Мөд пөлөс бактеріјаяс вөчёны уксус, көймөд бактеріјаяс воштёны уксус, жүгөдөны укссө.

Өпірт вөчыс бактеріјаяс еөјёны сакар, колёны өпірт. На-бөрын выъ бактеріјаяс нөналёны өпірт, колёны уксус. Көймөд пөлөс бактеріјаяс нөналёны уксус. Најö ас-бөрас колёны газ: сіјö газыс оз сотчы; сотчыны оз лөз, сынөдыс еөкыд. Сылөн абу некущөм көр, абу некущөм дук. Сіјö газыс шусө шөма газөн.

Мукөд бактеріјаяс вөчёны бара выъ тор; најö вөчёны аслыс пөлөс шөма ва. Сещөм шөма ва ем шөма јөв-пыщкын. Јөв-пыщкө веекалёны сещөм бактеріјаяс, најö пондасны вөчны сіјö шөма васө; сы-понда јөв шөммө. Тотарінјас вөв јөлыс вөчёны аслыс пөлөс јуан—кумыс. Најö јөв-пыщкө

пуктöны, аслыс пöлöс рокöс. Сijö рокöс гагјасыс jöv-пыщса сакарыс вöчöны епiрт. Спiрт-вöснамыс кумыс лöб чöскыд. Кумыс зев jона jöбны морöсөн вiсые jöz.

Пычыс, кыдјыс шоммöдöмөн вöчöны ырöш. Ырöш-бердын бара бактерijаяс ужалöны.

Јај сiемö—бара бактерijаяслөн уж. Јöv шоммöдыс бактерijаяс вiалöны сiетые бактерijаясöс. Јöv шоммöдыс гагјас оз лезны щыкны сојан торјаслы. Вескалöны најö капуста-пыщкö—капуста шоммö. Шоммöдöм капуста зев небыд; сецöм небыдöс лöбны быдсама пöлöс быдмөгјас шаммöдöм-бöрын. Сы-понда мукöд-дырјi чорыд турунјас шоммöдöны, шоммöдöм-бöрын најöс немöсјас кокныда сојöны.

Шабди тыасiгөн бара јужалöны выль бактерijаяс. Шабди сi зев тощыда ласкысöма шабди сув-бердас. Бактерijаяс ласкан торсö жүгöдöны, разöдöны ва-пыщкö. Сы-понда шабди сув зев кокныда торјалö сi-бердыс.

Бактерijаяс отсалöны, һаң пожавны. Һаң шуыгөн вескалöны, торјöдöны шомјöv нöкјыс, ырöш артмöдöны, һаң шуыдöны; зев-на уна-тор бактерijаяс вöчöны.

Бактерijаяс отсалöны һаң пöжавны. Һаң шуыгөн вескалöны һаң-пыщкö бактерijаяс; најö вöчöны епiрт, епiртыс укусус, укусуыс шомга газ. Шомга газ каяö вывлаң, рощöдлö ул һаңсö, һаңыд ловзö. Мыжкö мынта һаң-пыщса сакар вошö, мыжкö мынта сулојыс выль артмö. Һаңыд лöб јумов-шомга чöскыд кöра, бур.

Һеуна бергöдчыштам бөрö. Мамныд асывнад воз четчiс. вiдлiс һаң шомöстö—јумов-на-по, оз-на пощ. Һеуна вiтчыеыштитiс, пондiс суктыны—пощö-һың. Мöдыс мыј-понда-кö мамныд дыр уыс—шоммöма вывти һаңыс. Сылөн војдөр шомöсас артмiс сулојыс сакар, сакарыс пондiс артмыны укусус. Јумов-дырјi артмомга сöмын сакар, шомга-дырјi сакар вошöма-һың—артмöма укусус. Һаңтö мамјасыд суктöны щöра-костас—мед ескö сакарыс-на колыштöма дај мед ескö укусус-һың iчöтика артмöма—секи һаңыд мед чöскыд.

Пуöм кöлк, јај тор, галан, кущöмкö сiеыс сојан тор пуктам тыртöм вевтöм доз-пыщкö. Һедыр-мысiтi мiјан торным пондас небзыны, пондас дук петны—сiемö. Тöлыс-мöд-мысiтi дук дугдас петны, колö ещанiк му чiр. Вiдлыштам сijö му чiрсö мiкроскоп-шыр; тырыс сы-пыщкын быдсама бак-

теріјаяс. Сесеа бостам да пуктам му чірсе чорыд дозјо; шон-
төмөн став бактеріјаяссе сотам, сотам налыс спорајассе. Со-
төм-борын сесеа кбласлы нінөм оз ло, выль бактеріјаяс оз-нн
вермыны чужны.

Быдеама шуџөм, шоммөм, сіемөм бактеріјаяс-
понда. Најө нөжјөнїкөн нөналöны быдмөгјассе, пемөсјассе.
Мукөд-дырјї најө вайöны зев ыжыд бур быдмөг—пемөсјаслы,
мукөд-дырјї најө зев јона лок вөчöны. Кымын пөлөс вїем
быдмөгјаслөн, пемөсјаслөн, јозлөн—став бактеріјаяс-вөсна. Јөз
вїемјас со: морөс вїем, бїа вїем, пїевїалөм зев уна.

Мыјла-но ескө најө нөналöны быдмөгјассе, пемөсјассе,
мыјла налы ковміс ловја торјассе вїны.

Бактеріјаслы колө овны—со мыј-понда. Олыслы, ловјалы
колө сојны, колө содтыны ас-пыцқад выль кблүјјас. Сојөм
міјанлы сетө выль пөлөс кблүј; сіјө выль пөлөс кблүјнас мі
вежлалам ас-пыцқые важ кїссан торјассе, дојмөм, вїеыс інјассе.
Сојтөг міјан бырө вын, сојтөг оз мун некущөм уж. Сојөм-
вөсна міјан-пыцкын артмө шоныд; шоныд артмө сојан торјыс
да шоммөдан газыс. Шоммөдам газ ем зев уна сынөд-пыцкын.
Лолалїгөн мі кыскам ас-пыцкө шоммөдан газсе, шоммөдан
газ өтлаасө сојанкөд сесеа артмө секі шоныд. Сојтөг, лолав-
төг оз ов некущөм ловја тор.

Мїјан-пыцкын сотчöны сулој, сакар выј, сыв. Сотчöны
најө нөжјөнїкөн, бітөг. Најө сотчöмыс міјан-пыцкын артмө
шома газ. Шома газыс міјан-пыцқые лолалїгөн петө ортсө.

Бактеріјаяслы, міјанлы-моз-жө, колө шоныд. Шоныд најө
перјöны сакарыс. Öтї јүкөн сакарлөн сотчө, артмө шома газ,
мөд ыжыд јүкөн пөрө епїртө. Најө сакарлыс вермöны сöмын
 $\frac{1}{14}$ јүкөнсө сотны, унжыкыс ($\frac{13}{14}$) артмө епїрт.

Сы понда налы колө зев уна сакар. Мыјөн сістан бакте-
ріјаяс вескалöны јаж-пыцкө, пондасны разөдчыны, паскөд-
чыны—јажным зев өдјө пондас цыкны. Најө öтарө воқө пы-
рöны, мунöны, корсöны выль сакар.

Сы-понда арын мамјасным дугдывтөг көстöны, шоммө-
дöны, солалöны; тöлын быдеама сојан тор кынтöны; најө вїө-
ны јөзлы колан торјас сіемöмыс, бактеріјаяс нөнал-
лөмыс.

Шоч бактеріјаяс вермöны овны шоммөдан газтөг. Бакте-
ріјаслы колө сіјө газ; шоммөдан газ колө быдеама ловја торлы.

Шоммодан газ ловјалы колө долавны, долаломыс шоныд етө—шоныд колө ужавны. Шоммодан газ перјоны быдсама ловја торјас сынөды; сынөд мијан немөвјја газ чукөр. Вайө өни сесеа сынөдсө пондам төдмавны.

3 адас. Сынөд.

Кымынтам увлаң јурөн стөкан, леңам ва-пыщкө. Стөкан-пыщкө неуна ва пырыштас, сесеа дурдас пырөмые.

Өни бостам да стөкан-пыщкө пуктам ул сој, кымынтам, пондам леңны ва-пыщкө. Ва воас сојөз, сесеа воэө оз вермы пырны—сој кутө. Мыј-нө ескө воэа стөканас васө пырөмые мыжө? Сени вөлом мыжө сынөд.

Өни бостам зев ыжыд сула, топыд тупјөдөн тупкам, тупкөд-пыр еујам реңинка трубка. Сула сувтөдам безмөн тастивылө, тастивылас пукталам еөкта муртасјас, тастіјас өтөөктөдам. Сесеа трубка-пырыс сулаые сынөдсө ноңалам; секи мијан муртасјас тыра тастивыд пондас кыскыны. Мыј-понда?

Сынөд ми ноңалим, сула-пыщкын еща колө сынөд. Сізкө, сынөдлөн ем еөкта.

Мијанлы војдөр некущөм еөкта ез төдчыв сынөдлөн; мијанлы төдса ізлөн, мортлөн, валөн еөктаыс; вөломкө, сынөдлөн щөщ ем еөктаыс. Сынөд оз лең ас інас, сынөдлөн ем еөкта.

Сынөд-код торјасыс шусөны газјасөн.

Мыјые артмөма сынөдыс. Вайө төдмавны. Бостам ыжыд ва тыра доз, ва-вылө пуктам чаг, чаг-вылас јона караиналом кудел јокмыл; кудел јокмыл өзтам, өдјө тупкам вывсаңыс стеклө доз вевтөн. Кудел недыр сотчас, сесеа регыд кусө. Кудел сотчигөн ва кайө кымына стеклө доз-пыщкө, сесеа сувтас. Мыј-понда биным куси? Сынөд-пыщкын ем ломтыены отсалые газ. Быдсама тор сотчигөн сійө газыс ноңјөникөн бырө, дөз-пыщкые өдјө бырө; доз-пыщкө колө сөмын мөд пөлөс газ. Сійө колөс газыс оз-нин отсав ломтыены, сотчыны. Зургөј колөс газ-пыщкас ловја тор (төрөкан, гут) зев регыдөн чергысас. Сійө газ-пын нинөм оз вермы ломтыены, некод оз вермы долавны. Сы-понда сещөм газ-пын некущөм ловја торлы овны оз поэ. Сійө газсө шусөны азотөн, мөд ногөн, олөм помалые газ. Сынөд-пыщкын азотыс зев уна, $\frac{1}{3}$ јукөныс став сынөд-пыщса газыс азот.

Сотчыны, сіемыны, долавыны, сімны отсалыс газ шуюб шоммодан газдн. Сы-вдсна му-вылын сотчом, олм сіемом сімом.

Азот, шоммодан газ—газјас. Сынöd-пыщкын најö кыкна-ныс емöс: $\frac{1}{5}$ јукөн шоммодан газ; $\frac{1}{5}$ јукөн азот.

Шоммодан газ поçö перјыны бертолөт сов-пыщкыс. Бер-толөт сов јежыд југјалыс, шольыд пыç-коç. Боетам сјö совсö, пуктам ьробірка-пыщкö, сорлалам тракöдöмөн мича лыакöд, сесеа һөжјөнікөн пондам бі-вылын шонтыны. Шонтігөн сов сылас, пондас ас-пыщкыс леңны рөмтөм, көртөм шоммодан газ. Чукöртам газсö сула-тыр, зургам сула-пыщкö ломалыс сартаç, сартаç зев ödjö пондас біөн сотчыны. Мөд сула-пыщкö сујам ловја бобув. Бобув пондас зев ödjö шенасны, дорыс-дорö четчавны, сесеа кулö. Сујам шоммодан газ-тыра сула-пыщкö çірöдöдөм-јыла сутуга—сутуганым ломçас зев југыд біөн.

Сіçкö, шоммодан газ отсалö сотчөмлы. Лолалөмыд аслыс пöлөс һөжјөнікөн сотчөм. Шоммодан газ отсалö долавыны. Сынöd-пыщкын шоммодан газ бытөбө кіçөртөма азотөн. Сы-понда сынöd-пыщкын быдтор һөжјөнікөн сотчö, сы-понда сынöd-пыщкын ödjö кулöны пемөсјас; пемөсјас сөстөм шоммодан газ-пыщкын овны оз вермыны, азотөн кіçөртөм газ-пыщкын зев бура олöны.

Пу сотчигөн пу-пыщса көлуј öтлаасö шоммодан газкөд, карасін сотчö—карасін-пыщса көлуј öтлаасö шоммодан газкөд. Најö сотчигөн артмө пөс, југыд бі. Ломалыс шом шоммодан газкөд бара öтлаасö, сылөн біыс абу. Сөщөм һөжјөнік сотчөмөсө шуöны ломалөмөн. Сынöd-пыщкын, уә інын көрт ödjö сіммö. Сіммігөн көрт öтлаасö шоммодан газкөд. Көрт сіммігөн һөкущөм југыд абу, петö һөжјөнікөн шоныд, зев һөжјö—ка-завны сөкыд. Һөкущөм сіммігөн оз төдчыны југыд һі шоныд. Сіммомјасыс артмөны уна пöлөс сімјас. Сімјас кокныда арт-мөны сынöd-пыщкын, шоммодан газ-пыщкын.

Сесеа сынöd-пыщкын ем ва ру. Ва руыс артмөны кымөр-јас, кымөрјасыс кісөсө зер, зер тыртö мјанлыс тыјас, јујас. Зер-кыңзі гөжөмын быд рыт, быд асыв лысва уөс, төлын лысва-пыçдөі пуж. Мукөд пөс кад-дырјі јіөн зерлывлö—шер. төлын зер-пыçдөі лым. Зер, лысва, пуж, јі, лым артмөны став-ныс сынöd-пыщса ва руыс. Мјанлы öні сынöd-пыщкыс кујім пöлөс тор-һін сури.

Вёлінныд ті ворсан інјасын, скодјас-вылын?

Пёе, лолавны еёкыд, бійд пемыда ломтыеё. Лолалёмые, карасін сартас сотёмые сынёдыд шыкё. Сотчыны, лолавны колё шоммёдан газ. Сіјё газые нёжјёнікён чінё, пондас бырны. Сы-пыцёі артмё выл пёлёс газ; сіјё выл газые оз лез ломтыены, оз лез лолавны. Сіјё абу азот, кушёмкё мёд пёлёс газ.

Сіјё газёо мі пондам перјыны мелые. Кістам мел-вылё укёус, мел мјан пондас чышкыны, укёус-пыр вывлаң пондасны каяны газ тыра гафјас. Чукёртам сіјё газёо дозјё; газыд сіјё јона еёкыд сынёд-бердын, поёо сіјёс дозјые дозјё кіставны. Сујам сы-пыцкё ломтыеые сартас, сартас зев ёдјё кусё. Сујам сы-пыцкё ловја пемёс—пемёс регыд кулё. Ломтысан еіе-вылё пондам кіетны газёо, еіеным кусё. Сіјё газыс пыкё ломтыёом, пыкё лолалём; артмё газыс лолалём-ломтыёёмые. Тајё выл газёо пондам шуны шома газјён.

Богтам шоммёдан газ-тыра доз, шыбітам сы-пыцкё лолалёмые шом; шом зев ёдјё ёзјас, сотчас, сесёа кусё. Доз-пыцкын мјан бырі шоммёдан газ, артміс шома газ; шомыс ётлаасіс доз-пыцса шоммёдан газкёд, артміс шома газ. Сіјё газ пыцкын кык јукён шоммёдан газ, ёті јукён шом.

Мукёд-дырјі пачын, тупкём-бёрын, шоммёдан газыс оз тырмы; секі ётлаасёны ёті јукён шом, ёті јукён шоммёдан газ, сіјё газыс шусё колмёдан газјён. Унаые мјан пач пёдлаём-бёрын став олыејасыс колмасны. Вёлём, пачын артмёма колмёдан газ, петёма ортёо керка-пыцкё, колмёдёма олыејасёо.

Шома газ разалё ва-пін. Разалём-бёрын ваыд лоб неуна шома кёра, зев лёеыд јуны. Емёе быдса заводјас, сені ва-пыцкас мырдён сујёны шома газ, сесёа сещём васё вузалёны. Мукёдлаын (Кавказын) сещём шома ваыс му-пыцкыс петё. Сещём інјасас віеые јёз бурёддчёны.

Ломёддёј сартас; сартас ломтыегён вывлаңё каяё щын. Пуктёј шом вестас асыныд чуңтё, чуңныд еёдасас, пукёас чуң помад зев вёсні шом-пығ. Сіјё шомыс абу удітёма сотчыны бі-пыцкын; сы-понда сотчигён артмё щын.

Шома газ зев кокныда ётлаасё уна пёлёс металлјаскёд. Сещём ётувтасјас емёе сода (натріј да шома газ), поташ (каліј да шома газ).

Дыр весавтөм лудиттөм ыргөн доздук-пыщкын артмывлө веж ыргөн сiм-код.

Калтсiј бара өтлаасө шома газкөд. Наяө өтлаасөмые артмөны iзвеска, мел, мрамор. Унаые быдса кердсјас мелье артмөны.

Азот оз отсав сотчыны, кусөдө би. Сiјөн азот да шома газ өткодөс. Пондам найөс өтлаавны: шөма газ артмөма кык пөлөс көлүжые—шомые дај шоммөдан газые; азот—өтi пөлөс көлүжые. Шома газлөн сөктаые $3\frac{1}{2}$ -мынта азот-бердын. Сесеа шома газыд оз сотчы, азот зев сокыда сотчө. Шоммөдан газкөд азот сөкыда өтлаасө, өзјан газкөд азот зев кокныда өтлаасө.

Танi бара-нын выл газ—сотчан газ. Özјан газ ем ваын. Ваыд артмөма кык газые: шоммөдан газые, сотчан газые. Ваые кокныда өзјан газ торјалө калiјөн, натријөн; натриј шыбитан ваө, натриј пондас зев өдјө тувкјавны ва-вывтi, өзјан газ пондас мездыены ваые, лебны вывлаң. Натриј ва-вылын чiрдө. чiрдөм натријые петые сотчан газ өзјө, артмө ва ру.

Поғө мөд ногөн перјыны сотчан газ Бостам сернөј-шома-ва (серная кислота), шыбитам сы-пыщкө көрт торпыријас. Көрт шома-пыщкые пондас газ вөтлыны. Özјан газ зев кокныда, лөсыда кельд биөн ломтысө. Ломтысегас, сотчигас газ өтлаасө шоммөдан газкөд. Наяө өтлаасөмые артмө ва. Özјан газ сынөдкөд сорөсөн зев кокныда гым-сорөн өзјө. Сiјө сорөсөсө пондам шуны гыма газөн. Сы-понда воғза петые газсө перјигөн оз чукөртны, неуна витчыгыштасны, сесеа сынөд оз понды вескавын өзјан газ-бердө, сынөдтөг оз артмы гыма газ; секи пондасын сотчан газ вөлгөтi чукөртны.

Өзјан газ мед-кокныд став көлүж-пыщкые. Неважөн-на сiјө газнас пөлтлывлисны сынөдын лебалаң сарјас. Ваын ем кык јукөн өзјан газ, өтi јукөн шоммөдан газ.

Кујим јукөн өзјан газ өтлаасөны өтi јукөн азоткөд. Секи бара артмө выл пөлөс газ—аммиак, аслыс пөлөс јос, дука. Сещөм дүк кылө кујөдые карта-вылын. Мукөд-дырјi азот-бердө өтлаасөны өтi јукөн өзјан газ, кујим јукөн шоммөдан газ—мијан артмас азота-шома ва.

Мукөд-дырјi азот өтлаасөма өтi јукөн калiјкөд, натријкөд, кујим јукөн шоммөдан газкөд; сiјө шусө селитраөн.

Амміак, селітра зев кокныда сетоны быдмөглы ассы азотсө. Сы-понда најөн јона мујас бурмөдөны, вынеөддөны.

Өзјан газ ем быдсама шома ва-пыщкын; сы-понда шома ваыс поңо перјыны өзјан газ.

Газјас-кыңзі сынөд-пыщкын ем сесеа зев уна быдсама бус. Бус-пыщкас емөе еој торпырігјас, лыа торпырігјас, бак-теріјаяас. Сы-понда ұлторјас регыд сіемөны; сынөд-пыщкын пуксасны бактеріјаяас, овмөдчасны, пондасны ассыныс ұж ну-өдны; көлујјас зев өдјө пондасны шуғыны, сіемыны.

Уналаын сынөд бус-пыщкын ем зев уна сов. Мукөдлаын сов зев еңа, сынөд совтөм. Кыенө веескалө сынөд-пыщкас солыс?

Сов.

Бостөј кі-пыдөсад гырыс, ізтөм сов, пондөј буржыка від-лавны. Сов-пыщкын зев уна поснөдік кубік торпырігјас. Мукөд кубікыс вөлөм ыңыджык, мукөдыс поснөдікмыкөс. Сов кубікјас неуна југыд-кодөс, ва-пыщкө најө өдјө сылөны разал-дөны, пөс ва-пыщкө уңжык сов разалө.

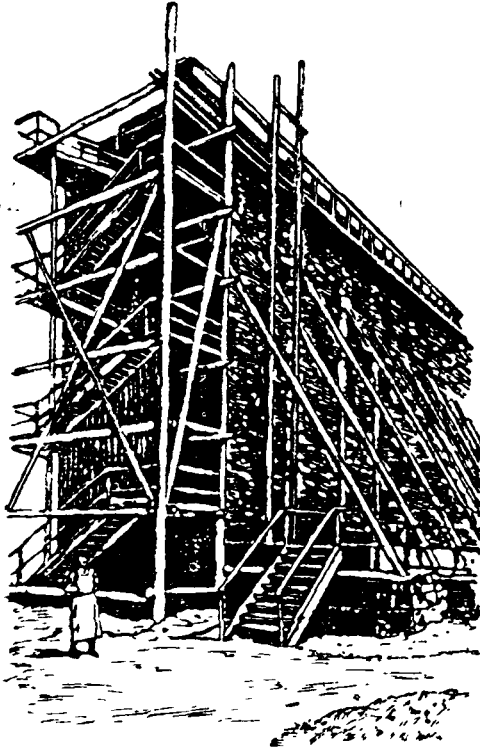
Пондам пөс ва-пыщкө сов шыблавны. Војдөр сов өдјө разалас, сесеа нөжјөн пондас разавны, сесеа қікөз дүрдас разавны, доз-пыдөсө лыа-моз сов пондас пукыны. Сесеа сы-пыщкө поңо зев уна сов сөвтны—воңо сов разавны оз понды. Сеңтөм јона сола васө пондам шуны сук рөсовөн.

Лөсөдам сеңтөм сук рөсов, сесеа кіетам сөстөм дозјө, мед рөсов-пыщкын ез вөв разавтөм сов. Сы-бөрын пуктам пөс рө-совсө көзыд інө, поңо лым-вылө. Недыр-мысеті доз-пыщкын пыдөсас, дорјасас өшјасны поснөдік кубікјас. Кубікјас пон-дасны нөжөнікөн быдмыны, мукөдыс өтлаасасны гоз-мөдөн. Кык лун-мысеті тасті пыдөсаныд артмас зев уна міча сов кубікјас. Поңо мөд ногөн вөчны сеңтөм кубікјассө. Сук рөсов-пыщкө леңөј суніс, суніссө көрталөј жел-бердө, колөј чөв сулавны шоныд інө лун вөт-квајт-кежө. Суніс помад пондасны быдмыны сов кубікјас, мукөдыс јона гырысөз быдмасны. Вөт-квајт лун-бөртеі рөсов вежөј сесеа бара быдтөј. Сізікөн поңо кубікјас певпон-ыжта быдтыны. Ваыс космө руөн, кәјө сынөд-пыщкө, сов кубікјас өшјөны суніс помө.

Колөј өшің-вылад гырыс сов. Тіјан совныд војдөр ұлса-лас, сесеа пондас торјавлыны, поснавлыны—артмас сов пығ.

Ывлавылын сізікөн сов поснавлө, төв локтас, пöлыштас, сов буссө нуас. Ывлавылын, му-пыщкын сов ещанік ем: сы-понда сов бус вескавлывлө сынөд-пыщкө. Му-пыщкыс ортед сов каяө вакөд, ваыс му-вылын космас—солыс колө му-вылө.

Зер ва му-ыввса совсө бара разөдө, ваөн сов вескалө шорјас, јујас-пыщкө: јујас ванысө нуөны саріңд. Саріңын ваыс дугдывтөт пөрө руө, сы-пыщкө бара јујас вајоны выл ва, выл сов. Солыд ваыскөд руөн оз кая, колө сарің-пыщкө. Сы-понда саріңын ваыд сола, јуны оз поғ.

Мукөд-дырјі сарің пыдсө, сола тыјас пыдсө сов пукө кыз шлапјасөн. Сесеа унаыс сецөм саріңјас. тыјас зікөз космывлөны, солыс колө, тырө һайтөн, муөн, сов-вылын артмас выл пөлөс овмөс, овмөдчасны јөз. Коркө дырмыети адчасны сецөм інјасыс сов, пондасны кодјысны, перјыны, ізны. Уналаын сецөм сов перјоны, сецөм сов сојан-пыщкө пуктөны.

Уналаын емөс сола клучјас. Көнкө му-пыщкын ем сов, ва сеті ветлөдлө, ва-пыщкө сов разалө. ваыскөд сов каяө ортед клучјасөн. Уна сецөм сола клучјас Кавказын. Сереговын перјоны му-пыщкыс сецөм сола васө. сесеа һөжјөнікөн васө пөртөны руө. колө міча, бур сов.

Сені мјан сола васө кистөны тыртөм вөсса сарај (градірна)-пыщкө. сарај-тырыс сырса, ваыс ыввсаыс летчө улөңыс сырса-куға. һөжјөнікөн пөрө руө. космө. Рөсов сізікөн өтарө сукмө. сесеа сук рөсовсө-һін пуөны бі-вылын тырыс пөртјасын. Сізікөн мортлы отсаө төв, сізікөн јөз омөліка сола ваыс перјоны сојны колан сов.

Мыҗыс сов артмәма, куцәм кәлуҗас әмдә сов-пыцкын?

Веләдчәм јәз важән-һин төдмәлисны: сов-пыцкын әм өтә пәлдә металл—натрј, әм сәсә газ—к л о р. К л о р (х л о р) кокһыд перҗыны бертолет солыс; колә бертолет совсә кәсәкәвны сәрнәј шомә вәһн. Сәкә пондәс шын-моз пәтны вәж рәма, ләк дука газ; сәјә газыс шугә к л о р ән. Өзјан газкәд к л о р кокһыда өтлә әд; сәкә артмә вь пәлдә газ; сәјә вь газыс зев кокһыда разалә ва-пыцкә; сәкә артмә сов шомә ва.

А р ь у ж ј а с .

Вэлдыејаслы.	Стр.
Пыртѳс	1— 4
Нол кад во-пын	4—12

I-ј. Вартѳм.

1 адас. Мыјла вартѳны	12—18
2 „ Шеп. Сушеп; ідшеп. Аңкыщ, аңкыщ пур- тѳс, кыд	18—23

II-ј. Тѳлѳдѳм.

1 адас. Мыјла њањ тѳлѳдѳны	23—27
2 „ Туслѳн сѳктаыс, бурлуныс	27—30
3 „ Чужыс кѳјдыс. Бур њањ	30—32
4 „ Туѳ весалѳм, бѳрјѳм, кѳјдыс лѳсѳдѳм	32—36
5 „ Бѳрјѳмѳн быдтѳм	36—40

III-ј. Ідрасѳм (њањ, пуктасјас, вотѳсјас).

1 адас. Пуктасјас керѳм, ідралѳм	40—42
2 „ Вотѳс. Кѳјдыс јѳртѳд. Картупель тупыль	42—46
3 „ Быдмѳг ныр. Вуж, быдмѳг кок, кор, зоріѳ	46—58
Зоріѳѳ, зоріѳтѳм быдмѳгјас. Лышај, њыщ, лудік турун. Васа јурѳі, щакјас, бактѳрјѳјас.	

IV-ј. Арѳа гѳрѳм.

1 адас. Мыјла му њѳбѳдѳны	58—65
2 „ Ізјас пазавлѳм	65—73
Муѳін артѳм.	
3 „ Му бурмѳдѳм (мїнералјасѳн, вујѳдѳн)	73—76
4 „ Быдмѳгјаслѳн сѳјѳм	76—86
Вужјаслѳн уж. Корјаслѳн уж. Быдмѳг-пыщса сулој (крахмал), сахар. Арѳа кор уѳм. Авотлѳн кыщлалѳм (кыщѳс).	

V-j. Арса заптыѳм.

- 1 адас. Мыјла арын заптыѳны 86—87
Костѳм, гуалѳм, шоммѳдѳм, солалѳм.
 - 2 „ Лолалѳм. Шуѳм. 87—91
Шоммѳм, сѳемѳм, сѳмѳм. Шоммѳдан газ (сынѳд-
пыцца).
 - 3 „ Сынѳд; шоммѳдан газ, азот, шом, ва ру;
кымѳрјас. Зер, лым, лысва, јі, шомга газ,
колман газ, іѳвеска 91—95
 - 4 „ Сов. Сов кубѳкјас, сов перјѳм: му-пыцца,
сола ваыѳ 95—97
-